

West-Friese Archeologische Rapporten 151

De brouwerij in de Hoek

Archeologisch onderzoek op het perceel van het voormalige veilinggebouw van Bloemenlust aan de Admiraliteitsweg in Enkhuizen

C.P. Schrickx & W. Stellingwerf

De brouwerij in de Hoek

**Archeologisch onderzoek op het perceel van het voormalige
veilinggebouw van Bloemenlust aan de Admiraliteitsweg in
Enkhuizen**

C.P. Schrickx & W. Stellingwerf

Colofon

West-Friese Archeologische Rapporten 151

Titel	De brouwerij in de Hoek Archeologisch onderzoek op het perceel van het voormalige veiling- gebouw van Bloemenlust aan de Admiraliteitsweg in Enkhuizen	
Uitvoerder	Archeologie West-Friesland	
Auteur	C.P. Schrickx (Senior KNA Archeoloog, Archeologie West-Friesland) W. Stellingwerf (KNA Specialist Materialen, Archeologie West-Friesland)	
Redactie	M.H. Bartels (Senior KNA Archeoloog, Archeologie West-Friesland)	
Veldwerk	C.P. Schrickx M. Kossen (Veldtechnicus, Archeologie West-Friesland) J. Leek (KNA Archeoloog MA, Archeologie West-Friesland) B.C. ter Steege (Senior KNA Archeoloog, Archeologie West-Friesland) E. van Paridon (Veldmedewerker, Archeologie West-Friesland) A. Weel (Metaaldetectie, Archeologie West-Friesland)	
Determinatie	Keramiek & glas:	W. Stellingwerf
	Bouwkeramiek & metaal:	C.P. Schrickx
	Hout:	D.M. Duijn
	Pijpaarde:	J. van Oostveen
Fotografie objecten	W. Stellingwerf	
GIS/kaartmateriaal	C.P. Schrickx	
Opmaak	F.C. Schinning (KNA Archeoloog MA, Archeologie West-Friesland)	
Trefwoorden	Gouden Eeuw, 17 ^{de} eeuw, brouwerij, Enkhuizen, waterput	

© Archeologie West-Friesland 2020

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, film, fotokopie, digitaal of geautomatiseerd systeem zonder voorafgaande toestemming van de copyrighthouders en de auteur.

De uitgever heeft de inhoud met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld. Ondanks deze zorgvuldigheid kunnen gegevens zijn veranderd of onjuist zijn weergegeven.

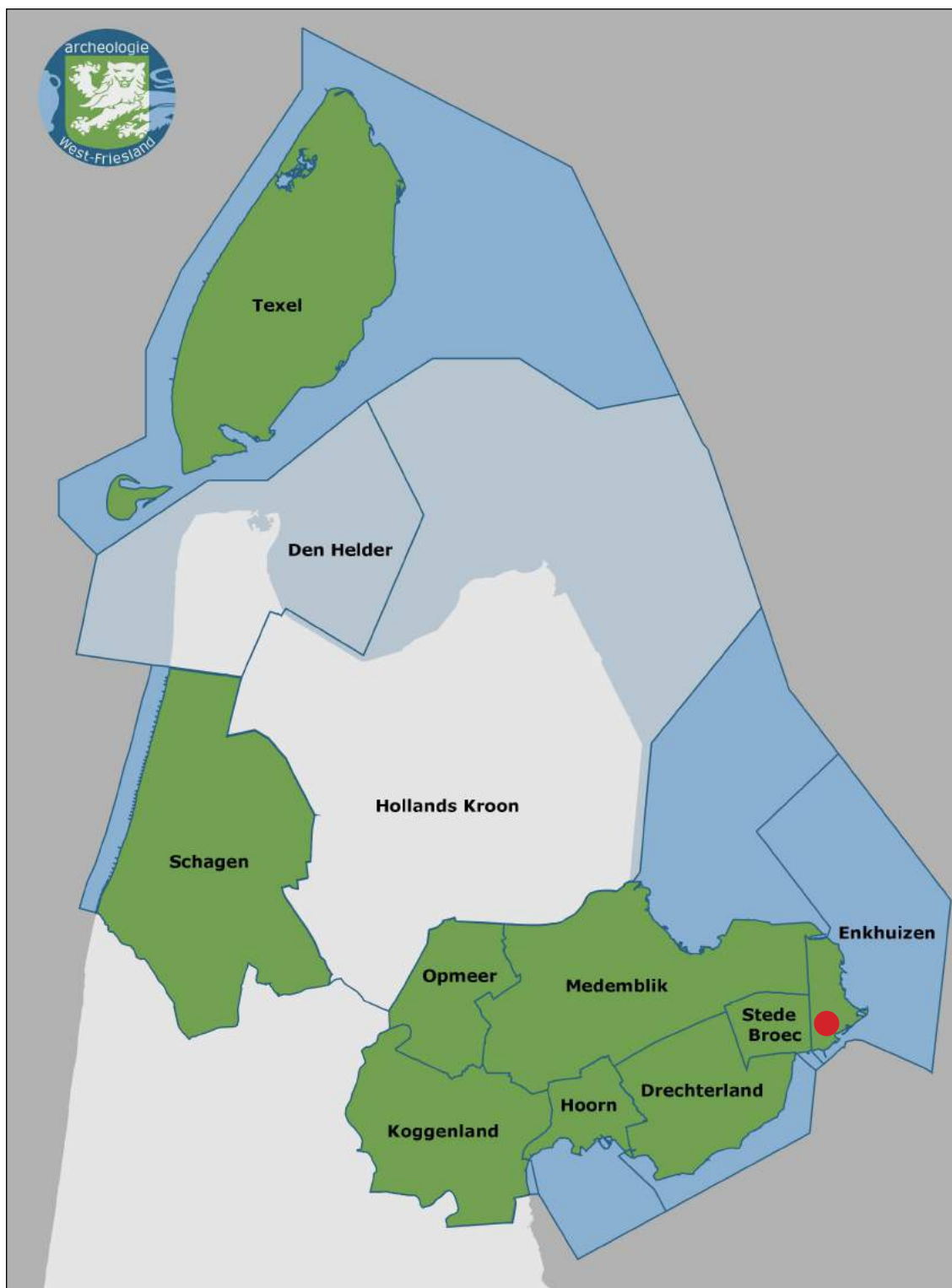
Administratieve gegevens

Project/locatie	Admiraliteitsweg 39, Enkhuizen, gemeente Enkhuizen
Projectnummer	483
Landelijk registratienummer	4641870100
Centrale coördinaten	x: 147.714 y: 523.568
Datum rapportage	Oktober 2020
Datum veldonderzoek	6 t/m 15 november 2018
Bevoegde overheid	Gemeente Enkhuizen
Archeologisch deskundige	C.M. Soonius
Beheer en plaats projectdocumentatie	Archeologisch Depot Provincie Noord-Holland
Opdrachtgever	Dhr. Hansen
Opdrachtnemer	Archeologie West-Friesland
Monumentnummer	14814 (stadskern Enkhuizen)
Status	Goedgekeurd door het Bevoegd Gezag

Inhoudsopgave

1. Inleiding	9
2. De onderzoekslocatie	11
2.1 Geologie en landschap	11
2.2 Korte geschiedenis van Enkhuizen	12
2.3 Historische ontwikkeling plangebied	15
3. Doel en methode van het onderzoek	20
3.1 Onderzoeksopdracht	20
3.2 Methode	21
4. Resultaten	25
4.1 Bodemopbouw	25
4.2 Sporen vóór 1594	26
4.3 Fase 1 (1594-1625)	31
4.3.1 Bebouwing	31
4.3.2 Waterput (S54)	34
<i>Kadertekst: Bakstenen van een ovenrooster</i>	38
4.3.3 Onbebouwde strook	40
4.3.4 Sloot (S9)	44
<i>Kadertekst: Houten trog</i>	49
4.3.5 Deelconclusie	52
4.4 Fase 2 (1625-1700)	54
4.4.1 Bebouwing	54
4.4.2 Onbebouwde strook	57
4.4.3 Percelen 5 en 6	58
4.4.4 Kuilen met as en afval	60
4.4.4 Losse vondsten keramiek	62
4.4.5 Wandtegels	66
4.4.6 Metaal	69
4.4.7 Deelconclusie	74
4.5 Fase 3 (18 ^{de} eeuw)	74
4.5.1 Gebouwen	74
4.5.2 Percelen 5 en 6	78
4.5.3 Beschoeiing	82
4.5.4 Afbraak	84
4.5.5 Metalen voorwerpen	84
4.5.6 Deelconclusie	84
5. Synthese	86
5.1 Inleiding	86
5.2 Ontwikkeling van het gebied	86
5.3 Bouwrijp maken	86
5.4 Brouwerij rond 1594	87
5.5 Afbraak en herontwikkeling	89
6. Conclusie en beantwoording onderzoeksvragen	91
7. Samenvatting	95
Literatuur	96
Kaartbijlagen	
Bijlage 1: Fase 0 (voor 1595)	99
Bijlage 2: Fase 1 (1594-1625)	101
Bijlage 3: Fase 2 (1624-1700)	103
Bijlage 4: Fase 3 (1700-1800)	105
Bijlage 5: Profielen	107
Determinatielijsten en specialistisch onderzoek	
<i>Digitaal beschikbaar via www.archeologiewestfriesland.nl</i>	
Bijlage 6	
Bijlage 7	
Bijlage 8	
Bijlage 9	
Bijlage 10	
Bijlage 11	
Bijlage 12	

Afb. 1. De locatie van het plangebied Admiraliteitsweg 39 binnen de gemeente Enkhuizen in West-Friesland (rode stip). Op de kaart is het gemeentelijke samenwerkingsverband Archeologie West-Friesland weergegeven.

1. Inleiding

In de periode van 6 tot en met 15 november 2018 (8 werkdagen) is in opdracht van de heer Hansen een archeologische opgraving uitgevoerd op de locatie Admiraliteitsweg 39 in Enkhuizen (afb. 1 en 2). Het onderzoeksterrein had een oppervlakte van 420 m². Hier stond het voormalige bloemen- en groenteveilinggebouw van Bloemenlust, dat in 2018 is gesloopt om plaats te maken voor nieuwbouw. Op 11 november 2013 is vanwege de voorgenomen ingreep een Archeologische Quicksan opgesteld, waarin is geconcludeerd dat het plangebied een hoge archeologische waarde heeft en dat, indien het definitieve bouwplan niet archeologievriendelijk wordt uitgevoerd, een archeologisch onderzoek noodzakelijk is.¹ Op 29 januari 2018 is een nieuw Archeologisch Advies opgesteld op basis van het definitieve bouwplan.² Hierin wordt geconcludeerd dat door het funderingsplan behoud van het bodemarchief niet mogelijk is en een vlakdekkend archeologisch onderzoek nodig is.

Afb. 2. De locatie van het plangebied Admiraliteitsweg 39 (witte stippellijn) op een luchtfoto (bron: PDOK).

De eindverantwoordelijkheid van het archeologisch onderzoek was in handen van senior-archeoloog drs. Michiel Bartels. De projectleider tijdens het veldwerk was senior-archeoloog dr. Christiaan Schrickx. De andere leden van het veldteam waren in wisselende samenstelling archeoloog drs. Marlijn Kossen (als veldtechnicus), archeoloog drs. Jasper Leek, senior-archeoloog drs. Bart ter Steege en veldmedewerkers Etienne van Paridon en Aad Weel (metaaldetectie).

Het onderzoek is uitgewerkt door Christiaan Schrickx. De keramiek en het glaswerk zijn gedetermineerd en beschreven door archeoloog drs. Wytze Stellingwerf. De bouwkeramiek en metalen voorwerpen zijn uitgewerkt door Christiaan Schrickx en de tabakspijpen door Jan van

1 Duijn & Bartels 2013.

2 Bartels 2018.

Oostveen. Tot slot hebben diverse vrijwillig medewerkers geassisteerd met het puzzelen en plakken van de keramiekvondsten.

In dit rapport worden de resultaten van het archeologisch onderzoek aan de Admiraliteitsweg in Enkhuizen (Archisnummer 4641870100, project 483) weergegeven. De rapportage bestaat uit twee delen. In het eerste deel worden de historische gegevens met betrekking tot het onderzoeksterrein en de directe omgeving uiteengezet. In het tweede deel worden de aangetroffen sporen en het verzamelde vondstmateriaal geanalyseerd.

De rapportage volgt de eisen die daaraan worden gesteld in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), versie 4.1, en het Kwaliteitshandboek Archeologie Hoorn, versie 2016.

Dank gaat tot slot uit naar de heer D. Hansen als opdrachtgever voor het archeologisch onderzoek voor de samenwerking en medewerking voorafgaand en tijdens de uitvoering van het werk.

2. De onderzoekslocatie

2.1 Geologie en landschap

Aan het einde van de laatste ijstijd lag Enkhuizen in een schaars begroeid landschap, waar in de loop van die ijstijd zand was afgezet. Geologisch gezien behoort deze zandafzetting tot de Formatie van Twente (Laagpakket van Wierden: dekzand).³ De top van deze pleistocene afzetting bevindt zich tussen de 14 en 10 m –NAP. Na afloop van de ijstijd steeg de temperatuur en smolten de landijsmassa's waardoor de zeespiegel steeg. Hierdoor steeg ook de grondwaterspiegel en vormde zich veen (het Basisveen) op het dekzand. Dit Basisveen werd uiteindelijk afgedekt door wad- en kwelderafzettingen.

Tot circa 3800 voor Chr. was West-Friesland vrij toegankelijk voor de zee. De toenmalige kust bestond voornamelijk uit zandige wadplaten waartussen een groot aantal west-oost georiënteerde geulen lag. Meer landinwaarts gingen de zandige platen over in lagunes waarin klei werd afgezet. Een groot deel van West-Friesland lag in dit lagunaire gebied.⁴ De sedimenten die in deze periode zijn afgezet, worden gerekend tot de oudste afzettingen van de Beemster Afzettingen (voorheen Calais II en III, tegenwoordig: Laagpakket van Wormer).

Rond 3800 voor Chr. ontstonden aan de kust van Noord-Holland op de zandige wadplaten strandwallen die de kust langzaam afsloten. De zee kon vanaf deze periode alleen nog via enkele zeegaten in het achterland doordringen. Via het zeegat van Bergen drongen getijdengeulen West-Friesland binnen. Buiten de invloedsfeer van deze geulen vond geen sedimentatie plaats en vormde zich veen. Binnen de invloedsfeer van deze getijdengeulen vond afzetting van zand en klei plaats. Het grovere, zandigere materiaal sedimenteerde in en direct naast de geul. Het lichtere en kleiiger materiaal werd bij overstromingen verder van de geul afgezet.

Tussen 3800 en 1400 voor Chr. verlegden de getijdengeulen enkele malen hun loop, waardoor de ondergrond van West-Friesland een zeer ingewikkelde opbouw heeft. Deze opbouw, en de geologische geschiedenis, is door De Mulder en Bosch ontrafeld en systematisch beschreven. Volgens deze reconstructies heeft Enkhuizen in een kweldergebied gelegen. Grote getijdengeulen zijn vermoedelijk niet actief geweest. Buiten de actieve delen van het zeegat vond veengroei plaats (behorend tot het Hollandveen Laagpakket).

Rond 1500 voor Chr. sloot het zeegat van Bergen en werden de geulsystemen in West-Friesland minder actief. Na het droogvallen van de geulen vond als gevolg van differentiële inklinking van de verschillende afzettingen een omkering (inversie) van het reliëf plaats. De aanvankelijk laaggelegen kreekbeddingen en oevers zakten minder in dan de aanvankelijk hooggelegen kwelders.

Buiten de actieve geulen had vanaf circa 3800 voor Chr. in heel West-Friesland continu veenvorming plaatsgevonden, waardoor grote veenkussens waren ontstaan. Op het moment dat de laatste actieve geulen verlandden, verdwenen ook deze onder een dik pakket veen. Op en rond de veenkussens waren alleen nog kleine veenstroompjes actief. Deze voerden het water uit de veenkussens af naar lager gelegen delen.

3 Hoewel Nitg-TNO in 2000 (Weerts e.a., 2000; De Mulder e.a., 2003) een nieuwe lithostratigrafische indeling heeft ingevoerd, wordt in dit stuk ook de oude chronostratigrafische indeling, gebruikt door De Mulder & Bosch, weergegeven. Het Laagpakket van Wormer komt overeen met de Afzettingen van Calais, het Laagpakket van Walcheren met de Afzettingen van Duinkerken en het Hollandveen Laagpakket met het Hollandveen.

4 De Mulder & Bosch, 1982.

De bewoning in West-Friesland in de Midden- en Late-Bronstijd (1500 tot 800 v. Chr.) concentreerde zich op de flanken van deze geulruggen en op de kwelders.⁵ Door toenemende vernatting werd West-Friesland rond 800 v. Chr. verlaten. Tot het ontstaan van de handelsplaats Medemblik omstreeks 700 n. Chr. was het gebied vermoedelijk onbewoond.⁶

In de Middeleeuwen was West-Friesland bedekt met een dik veenpakket. Door het ontstaan van de Zuiderzee in de 11de en 12de eeuw werd de invloed van de zee aan de oostzijde van Noord-Holland aanzienlijk groter: de zee sloeg grote stukken land langs de kust weg en de Hollandse binnenmeren ontstonden. Het ontstaan van de Zuiderzee, gecombineerd met een gemiddelde stijging van de temperatuur, zorgde voor een natuurlijke ontwatering van het Westfrieze veenpakket en gunstige condities voor ontginning. De eerste ontginningen in West-Friesland dateren uit de 8ste eeuw en vonden plaats rond Medemblik. Van de 10de tot en met de 12de eeuw werd het overige deel van West-Friesland ontgonnen. Het gebied werd geschikt gemaakt voor bewoning en landbouw door op systematische wijze sloten door het veen heen te graven, waardoor het veen ontwaterde. Door de ontwatering oxideerde het veen en klonk het veenpakket in, met een geleidelijke daling van het maaiveld als gevolg. Het land werd hierdoor kwetsbaar voor inbreuken van de zee en overstromingen.⁷ De bewoners van West-Friesland probeerden dit gevaar te verkleinen door dijken aan te leggen. Deze verschillende losse dijken werden met elkaar verbonden, waardoor West-Friesland vanaf circa 1250 werd beschermd door één lange dijk: de Westfrieze Omringdijk. Deze dijk is in de eeuwen hierna nog diverse malen doorgebroken, waardoor land afsloeg en klei en zand werd afgezet. De loop van de Omringdijk is in de loop der eeuwen sterk gewijzigd. Door het verdwijnen van het voorland (het land dat voor de dijk lag) verzwakte de dijk, waardoor deze op een groot aantal plaatsen moest worden teruggelegd door middel van inlaagdijken. De huidige Omringdijk bevat hierdoor slechts in een aantal dijkvakken nog de originele 12de/13de-eeuwse kern.⁸

Om het gebied binnen de Omringdijk droog te houden, moest dagelijks water in zee worden geloosd. In eerste instantie gebeurde dit tijdens eb via spuisluizen in de dijk. Door de aanhoudende daling van het maaiveld was dit na verloop van tijd niet meer mogelijk. De introductie van de poldermolen in Holland in het begin van de 15de eeuw was een antwoord op dit probleem. De eerste poldermolens bij Enkhuizen stonden ten noorden van de stad, aan het einde van de Oude Gouw, en dateren uit omstreeks 1452.⁹

2.2 Korte geschiedenis van Enkhuizen

Enkhuizen is gelegen in het oosten van West-Friesland, aan het oostelijke einde van een oost-west georiënteerde bewoningsas: de Streekweg. De aan deze weg gelegen dorpen bevonden zich oorspronkelijk noordelijker langs een oudere bewoningsas (de Zuiderkadijk). Deze as met de aanliggende dorpen is ten gevolge van de vorderende veenontginningen verplaatst naar de locatie van de huidige Streekweg, waarschijnlijk in de 12de eeuw.¹⁰

5 IJzereef & Van Regteren Altena, 1991; Roessingh & Lohof, 2011.

6 Besteman 1990, 107.

7 Besteman 1990, 93-96.

8 Boon 1991, 78-114.

9 Boon 1991, 100.

10 Zie voor een uitgebreide beschrijving van de geschiedenis van Enkhuizen: Duijn 2011.

De stad Enkhuizen is ontstaan uit een samensmelting van twee dorpen: Enchusen en Gommerskarspel. De kern van Gommerskarspel lag waarschijnlijk bij de huidige Westerkerk, de locatie van het oude Enchusen moet worden gezocht in het huidige IJsselmeer, in het verlengde van de Streekweg/Westerstraat. Door het terugleggen (inlagen) van de Westfriese Omringdijk in de 13de eeuw kwam het oude Enchusen buitendijks te liggen. Ten gevolge van de stijgende zeespiegel en het afslaan van dit buitendijkse land is het dorp door zijn inwoners geleidelijk verplaatst naar het gebied binnen de Omringdijk. Hierdoor kwam Enchusen tegen Gommerskarspel aan te liggen. In 1356 kregen de dorpen stadsrechten en werden zij door graaf Willem V onder de naam Enkhuizen officieel samengevoegd tot stad. In de periode hierna kreeg Enkhuizen een stedelijk karakter door de aanleg van havens, het oprichten van poorten en verdedigingswerken en de bouw van publieke gebouwen, waaronder een stadhuis, gasthuis en waag.

Afb. 3. Stadsplattegrond van Enkhuizen rond 1560, gemaakt door Jacob van Deventer.

Pas na de St. Elizabethvloed van 1421 werd het buitendijks gelegen Enkhuizen definitief opgegeven. Op dat moment was alleen de kerk hier waarschijnlijk nog aanwezig. Deze kerk werd afgebroken en vanaf 1423 begonnen de Enkhuizenaren met de bouw van de huidige Zuiderkerk, gewijd aan St. Pancratius. Iets later werd de Westerkerk, gewijd aan St.

Gummarus, door de parochianen van Gommerskarspel gebouwd. In de 15de eeuw werden vier kloosters in Enkhuizen opgericht, namelijk drie vrouwenkloosters bij de Westerkerk en een mannenklooster bij de Zuiderkerk. Onder druk van de gespannen politieke situatie door de Hoekse en Kabeljauwse twisten begon men in 1489 de hele stad met wallen te omgeven. De Westerkerk en omliggende kloosters kwamen hierbij binnen de stadsomwalling te liggen.

Dankzij de bloeiende haringvisserij en handel nam het aantal inwoners van Enkhuizen in de 16de eeuw zeer snel toe. Dit veroorzaakte de bouw van steeds meer huizen, die nu vaak werden uitgevoerd in baksteen in plaats van hout. Tevens was meer havenruimte nodig, wat tussen 1540 en 1570 resulteerde in de aanleg van de Oude Haven, Vissershaven en Oosterhaven. In deze periode rondde men de bouw van de stadsmuren, -poorten en verdedigingstorens af, waardoor de stad aan de landzijde nu goed kon worden verdedigd. De kaart van Jacob van Deventer, de oudste stadsplattegrond van Enkhuizen, geeft een beeld van de omvang van Enkhuizen rond 1560 (afb. 3).

Gebrek aan ruimte voor de snel groeiende bevolking en toenemende economische activiteiten was de belangrijkste reden om de stad grootschalig uit te breiden aan de west- en noordzijde rond 1600. De stadsmuren en torens brak men af en hiervoor in de plaats kwamen moderne verdedigingswerken in de vorm van aarden wallen en bastions. Tevens werden nieuwe havens binnen de stad gegraven, namelijk de Nieuwe Haven, Oude Buishaven en Nieuwe Buishaven. Op de kaart uit de kroniek van Brandt uit 1666 is de omvang van de stad na de grote stadsuitbreiding te zien (afb. 4).

Afb. 4. Stadsplattegrond van Enkhuizen, afkomstig uit de kroniek van Brandt uit 1666.

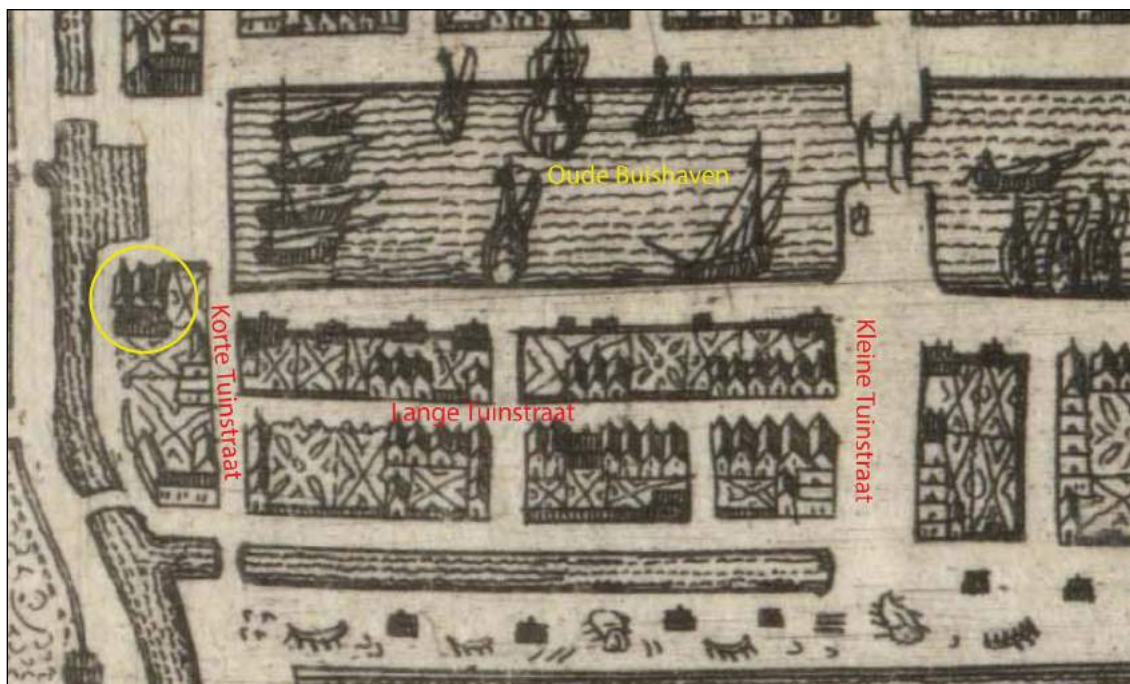
Rond 1620 bereikte de economische bloei van Enkhuizen zijn piek. Op dat moment woonden ongeveer 21.000 mensen binnen de vest. De bloei was in de eerste plaats te danken aan de haringvisserij op de Noordzee. Hiernaast speelden de handel en scheepvaart een grote rol, met name de Sontvaart (handel op het Oostzeegebied), kust- en Straatvaart (handel op Frankrijk en landen langs de Middellandse Zee) en handel met Azië door de VOC.

Rond het midden van de 17de eeuw was de bloeiperiode voorbij en vond op zowel economisch als demografisch gebied verval plaats. Het dieptepunt van de crisis werd bereikt rond 1850, toen Enkhuizen nog slechts ca. 5000 inwoners telde. De leegloop had als gevolg dat veel huizen werden gesloopt en de stad een landelijk karakter kreeg, met name in de Boerenhoek. Pas vanaf de late 19de eeuw was weer sprake van groei door de aanleg van de spoorlijn en intensivering van de land- en tuinbouw, met name de teelt van bloemzaad.

2.3 Historische ontwikkeling plangebied

Het plangebied ligt binnen de stadsuitbreiding van Enkhuizen die tussen 1590 en 1607 tot stand is gekomen. Voorafgaand aan deze uitbreiding lag het gebied buiten de grenzen van de stad. Waarschijnlijk was het terrein in gebruik als weide- en hooiland.

In 1590 begon men met de stadsuitbreiding. In de eerste fase van de uitbreiding werd het gebied binnen de huidige vest ten zuiden van het Handvastwater, waartoe ook het plangebied behoort, bouwrijp gemaakt. Hierbij werden de bestaande sloten gedempt, nieuwe brede grachten en havens gegraven en het maaiveld opgehoogd. Uit historische en archeologische bronnen is bekend dat hiervoor klei, havenslib en stadsafval is gebruikt. Tijdens een opgraving langs de Molenweg in 2010, eveneens gelegen binnen het gebied van de stadsuitbreiding, is tevens vastgesteld dat soms gebruik is gemaakt van houten schotten en vlechtwerkwanden om de opgebrachte grond te zetten.

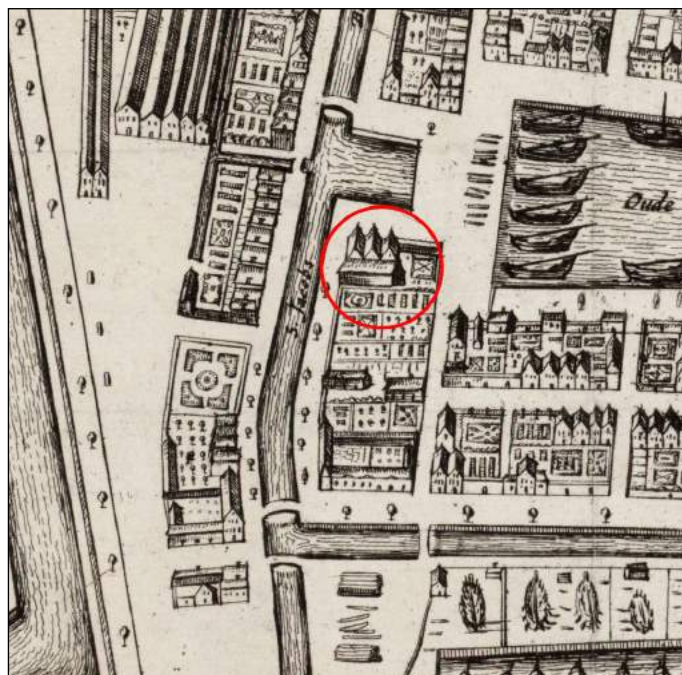

Afb. 5. Uitsnede uit de kaart van Guicciardini uit 1634 met het plangebied.

Al in december 1591 konden de erven ten zuiden van het Handvastwater worden verkocht en verhuurd. Twee jaar later werden straten en bruggen aangelegd in opdracht van het stadsbestuur.

In de jaren hierna werd het overige deel van de stadsuitbreiding ingericht en in 1607 was het project afgerond.

Kaarten uit de 17de eeuw tonen bebouwing op de locatie van het plangebied, namelijk drie gebouwen naast elkaar en daarachter een pand haaks erop (afb. 5 en 6). Het is niet duidelijk of het om woonhuizen gaat of industriële/ambachtelijke gebouwen die bijvoorbeeld samenhangen met de scheepsbouw of haringvisserij. Deze bebouwing is waarschijnlijk in de 18de of het begin van de 19de eeuw gesloopt. Op de eerste kadasterkaart van Enkhuizen uit 1823 is het plangebied onbebouwd (afb. 7).

Afb. 6. Uitsnede uit de kaart uit de kroniek van Brandt uit 1666 met het plangebied.

De straatnaam Admiraliteitsweg bestond toen nog niet. De bebouwing viel vermoedelijk onder de Tuinstraat. In 1596 wordt voor het eerst melding gemaakt van de naam Tuinstraat.¹¹ Ene Jan Claesz wonend aan de Tuinstraat trouwde met Griet Dircks. In de lidmaatregisters van de Gereformeerde Kerk duikt de naam Tuinstraat ook in dat jaar op, namelijk als woonadres van ene Tjal Hermansdochter.¹² In 1615 is sprake van de Korte Tuinstraat, opnieuw als woonstraat bij een huwelijk. In 1632 wordt voor het eerst de Lange Tuinstraat genoemd.

Mogelijk heette de straat die nu de Cromhoutstraat wordt genoemd toen de Kleine Tuinstraat. Deze naam staat in ieder geval op een stadsplattegrond uit 1902, maar het is onbekend vanaf wanneer die naam werd gebruikt.

Afb. 7. Uitsnede uit de kadastrale kaart uit 1823 met het plangebied (rode cirkel). De bebouwing en perceelsindeling aan de Korte Tuinstraat is vrijwel volledig verdwenen.

11 Zie ook Verweij 2015, 89.

12 WFA, toegangsnummer 1702, inv.nr. 9.

Tot 1619 had de Enkhuizer wetenschapper, arts en verzamelaar Paludanus zijn kruidentuin aan de Lange Tuinstraat. Hij verkocht de tuin in dat jaar aan de stad Enkhuizen.¹³ Mogelijk is de straatnaam van deze tuin afkomstig. De benaming tuin werd echter in de tijd ook gewoon voor een erf gebruikt, zoals ook bij de Paktuinen het geval is.

Een beeld van de bewoners van de Lange Tuinstraat krijgen we uit het verpondingskohier van 1630.¹⁴ Hierin worden aan de Tuinstraat 50 namen van de eigenaars genoemd en, indien het pand werd verhuurd, ook de namen van de huurders. Tevens wordt de hoogte van de huurwaarde van de huizen in ponden genoemd.

Het hoogst aangeslagen pand was de brouwerij van Jacob Claesz, namelijk voor 150 pond. Een tweede pand dat hoog werd aangeslagen was het huis van de weduwe van Jan Lourensz van Loosen, namelijk voor 140 pond. Het wordt omschreven als huis en taanhuis. Deze Jan Lourensz (overleden in 1617) was de stamvader van het geslacht Van Loosen in Enkhuizen. Hij was getrouwd met Siebrich Hendrycx, die dan ook de eigenaar van het huis in 1630 was. Een ander duur pand was het huis van Claes Freedericxs Blauwhulck, ingeschat op 100 pond. Hij bezat in de straat, waarschijnlijk naast zijn huis, nog vier panden die hij verhuurde. Eén van deze stond te boek voor 75 pond en huurde ene Trijn Lons. In de straat stond verder nog een pand ter waarde van 80 pond, dat eigendom was van Jan Freedericxs Timmerman. Het aantal huizen met een relatief geringe waarde is opvallend: 21 huizen hadden een waarde tussen 8 en 30 pond. Deze hoorden tot de goedkoopste woningen in de stad. De overige 23 huizen waren 30 tot 60 pond waard; bij één pand staat geen huurwaarde genoteerd omdat de stad dit gebruikte. Vooralsnog is het niet mogelijk om de namen aan specifieke percelen te koppelen. De huizen met lage waarde stonden waarschijnlijk deels aan een of meer stegen.

In de omgeving van de Lange Tuinstraat stonden niet alleen woonhuizen, maar ook gebouwen met andere functies. Zo is in 1735 sprake van een taanhuis met de naam De Propdam aan de westzijde van de Lange Tuinstraat.¹⁵ Uit het memoriaalboek van Enkhuizen blijkt verder dat in 1751 aan de Lange Tuinstraat de stadsstal stond. Op 8 november staat vermeld dat op 27 oktober van dat jaar in deze stal zestig paarden zijn aangekomen. De stal is in 1821 verkocht voor sloop.¹⁶ Op de kadastrale minuut uit 1823 is het gebouw daarom niet meer aanwezig, zodat onbekend is waar deze precies stond. Mogelijk gaat het om een lang gebouw dat op de kaart van Mentz uit 1812 is te zien en langs de kade van de Oude Buishaven stond.

De stal wordt genoemd in een verslag over de stormramp van 1776. "Allervreeslykst stond het geschapen aan den overslag by de Tuinstraat, die met de ruiters stal, ter hoogte van anderhalve voet overstroomd werdt. Veele luiden, die daar woonden, vlugtten op de solders, en men poogde de paarden te beveiligen, door ze op den dyk te brengen."

In 1776 kreeg Jan Koning toestemming om in een huis in de Lange Tuinstraat een ijzersmederij op te richten.¹⁷ Hij overleed in 1795 en daarbij staat de Lange Tuinstraat als woonstraat genoemd. Aannemelijk is dat de ijzersmederij in ieder geval tot dit jaar bestond. Waar deze smederij stond, is niet duidelijk.

In 1780 werd een tweede smederij aan de Lange Tuinstraat opgericht. Jacob Schuijt kreeg toestemming om in zijn huis een smederij te beginnen.¹⁸ Dit huis stond aan de noordzijde van

13 Zwart-Kramer 1993, 23. De bron is onduidelijk.

14 WFA, toegangsnummer 0120, inv.nr. 944.

15 WFA, 0120, inv.nr. 301, fol. 44v.

16 Walda 2014, 99. Zie: Brouwer 1938, 169.

17 WFA, 0120, inv.nr. 305, 31 mei 1776.

18 WFA, 0120, inv.nr. 306, 17 maart 1780.

de straat, met aan de westzijde een straat en aan de oostzijde het huis van Jan Mubroij. Jacob Willemsz Schuijt trouwde in datzelfde jaar (woonadres Lange Tuinstraat). In 1796 trouwde hij als weduwnaar een tweede maal.

In 1777 kreeg Hendrik Leeuwens toestemming om in een huis aan de Lange Tuinstraat een slijterij in wijn, brandewijn, gedestilleerde wateren en azijn te mogen oprichten.¹⁹ Een maand later kreeg ene Herme Mes vergunning om in zijn huis aan de Lange Tuinstraat wijn, bier en sterke drank te mogen tappen.²⁰

Historisch zijn er aanwijzingen dat in de buurt van het plangebied een brouwerij stond. Voorafgaand aan de opgraving was echter onzeker waar deze precies gesitueerd moet worden. Op basis van de opgravingsresultaten valt met zekerheid te zeggen dat deze ter plekke van het plangebied stond. In de 16de eeuw was er een klein aantal brouwerijen in Enkhuizen. Precies hebben we dit voor deze periode niet in beeld. Brandt vermeldt in 1660: "aen de noordt-sijde van dese haven [Nieuwe Haven] boude Jacob Volkaertszoon de brouwerij, die men nu meent de Witte Hulk te sijn. Te vooren, en op desen tijdt, stondt'er noch een brouwerij in de Westerstraet op de hoek van het straetken over Trijn Neledoes steiger".²¹ Volgens hem waren er toen dus slechts twee brouwerijen. Daarnaast hadden de verschillende kloosters in de stad eigen brouwerijen.

De Vries heeft een lijst opgesteld van brouwerijen die in de 16de, 17de en 18de eeuw in Enkhuizen hebben bestaan. Een van deze is brouwerij De Hoek, die hij situeert in de buurt van de Sint Jacobsstraat, tussen de St Jacobs Burgwal en de Oude Buishaven.²² Volgens de Vries wordt deze in 1594 voor het eerst genoemd. In de verponding van 1630 staat aan de Tuinstraat een brouwerij van Jacob Claesz vermeld. Aannemelijk is dat dit brouwerij De Hoek is. Deze wordt in 1630 aangeslagen voor 150 pond, wat in vergelijking met de andere brouwerijen aan de lage kant is. De Vries concludeert dan ook dat het een kleine brouwerij was.

De brouwerij bestond zeker nog in 1746 want in dat jaar trouwde Harmanus Hendriksz met Antje Lamberts (van der Sluijs), wonend in de brouwerij van de Hoek.

Afb. 8. Bericht in de Amsterdammer van 5 februari 1930 over de opening van het nieuwe veilinggebouw van Bloemenlust (bron: Deplher).

19 WFA, 0120, inv.nr. 306, 29 dec 1777.

20 WFA, 0120, inv.nr. 306, 23 jan 1778.

21 Brandt 1666, 91.

22 De Vries 1988.

Op de kaart van de havens van Enkhuizen van Mentz uit 1812 is het terrein onbebouwd. De afbraak moet dus voor dat jaar hebben plaatsgevonden. Daarna bleef het terrein meer dan een eeuw lang braak liggen, totdat (snijbloemen)veilingsvereniging Bloemenlust in 1930 hier haar veilinggebouw liet neerzetten (afb. 8). Vereniging Oud Enkhuizen heeft enkele foto's van de opening in haar bezit (afb. 9).

De straatnaam Admiraliteitsweg dateert uit de 20ste eeuw en herinnert aan het Admiraliteitsmagazijn dat aan de oostzijde van de Lange Tuinstraat gesitueerd moet worden (in huidige situatie ter hoogte van het station). Het verlengde van deze weg waar het veilinggebouw stond, kreeg in 1934 eveneens de naam Admiraliteitsweg.

Afb. 9. Foto tijdens de opening van het veilinggebouw (collectie Oud Enkhuizen).

3. Doel en methode van het onderzoek

3.1 Onderzoeksopdracht

Momenteel zijn de regionale Westfriese archeologische onderzoeksagenda en de archeologische onderzoeksagenda van Enkhuizen in ontwikkeling. Een speerpunt hierin is de stadsontwikkeling in de Gouden Eeuw, in alle facetten, en de materiële cultuur uit die periode. Het hoofdthema van voorgaand onderzoek was de organisatie van de stadsuitbreiding van Enkhuizen vanaf 1590 en de eerste bewoning.

Aansluitend op dit thema zijn in het PvE een aantal onderzoeksvragen geformuleerd die als leidraad hebben gediend bij de opgraving en de uitwerking hiervan.²³

1. Bronstijd

- Zijn sporen uit de Bronstijd aanwezig?
- Wat valt op basis van die sporen over het gebruik van het terrein in de Bronstijd te zeggen?

2. Pre-stedelijke fase

- Zijn ontginningssloten of jongere sloten aanwezig binnen het plangebied? Wat is de oriëntatie? Wanneer zijn de sloten gegraven en wanneer zijn de sloten gedempt?
- Zijn in het plangebied archeologische vondsten, sporen en structuren aanwezig van vóór de grote stadsuitbreiding van 1590-1607?
- Wat is de datering en zijn deze te koppelen aan specifieke complextypen?
- Wat is hun relatie met de natuurlijke omgeving (paleolandschap), middeleeuwse ontginning en stadsontwikkeling van Enkhuizen?

3. Bouwrijp maken terrein

- Hoe is het terrein opgehoogd?
- Wat is de precieze datering van deze ophoging (ergens periode 1590-1607)?
- Is gebruik gemaakt van stadsafval? Waar kwam dit materiaal vandaan?
- Is gebruik gemaakt van houten schotten? Hoe en waarvan zijn die schotten gemaakt? (Hergebruikt scheepshout?)
- Hoe dik is het ophogingspakket?
- Is binnen het ophogingspakket een gelaagdheid te ontdekken en wat zegt dit over de fasering van de ophoging en de wijze van aanbrengen?

4. Huizen en erven

- Wanneer zijn de huizen gebouwd?
- Wat is de aard van deze bebouwing? Gaat het om woonhuizen of om huizen met een industrieel/ambachtelijke functie?
- Welke informatie geven de resten over de constructie en indeling van de gebouwen?
- Wanneer zijn de gebouwen gesloopt?
- Hoe lang en breed waren de percelen?
- Zijn op de achtererven waterputten, beerputten en/of afvalkuilen aanwezig? Wanneer zijn zij gemaakt en buiten gebruik gesteld? Kunnen de putten worden gekoppeld aan percelen?

23 Schinning & Schrickx 2018.

5. Materiële cultuur

- Wat kan op basis van vondstmateriaal worden gezegd over het consumptiepatroon en de welstand van de bewoners van het plangebied door de tijd heen?
- Geven de vondsten informatie omtrent beroepen die door de bewoners van het plangebied werden uitgeoefend?

3.2 Methode

In het Plan van Aanpak (PvA) is een werkputtenplan opgenomen, bestaande uit zes werkputten, waarbij is aangegeven dat naar bevind van zaken hiervan kan worden afgeweken. Dat bleek direct noodzakelijk door een gewijzigd plan van bodemsanering.

Voorafgaand aan het archeologisch onderzoek was afgesproken dat een kleine spot binnen de bouwcontour zou worden gesaneerd (bodemklasse 3T). Tijdens de opstart van het archeologisch onderzoek bleek het saneringsplan gewijzigd; waarna in onderling overleg met de opdrachtgever en uitvoerder van de sanering is afgesproken dat een vierkant vak van circa 3 bij 3 meter tot 1 meter onder maaiveld gesaneerd zou worden onder archeologische begeleiding en dat daarna doorgestart zou worden met de opgraving. Tijdens de uitvoering wijzigde echter wederom de saneringscontour in een grotere en schuine vorm. De grond is vervolgens opnieuw uitgekeurd waarna de volgende dag rondom het gegraven gat verder is gesaneerd. Een schoon verklaring van de bodem volgde pas de volgende dag. Tijdens de sanering konden geen andere graafwerkzaamheden plaatsvinden doordat er geen grond van potentieel verschillende klassen vermengd mocht raken. Het gevolg van dit alles was niet alleen een grote vertraging van alle werkzaamheden, maar ook dat archeologische sporen verloren zijn gegaan en dat het niet meer mogelijk was om een nette opgravingsput met rechte profielwanden aan te leggen (afb. 10). Dit heeft de kwaliteit van het archeologisch onderzoek negatief beïnvloed.

Afb. 10. Midden op het onderzoeksterrein is een onregelmatige contour gesaneerd, waardoor een systematische aanleg van de werkputten werd bemoeilijkt.

Verder moet worden vastgesteld dat tevens twee vervuilde spots buiten de bouwcontour tot 0,5 meter onder maaiveld zijn gesaneerd. Vanwege de geringe saneringsdiepte is dit werk niet archeologisch begeleid. Echter: ook hier leidde uitkeuring van de grond tot een extra sanering van een strook grond binnen de bouwcontour. Omdat een van beide saneringsplekken nog open lag en hierin archeologische sporen waren te zien, is deze saneringsplek als werkput 1 gedocumenteerd (afb. 11).

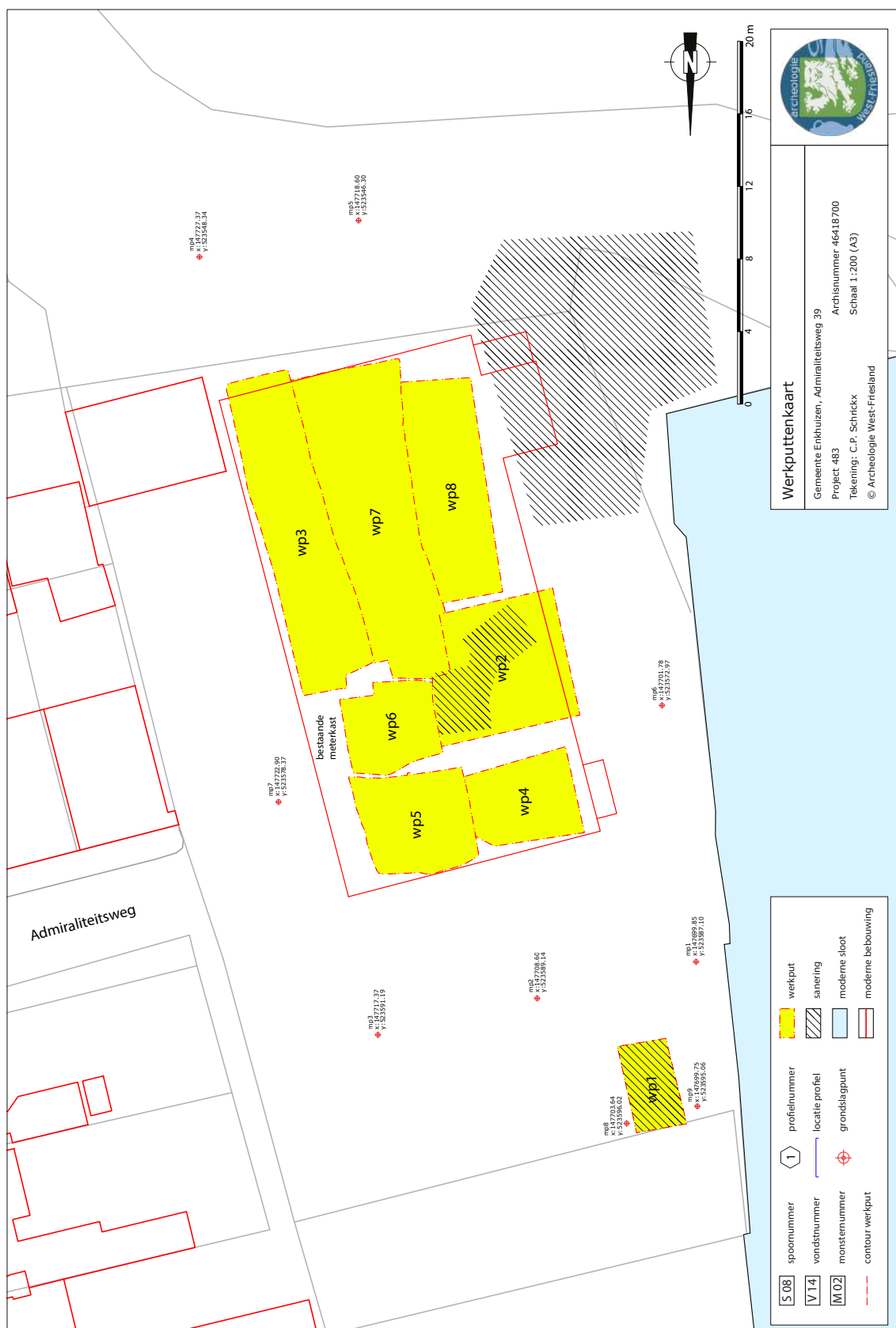
Afb. 11. In de noordwesthoek van het perceel is een kleine spot gesaneerd. Hierbij was de oorspronkelijke beschoeiing van het water van de Burgwal zichtbaar, die is gedocumenteerd als werkput 1.

Binnen de bouwcontour zijn in de resterende tijd in totaal zeven werkputten aangelegd (afb. 12). Bij de meeste werkputten kon worden volstaan in het documenteren van één opgravingsvlak (afb. 13).

Het systematisch aanleggen van profielen was niet mogelijk door de aanwezige verstoringen van de uitgebroken funderingen van het veilinggebouw en de onregelmatige vorm van de sanering. In totaal zijn vijf profielen getekend.

In het evaluatierapport staat welke onderzoeksvragen beantwoord kunnen worden en de wijze waarop het onderzoek, conform het PvE, uitgewerkt dient te worden. Tevens is hierin het selectierapport opgenomen waarin staat aangegeven welke vondsten en monsters worden uitgewerkt.

Het gravend onderzoek en de uitwerking hiervan zijn verricht volgens de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie 4.1 en het Kwaliteitshandboek Archeologie Hoorn / West-Friesland versie 2016.

Afb. 12. Puttenkaart Admiralteitsweg 39.

Afb. 13. Overzicht over een deel van het opgravingsterrein, kijkend richting het noordwesten.

4. Resultaten

De bij de opgraving aangetroffen sporen zijn op basis van de stratigrafie, hun onderlinge samenhang en de datering van het bijbehorende vondstmateriaal ingedeeld in vier gebruiks- of bewoningsfasen. De eerste fase omvat sporen die dateren rond 1594-1625, de vroegste fase van bebouwing. Daarna heeft een herinrichting plaatsgevonden. De tweede fase betreft de bebouwing tussen circa 1625 en 1700 en de derde fase loopt van 1700 tot circa 1800. Daarna lag het terrein een tijd lang braak en dit heeft geen archeologische sporen in de bodem achtergelaten. De vierde fase is de moderne tijd, toen hier het veilinggebouw van Bloemenlust stond. De sporen van de verschillende fasen zijn in meerdere kaarten in de kaartbijlagen weergegeven, waarbij dient te worden opgemerkt dat een kaart niet een bepaald moment in de geschiedenis van een terrein weergeeft, maar alle sporen gedurende een bepaalde periode. Op deze kaarten is voor de duidelijkheid tevens een reconstructie van de bebouwing en de perceelsgrenzen weergegeven.

4.1 Bodemopbouw

De natuurlijke bodem wordt gevormd door een pakket lichtgrijze iets zandige klei. De bovenzijde van dit pakket bevond zich op ongeveer -2,20 tot -2,50 NAP. Deze diepte komt overeen met de diepte van de natuurlijke kleilaag zoals die bij een opgraving aan de Lange Tuinstraat is vastgesteld.²⁴ Dit is een stuk minder diep dan op veel locaties in de binnenstad van Enkhuizen het geval is. Bij een opgraving in de omgeving van de Vijzelstraat is de natuurlijke kleilaag op -2,60 tot -3,40 NAP vastgesteld.²⁵ De verschillen in diepte worden hier deels verklaard door de aanwezigheid van laat-middeleeuwse ophogingen.

Afb. 14. Bij verdiepen van sloot S9 was een kleine greppel uit de Bronstijd zichtbaar.

²⁴ Schrickx & ter Steege 2018, 29.

²⁵ Schrickx 2012.

Waar dikke ophogingspakketten aanwezig zijn, ligt de klei door de gronddruk dieper. Bij de Paktuinen is de kleilaag op -3,10 tot -3,70 NAP geconstateerd.²⁶ Bij een opgraving aan de Raamstraat bevond de klei zich op -2,70 tot -3,30 NAP. Dit zijn slechts enkele voorbeelden van de diverse opgravingen in Enkhuizen. Er is slechts één opgraving waarbij de kleilaag zich minder diep bevond, namelijk aan de Burgwal in de zuidwesthoek van de stad, waar de klei op -1,90 tot -2,00 NAP lag.²⁷ Dit is de enige locatie in de binnenstad waar tot nu toe relatief veel sporen uit de Bronstijd zijn aangetroffen, namelijk eergetouwkrassen van een akker en enkele kuilen.

Op de natuurlijke klei bevond zich bij de Admiraliteitsweg een 10 tot 20 cm dikke donkergrijze kleilaag uit de Bronstijd (S24, zie profieltekeningen). Verder is een kuil (S17), een vermoedelijk ploegspoor en een kleine greppel uit deze periode vastgesteld (afb. 14). Ook dit gebied werd dus (extensief) in de Bronstijd gebruikt. Deze constatering komt overeen met de opgraving aan de Lange Tuinstraat: ook daar zijn een kleilaag en enkele greppels uit de Bronstijd vastgesteld.²⁸ De genoemde opgraving aan de Burgwal lag hemelsbreed nog geen 60 meter van de opgravingslocatie aan de Admiraliteitsweg verwijderd. Zoals gezegd zijn daar wel veel sporen uit de Bronstijd vastgesteld.

Op de Bronstijdlag bevond zich een laag natuurlijk gevormd veen, zoals nagenoeg overal in de binnenstad van Enkhuizen aanwezig is (afb. 15 en 16). Dit veen had hier een maximale dikte van ongeveer 40 cm, wat in vergelijking met de dikte van het veenpakket op enkele andere locaties in de binnenstad niet veel is. Bij de Lange Tuinstraat varieerde het veenpakket van 40 tot 85 cm. Waarschijnlijk was het veendek niet overal even dik en bovendien is een groot deel van het veen verdwenen ten gevolge van oxidatie door ontginning tussen de 12de eeuw en circa 1590. Op het veen is één scherf gevonden, van Pingsdorf-aardewerk, daterend vóór circa 1225.²⁹ Opmerkelijk is het volledig ontbreken van veen in de zuidwesthoek van het terrein; het veen lijkt hier weggegraven.

4.2 Sporen vóór 1594

Sporen die duidelijk zijn toe te schrijven aan de Middeleeuwen (tot circa 1500) ontbreken volledig. In de directe omgeving werd in deze periode niet gewoond. Het gebied was waarschijnlijk wel in gebruik als weideland en dat grondgebruik laat zich archeologisch niet zien. Rond 1600 zien we de eerste activiteiten.

Vanaf de top van veen was een grote kuil ingegraven, waarvan de begrenzingen in drie verschillende werkputten zijn gedocumenteerd. Vanwege de ligging en de grootte van het spoor werd tijdens de opgraving aanvankelijk gedacht dat het een sloot was. De oriëntatie van de kuil wijkt af van die van de overige sporen, die evenwijdig aan of haaks op de bebouwing en perceelsgrenzen zijn gegraven. De grote kuil ligt min of meer noord-zuid georiënteerd en komt daarmee overeen met de verkavelingsrichting zoals die ten tijde van de ontginning tot stand was gekomen. Deze wijziging in oriëntatie is ook vastgesteld bij een opgraving aan de Burgwal.

26 Schrickx en Duijn 2016.

27 Duijn 2016.

28 Schrickx & ter Steege 2018, 30.

29 V15.

Afb. 15. Noordprofiel werkput 2 (zie bijlage 5). Geheel onderin de natuurlijke kleilaag, daarop een laag uit de Bronstijd en daar weer op een laag veraard veen. Het veen verdwijnt richting de slootkant. Op het veen liggen diverse ophogingslagen, deels met haardas.

Afb. 16. Oostprofiel werkput 2 (zie bijlage 5). Geheel onderin de natuurlijke kleilaag, daarop een laag uit de Bronstijd en daar weer op een laag veraard veen. Op het veen liggen diverse ophogingslagen, die worden afgedekt door een laag met afbraakpuin.

Afb. 17. Kuil S19 in werkput 4, kijkend richting het westen.

Kuil (S19)

De kuil was ruim 5,5 meter lang en 2,5 meter breed (afb. 17 en 18). Het spoor was slechts 50 cm diep en was opgevuld met egale bruinigrijze klei (afb. 19). Meest waarschijnlijk is dat het om een kleiwinningskuil gaat, wellicht gegraven in de jaren dat gewerkt werd aan de stadsuitbreiding met nieuwe vestingwallen. De samenstelling van de vondsten past goed bij een datering ergens tussen circa 1575 en 1590.

In deze kuil bevonden zich hoofdzakelijk scherven van roodbakkend en witbakkend aardewerk die niet specifiek dan de periode 1575-1650 gedateerd kunnen worden. Het gaat om standaard gebruiksaardewerk als bakpannen (r-bak-4), grappen (r-gra-33), borden (r-bor-6) testen en een olielamp (r-oli-2). Meest compleet zijn een kop (w-kop-2) van witbakkend aardewerk met inwendig een laag groen glazuur en een 26,5 cm hoge kan (r-kan-53) van roodbakkend aardewerk op standring (afb. 20 en 21).³⁰

Afb. 18. Een hoek van kuil S19 in werkput 5, kijkend richting het noorden. Het lichtgrijze vlak is de natuurlijke kleibodem.

³⁰ 40-C01, 40-C02.

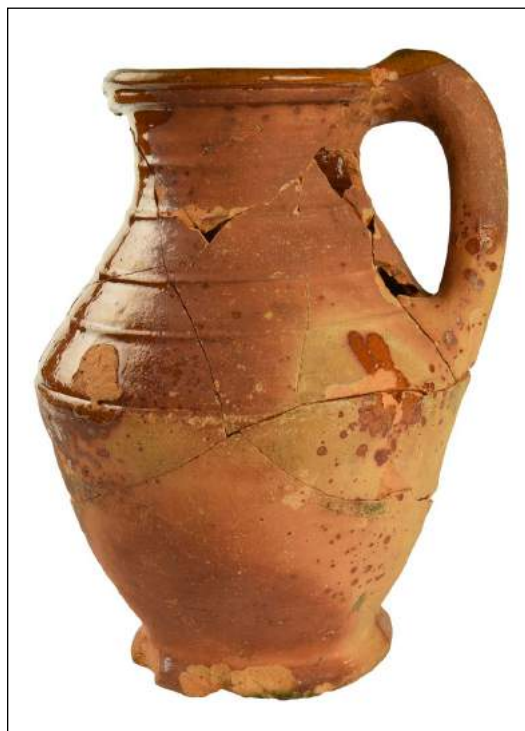
Het ontbreken van tabakspijpen en de aanwezigheid van meerdere scherven van Weser-aardewerk maken aannemelijk dat de kuil in ieder geval voor circa 1610 is gegraven. Naast enkele fragmenten vensterglas is verder een randscherf van een beker van kleurloos glas met opgelegde glasdraden (een zogenoemde bandwurmbeker) gevonden. Dit type glazen beker kwam eind 16de eeuw op de markt en was tot in de eerste helft van de 17de eeuw in de mode.³¹

Afb. 19. Coupe door kuil S19 (zuidprofiel werkput 4). Duidelijk te zien is dat de kuil is gegraven vanaf de bovenkant van het veen en wordt afgedekt door de ophogingslagen.

Afb. 20. Kop van witbakkend aardewerk, uit kuil S19 (ca. 1575-1590).

Afb. 21. Kan van roodbakkend aardewerk, uit kuil S19 (ca. 1575-1590).

31 Henkes 1994, 129, 133.

4.3 Fase 1 (1594-1625)

Net zoals aan veel hoofdstraten in de grote stadsuitbreiding, zoals de Paktuinen en Lange Tuinstraat, zien we ook hier binnen enkele jaren de eerste bebouwing verschijnen. Op basis van het dendrochronologische onderzoek kunnen we de bebouwing dateren rond 1595. Op historische gronden gaan we uit van 1594.

4.3.1 Bebouwing

Ophoging

Voorafgaand aan de bouwwerkzaamheden is weinig opgehoogd, wat opvallend is gezien de lage ligging van het terrein. Op andere locaties in de stad is juist vaak wel een dikke ophoging aanwezig. Op deze locatie was op het natuurlijke veen slechts een dunne kleilaag van 10 cm aanwezig (afb. 15 en 16). Vanaf dat niveau is de kuil (insteek) voor een grote waterput gegraven (zie onder). Het loopniveau op het erf bevond zich op circa -1,60 NAP, wat nauwelijks hoger is dan de bovenzijde van het natuurlijke veen.

Soms werden ophogingen door de stad georganiseerd als onderdeel van de nieuwe stadsuitleg. Dit had tevens een praktische kant want er kwam door de aanleg van grote havens en sloten veel klei en veen beschikbaar en daar werd bij voorkeur zo min mogelijk mee gesleept. Bij een grote opgraving aan de Paktuinen bleek het terrein bijvoorbeeld grootschalig opgehoogd met klei en veen, dat naar we mogen aannemen uit de naastgelegen Nieuwe Haven kwam. Op andere locaties werden de ophogingen aan de particuliere eigenaren van de percelen overgelaten.³² Dat was ook hier het geval, maar kennelijk vond de eigenaar het niet nodig het terrein voorafgaand aan de bouwwerkzaamheden van een laag grond te voorzien. Ophogen had als nadeel dat niet direct gebouwd kon worden, maar dat de grond eerst een tijd moest inklinken.

Afb. 22. Aanzicht van de slietenfundering, kijkend richting het oosten.

³² Schrickx & Ter Steege 2018, 170.

Funderingen (S39 en S40)

Bij de opgraving is de fundering van de zuidwesthoek van een pand gevonden (afb. 22 en 23). Deze fundering bestond uit slieten die in een baan van ongeveer 60 cm breed in de bodem waren geslagen (bovenzijde circa -1,70 tot -1,80 NAP). De slieten waren gemiddeld circa 8 tot 10 cm dik en vierzijdig gekantrecht. De slietenfundering van de westgevel van het pand (S39) kon over een lengte van 5,5 meter worden gevolgd en de slietenfundering van de zuidgevel (S40) over een lengte van ruim 3 meter. Ze waren min of meer in drie rijen in de bodem geslagen. Her en der resteerde nog een baksteen van de muur die op de slieten heeft gestaan (S37). Het soort baksteen (rode baksteen van 19x9x4,5 cm) is standaard voor de late 16de eeuw.

Afb. 23. Enkele slieten zijn uit de bodem verwijderd: het betreft vrij korte palen van naaldhout.

De slieten hadden te weinig jaarringen voor dendrochronologisch onderzoek. Wel is van één monster de houtsoort bepaald en dit blijkt om fijnspar te gaan.³³ Dit is een gebruikelijke houtsoort voor een slietenfundering. De herkomst van de lange takken van de fijnspar kan niet worden achterhaald, maar aannemelijk is dat deze uit Noorwegen kwamen.

Binnen het pand stond een paal van eikenhout, waarvan de functie onduidelijk is (S43). Deze paal had een lengte van 80 cm en uit een pengat in het hout blijkt dat het een secundair toegepast stuk hout betreft. Deze heeft dus in eerste instantie als constructieonderdeel bovengronds gefungeerd en is secundair als paal gebruikt. Vanwege de ongeschiktheid van de slieten voor het bepalen van het bouwjaar van het pand, is deze paal dendrochronologisch onderzocht.³⁴ De eik waaruit het stuk hout afkomstig is, groeide in het zuiden van Noorwegen en blijkt te zijn gekapt in de herfst of winter van 1553 / 1554.³⁵

33 M9. Van Daalen 2019.

34 M7.

35 Van Daalen 2019.

De fundering met slieten is opmerkelijk omdat deze wijze van funderen alleen werd toegepast bij grote bakstenen panden. Bij de genoemde opgraving aan de Paktuinen zijn de funderingen van veel panden aangetroffen die omstreeks dezelfde tijd zijn gebouwd als het pand van de Admiraliteitsweg. Slechts één pand kende een vergelijkbare slietenfundering, namelijk het kantoor van de West-Indische Compagnie.

Bij de sloop van het pand zijn de muren tot nagenoeg de laatste steen verwijderd. De sleuven die zijn gegraven om de bakstenen funderingen te verwijderen, waren opgevuld met grijsbruine zandige klei met fijn puin, mortel, schelpgruis en kiezelstenen. Hiertussen is een kleine hoeveelheid keramiek aangetroffen, waarvan de jongste scherven uit de eerste helft van de 18de eeuw dateren.³⁶ Op basis van deze scherven zouden we kunnen veronderstellen dat de afbraak tussen 1700 en 1750 moet hebben plaatsgevonden. Uit andere vondsten, die verderop in dit rapport worden besproken, blijkt echter dat het pand in de tweede helft van de 18de eeuw nog bestond en pas ergens rond 1800 is gesloopt.

Afb. 24. In werkput 6 tekende de waterput zich af als een grote ronde baan met klei (de insteek om de put waterdicht te maken) met daar binnen een puinvulling. Ten westen van dit spoor zijn in het vlak de poeren van de aanbouw zichtbaar.

Aanbouw 1

Achter het pand stond een aanbouw waarvan vier poeren zijn teruggevonden (S50 en S53, afb. 24). Iedere poer bestond uit één of twee paaltjes van naaldhout en bakstenen (hele bakstenen en brokken bakstenen). De bovenzijde van de poeren bevond zich op ongeveer -1,80 NAP. Waarschijnlijk heeft op de poeren een houten balk gelegen die de houtconstructie van de aanbouw droeg. Mogelijk was de aanbouw een geheel of deels open constructie, in dat geval hebben we met een overkapping te maken. Deze had een diepte van ongeveer 5 meter. Op een iets hoger niveau is het restant van een bakstenen muurtje gevonden (S52), bestaande uit gele bakstenen (21x10x4,5 cm) en oranje bakstenen (19x9x4,5 cm). De bovenzijde

36 V41.

bevond zich op -1,38 NAP. Van dit muurtje resteerden drie steenlagen. In het zuidprofiel van werkput 5 is te zien dat zich in het verlengde van dit muurtje een uitbraakspoor bevond. Waarschijnlijk is de aanbouw op zeker moment geheel of gedeeltelijk voorzien van een bakstenen voeting. De precieze datering valt niet te geven omdat de bakstenen waarschijnlijk zijn hergebruikt. Aannemelijk is dat deze bouwactiviteit samenhangt met een ophoging van het terrein en zoals we hieronder zullen zien, vond die rond 1625 plaats (fase 2).

4.3.2 Waterput (S54)

Een van de meest bijzondere vondsten van de opgraving is een ronde gemetselde waterput (S54), die binnen de beschreven aanbouw lag (afb. 25 en 26). Ronde waterputten komen veel voor; ze waren bestemd om schoon welwater van grote diepte te halen. Daarnaast bestonden vanaf eind 16de eeuw ook waterkelders waarin regenwater van de daken van de huizen werd opgevangen. Dat er een waterput achter het pand lag, is op zich dus heel normaal. Dit exemplaar is echter bijzonder vanwege de enorme omvang en de wijze waarop deze is gebouwd. Niet eerder is bij een opgraving in Enkhuizen een dergelijke waterput – of misschien kunnen we beter spreken van een waterreservoir - aangetroffen.

Afb. 25. Het ronde spoor van de waterput met ten westen daarvan (op de foto op de voorgrond) de poeren van de aanbouw.

De put had uitwendig een diameter van 2,54 meter en inwendig van 2,06 meter. De wanden waren steens dik en gemetseld van gele bakstenen (20x9x4 cm) met trasmortel. De toepassing van trasmortel is opvallend omdat dit typisch is voor waterkelders, die volledig waterdicht moesten zijn. Bij ronde putten is de bakstenen opbouw normaal gemaakt met kalkmortel of zelfs los gestapeld. In totaal resteerden 29 baksteenlagen, maar uit het grote uitbraakspoor blijkt dat de put oorspronkelijk een stuk hoger was. Bovendien was op een hoger niveau zichtbaar dat rondom de bakstenen put een pakket lichtgrijze klei was gestort (de insteek). De put is bij de sloop tot een niveau van ongeveer -2,70 NAP gesloopt. De bovenkant van de bakstenen opbouw bevond zich bij de bouw zeker op een niveau van -1,70 NAP, dus een meter

hoger. Het is mogelijk dat de put een koepelgewelf met een kleinere ingang heeft gehad, maar dit is niet aantoonbaar. De onderkant van de bakstenen put bevond zich op -4,16 NAP, waarmee de bakstenen put oorspronkelijk dus minimaal 2,50 meter hoog/diep was. Daarmee kunnen we de inhoud stellen op 8,3 m³ (83 hectoliter) indien deze volledig met water was gevuld.

Afb. 26. De grote ronde waterput van gele bakstenen met trasspecie. Bij de sloop is het bovenste deel van de put verwijderd; de rest is in de bodem blijven zitten.

Afb. 27. De waterput na verwijderen van een deel van de wand. De bakstenen put is gefundeerd op dikke liggende platen van eikenhout.

De bakstenen put was gefundeerd op vier dikke eiken platen (6 cm dik) die in het midden een vierkant gat openlieten van 1,40 meter groot (afb. 27). Hierdoor kon welwater uit de natuurlijke kleibodem in de put opwellen. Bij machinaal verwijderen van de houten fundering is gezien dat zich in de bodem een rond spoor aftekende, maar een houten ton is niet gezien. Helaas was het vanwege de veiligheid niet mogelijk verder te verdiepen om dit goed te onderzoeken. Hoogstwaarschijnlijk was geen houten ton aanwezig, maar is het ronde spoor tijdens de gebruiksfase ontstaan door uitdiepen van de put.

De vier eiken platen (M16) van de fundering waren aan elkaar verbonden met inkepingen en ijzeren nagels (afb. 28). Twee planken hadden een lengte van 190 en 197 cm; de twee andere planken hadden een lengte van 173 en 176 cm. Ze waren alle maximaal 48 cm breed en 5 tot 6 cm dik. De onderzijde van de planken vertoonde zaagsporen. Op de bovenkant van de planken was de afdruk van de bakstenen opbouw te zien en deze zijde had zwarte aanslag en sporen van gebruik (verwering van het hout, krassen en deuken). Een van de planken was voorzien van een ingekerfd merk (afb. 28). Monsters uit twee planken zijn dendrochronologisch onderzocht.³⁷ Deze bleken afkomstig uit dezelfde boom waardoor dus sprake is van slechts één monster. Het eikenhout is afkomstig uit Duitsland, waarschijnlijk het achterland van Hamburg. Het kapjaar van de boom ligt rond 1595 (tussen 1585-1609). Uit deze datering blijkt dat de put direct bij de bouw van het pand is gemaakt. Indirect kunnen we dus ook het pand rond 1595 dateren. Van belang is wel hierbij te noemen dat de oudste vermelding van brouwerij De Hoek uit 1594 dateert en als deze vermelding op de hier gevonden brouwerij slaat, moet deze dus al in of voor 1594 zijn gebouwd.

De bakstenen put was opgevuld met grijze zandige klei met grof puin en mortel, dus afbraakpuin van het pand. Hieruit komen twee scherven roodbakkend aardewerk, die met de grond waarmee de put is dichtgestort zijn meegekomen.³⁸ In de zandlaag ter hoogte van de houten fundering zijn verder nog enkele scherfjes van een grape van witbakkend aardewerk uit de 17de eeuw gevonden, die tijdens gebruik van de put hier moeten zijn beland.³⁹

Van groter belang dan deze scherven zijn drie geprofileerde bakstenen uit de puinvulling.⁴⁰ Deze zijn afkomstig van de brouwoven en worden in de kadertekst besproken.

Tot slot moet worden vermeld dat uit de vulling een plank van naaldhout (grove den) komt. Deze is dendrochronologisch onderzocht en blijkt afkomstig uit een boom uit het zuiden van Noorwegen die is gekapt na 1536.⁴¹ Helaas voegt deze datering niets toe voor de bepaling van het bouwjaar van de brouwerij.

De afwijkende waterput met een groot volume moet met een speciaal doel zijn gebouwd, oftewel het pand moet een functie hebben gehad waarbij veel schoon welwater nodig was. In de regio is eenmaal eerder een dergelijke waterput van uitzonderlijk groot formaat (met koepel) waargenomen, namelijk rond 1975 bij een verbouw van Grote Noord 83 in Hoorn.⁴² Historisch is bekend dat hier in de 17de eeuw brouwerij *De Roscam* zat.⁴³ Het oudst achterhaalde gegeven dateert uit 1606. Zeer grote waterputten komen vaker voor bij brouwerijen.

37 Van Daalen 2019.

38 V74.

39 V75.

40 V74.

41 M13. Van Daalen 2019.

42 Met dank aan H.H.A. Stumpel.

43 Brozius 2016.

Afb. 28. De platen van eikenhout met op een van deze een ingekerfd (handels)merk.

Bij brouwerijen denken we al snel dat het water of uit een rivier werd gehaald of dat schoon water met schepen werd aangevoerd. Toch haalden veel brouwerijen hun water simpelweg uit een waterput. Een fraai voorbeeld komt uit Antwerpen, waar in 2015 op de locatie van brouwerij d'Oude Leeuwen een zeer grote 16de-eeuwse waterput is gevonden.⁴⁴ Deze put had een diameter van 2,34 meter en een hoogte van minimaal 5 meter. Verder kan nog een waterput uit Scherpenzeel worden vermeld, aangetroffen op het achtererf van een brouwerij. Deze put had inwendig een diameter van 1,60 meter en een diepte van 2,50 meter en was voorzien van een koepel. De datering ligt waarschijnlijk in de 18de eeuw. Tot slot kan nog een waterput in

44 Zie ook: https://www.gva.be/cnt/dmf20150726_01791719/verborgen-waterput-onder-brouwerij.

Gemert bij brouwerij 't Anker worden vermeld, met een inwendige diameter van 1,70 meter en opnieuw voorzien van een koepel, al dateert deze put pas uit 1880.⁴⁵

In het boek 'Brouwen aan de Eem: Amersfoort, een Stichtse bierstad in de late middeleeuwen' wordt het gebruik van welwater door brouwerijen uitgebreid besproken.⁴⁶ Alberts vermeldt dat grondwater zuiverder was dan grachtwater doordat het in de bodem werd gefilterd. Grachtwater was soms te vervuild om te gebruiken. In Utrecht werd bijvoorbeeld in 1719 bepaald dat de brouwerijen het water tijdelijk uit 'zuivere putten' moesten halen.⁴⁷ In Holland speelde bovendien het probleem dat het grachtwater soms brak was door de invloed van het zoute zeewater. Alberts stelt echter vast dat er in Amersfoort bijna geen archeologische of historische bewijzen voor waterputten bij brouwerijen zijn.⁴⁸ De reden is volgens hem dat een waterput nooit voldoende water kon leveren voor een brouwsel (rond 1600 was een brouwsel 25 of 30 vaten van 126 of 157 liter, wat neerkomt op circa 36 tot 41 hectoliter). De waterput van de Admiraliteitsweg leverde echter ruim voldoende water voor een brouwsel. Voor het proces van het bierbrouwen en de archeologische neerslag van de verschillende stappen in dit proces geeft de dit jaar verschenen inventarisatie en synthese 'Ambachtelijke productie in de steden' een goed overzicht.⁴⁹

Bakstenen van een ovenrooster

Het puin is met de graafmachine uit de waterput geschept. Hierbij zijn drie bakstenen verzameld die afkomstig zijn van een ovenrooster, waarop de brouwketel stond (afb. 29).⁵⁰ Bij de opgraving is nog een vierde baksteen gevonden in kuil S10.⁵¹ Deze bakstenen hebben een breedte van afgerond 10 cm en een grootste dikte van 7 cm (de lengte is onbekend). Kenmerkend is de opstaande rand aan beide kopse kanten.

Afb. 29. Brokken van grote bakstenen met opstaande randen, uit waterput S54 en kuil S10.

45 Bink 2011.

46 Alberts 2017, 290-309.

47 *Ibidem* 297, noot 27.

48 *Ibidem* 297.

49 Blonk-van den Bercken et al. 2020, 103-109.

50 74-BK01.

51 9-BK01.

De functie van deze bakstenen is op het eerste gezicht niet duidelijk, maar enkele jaren geleden is aan de Spuistraat in Amsterdam een oven opgegraven waarbij het rooster was opgebouwd van dit type steen (afb. 30).⁵²

Afb. 30. Bakstenen oven met ovenrooster, opgraving aan de Spuistraat in Amsterdam in 2016 (foto Gemeente Amsterdam, Monumenten en Archeologie).

Deze opgegraven oven is zeer bijzonder vanwege de uitzonderlijk gawe staat waarin deze bewaard werd aangetroffen. Historisch is bekend dat op die locatie (aan de Wijdesteeg achter de bebouwing aan de Spuistraat) in de 16de eeuw een brouwerij zat. In 1608 werd de brouwerij omgebouwd tot zeepziederij en deze functie heeft het pand tot 1680 gehad. De aangetroffen oven had een ronde vorm en had een ovenvloer van op hun kant geplaatste in elkaar passende bakstenen van 26x10x7 cm (afb. 31). Het formaat van de bakstenen van de Admiraliteitsweg komt hiermee overeen. De ovenvloer steunde op een ijzeren constructie. Zelfs het deurtje van de ovengang was nog aanwezig. De oven wordt door de onderzoekers geplaatst in de periode van de zeepziederij, dus in of na 1608. De bakstenen van de ovenvloer zijn speciaal voor dit doel gemaakt van een hittebestendige klei (chamotte). Andere voorbeelden van vondsten van dit type baksteen zijn vooralsnog

52 Gawronski 2017.

niet bekend. Onlangs zijn in Enkhuizen op nog een andere locatie meerdere van deze stenen gevonden, namelijk in een afvallaag uit de eerste helft van de 17de eeuw in de Oude Buyshaven.⁵³ Deze locatie ligt op een steenworp afstand van de Admiraliteitsweg. Deze stenen zouden afkomstig kunnen zijn van de brouwerij De Hoek. In de brouwerij waren waarschijnlijk meerdere brouwovens aanwezig, waarvan er dus een of meer voorzien waren van roosters met speciaal voor dat doel vervaardigde bakstenen. De oven uit Amsterdam geeft een mooi beeld hoe zo'n brouwoven eruit heeft gezien.

Afb. 31. Speciaal gevormde bakstenen van het ovenrooster van de oven in Amsterdam (foto Gemeente Amsterdam, Monumenten en Archeologie). De bakstenen van de Admiraliteitsweg in Enkhuizen zijn identiek aan deze stenen.

4.3.3 Onbebouwde strook

In de reconstructie van de bebouwing en perceelsindeling had de brouwerij geen eigen erf. Wel was er een onbebouwde strook grond tussen de brouwerij en het water van de Burgwal. Afgaande op de historische kaarten was deze strook grond een straat. Sporen en vondsten die duidelijk zijn de plaatsen in fase 1, de periode tussen 1590 en 1625, lijken vrijwel te ontbreken. Wel is een riool aangetroffen, maar deze hoorde waarschijnlijk bij het belendende perceel (nr. 4).

Luifel of gang

Op een afstand van ongeveer een meter van de westelijke fundering van het pand zijn drie palen op onderlinge afstanden van 1,2 meter aangetroffen (S41). Waarschijnlijk hebben deze een houten luifel of de balkconstructie van een overdekte houten gang gedragen. Het zou kunnen dat deze toegang gaf tot het secreet, dat in het verlengde van deze luifel of gang stond.

53 Opgraving De Cuyp 2020.

Afb. 32. Gemetseld riool waarop een secreet heeft gestaan, dat loosde op het water van de Burgwal.

Riool (S60)

Bij de huizen die we in de binnenstad van Enkhuizen opgraven is altijd de vraag op welke wijze een sanitaire voorziening getroffen was. De huizen waren niet aangesloten op een riolering zoals we dat tegenwoordig kennen. Soms stond ergens op het erf een houten secreet boven een sloot. Andere huizen hadden een secreet boven een gemetselde beerput of houten beerbak. Opmerkelijk is dat we deze beerputten of -bakken in Enkhuizen erg weinig tegenkomen. Deels hangt dit samen met de opgravingscontouren waarbinnen de oude erven van de huizen vaak slechts voor een klein stuk vallen. Dat kunnen we bijvoorbeeld zien bij het grote onderzoek tussen de Paktuinen en de Nieuwe Haven. Hierbij is een complete rij huizen opgegraven, maar de achterliggende erven zijn slechts beperkt onderzocht. De beerputten die hier zijn aangetroffen, behoorden bij het kantoor en de pakhuizen van de WIC. De huizen in de armere buurten hadden meestal geen beerput. Mogelijk hadden deze een soort

Afb. 33. Van het westelijke deel van het riool resteerden slechts de vergane houten bodem en restanten van de bakstenen wanden.

tonnensysteem zoals we dat ook uit de 19de en 20ste eeuw kennen: de fecaliën werden in een ton opgevangen die regelmatig werd geleegd. Bewijs hiervoor hebben we niet.

In dit geval stond op het erf een secreet op een gemetseld riool (S60), dat uitmondde op de naastgelegen sloot (het water langs de Burgwal) (afb. 32-34). Onder het secreet was een gemetselde vierkante put aanwezig met inwendig een afmeting van circa 40 bij 40 cm. Vanaf deze put liep het riool 5,60 meter richting het westen; het afschot was over deze lengte 15 cm.

Het riool had een houten bodem (vrijwel geheel vergaan) met daarop halfsteens bakstenen wanden (gele bakstenen 21x10x4,5 cm) en een bakstenen gewelf. Het relatief grote formaat van de bakstenen wijst erop dat het riool dateert uit eind 16de eeuw. Inwendig had het riool een breedte van 40 cm. Tijdens de opgraving was het gewelf ten dele platgedrukt doordat tijdens de sanering de graafmachine hier bovenop stond. Het hoogste punt lag op -1,58 NAP, wat inhoudt dat het loopniveau zich op dat niveau of hoger bevond.

Het is onzeker of het riool direct rond 1594 is gemaakt, of enige tijd later. Gezien de aanwezigheid van scherven uit de eerste helft van de 17de eeuw op de bodem van het riool (zie onder) lijkt een bouw rond 1600 aannemelijk. In de reconstructie van fase 1 hoort het riool bij perceel 4, dat mogelijk toen nog niet bij de brouwerij hoorde. Het zou dus kunnen dat het secreet in eerste instantie niet van de brouwerij was. In de reconstructie van fase 2 (na 1625) is dat wel het geval.

Onderin het riool bevond zich een afvallaag van 15 tot 20 cm dikte, samengesteld uit grijze zandige klei met schelpgruis en mosselschelpen, die tijdens het gebruik is gevormd. Het riool werd niet alleen gebruikt als wc, maar ook om afval(water) in te gooien. Dit is een fenomeen dat we vaak bij oude riolen zien: soms liggen ze vol met scherven, dierlijke botten en ander afval. Ze werden als het ware als beerput gebruikt, wat bij een riool uiteraard niet handig is want dit belemmerde de doorstroming. Uit deze afvallaag komt een kleine hoeveelheid vondsten, daterend uit de eerste helft van de 17de eeuw.⁵⁴

Toen men het riool buiten gebruik stelde, heeft men geprobeerd de open ruimte op te vullen met grijze zandige klei met puin (o.a. fragmenten van bakstenen, plavuizen en wandtegels). Ook hierin bevonden zich scherven keramiek uit de eerste helft van de 17de eeuw.⁵⁵ De reden voor het buiten gebruik stellen zal de slechte doorstroming geweest zijn. Het riool viel van binnen niet schoon te maken.

Afb. 34. De halfsteens wanden van het riool waren geplaatst op houten planken, die tevens de bodem vormden.

⁵⁴ V67.

⁵⁵ V68.

De meeste scherven die in het riool zijn aangetroffen, zijn van simpel huishoudelijk goed van roodbakkend en witbakkend aardewerk. Meest compleet is een grape (r-gra-10) met kraagrand (afb. 35).⁵⁶ De grape is onberoet en in de bodem is opzettelijk een gat geboord. Wellicht is de grape als bloempot gebruikt. Porselein komt niet voor tussen het vondstmateriaal en tinglazuuraardewerk is een kleine vondstgroep met scherven van twee majolica borden, een object van Italiaanse faience en een bord van Hollandse faience. De Hollandse faience dateert van na circa 1625. Opvallend is een scherv van een bord van majolica biscuit (afb. 36).⁵⁷ Dit zou een product van een plateelbakker uit de regio kunnen zijn. Tot slot zijn fragmenten van ten minste twee tabakspijpen gevonden. Het gaat om een eerste generatie pijp uit Amsterdam, daterend uit de periode 1605-1620 en een dubbelconisch exemplaar, mogelijk uit Enkhuizen, vervaardigd tussen circa 1640-1655.⁵⁸

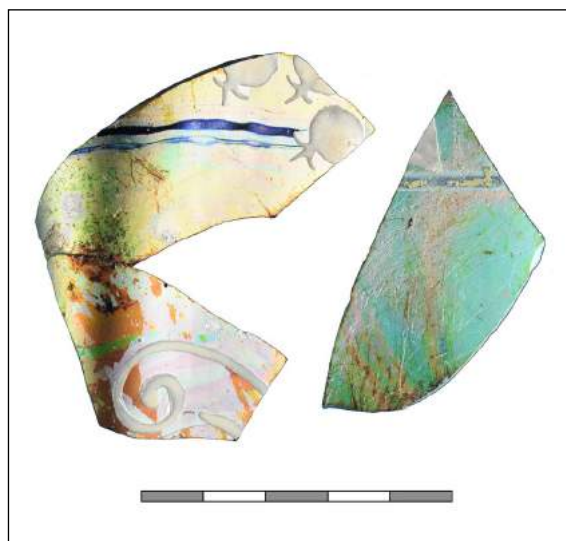
Afb. 35. Grape van roodbakkend aardewerk.

Afb. 36. Randscherv van een bord van biscuit (halfabricaat).

Een laatste interessante vondst uit het riool is een fragment van vermoedelijk een meerkantige glazen fles die is versierd met een emaillebeschildering van vruchten en krulmotieven op de wand (afb. 37).⁵⁹

Op basis van de vondsten kunnen we het buiten gebruik stellen van het riool dus rond 1650 plaatsen. Dat zou inhouden dat het riool ongeveer vijftig jaar lang in gebruik is geweest.

Afb. 37. Fragment van een fles met emailbeschildering.

56 68-C01.

57 24-C01.

58 Zie determinatierapport J. van Oostveen.

59 63-G01.

4.3.4 Sloop (S9)

Hoewel de opgraving wat betreft interpretatie van de sporen relatief eenvoudig was – er zijn bijvoorbeeld niet funderingen van meerdere gebouwen over elkaar heen aangetroffen – was er toch tijdens de uitvoering een onduidelijkheid die zich helaas niet liet oplossen. In werkput 3 werd een strakke grens tussen bruin veraard veen (de natuurlijke bodem) en een vette grijze kleilaag (S9) vastgesteld. Op basis hiervan werd geconcludeerd dat hier een brede sloot in NZ-richting lag. In werkput 7 werd de westelijke grens van deze sloot verwacht, maar die ontbrak. In het volledige vlak was hier een vette grijze kleilaag aanwezig, waarvan de onderzijde niet is gezien. Wel is een strakke grens tussen bruin veraard veen en de vette grijze kleilaag (S9) vastgesteld (afb. 38).

Afb. 38. Een strakke grens van veen (natuurlijke bodem) en klei geeft de locatie van de brede sloot aan.

In werkput 3 is een coupe door de vermeende sloot gezet en hierbij bleken de vullagen weg te duiken richting het westen. Ook bij een tweede coupe liepen de vullagen door richting het westen. Helaas bleek het in de tijdsplanning niet meer mogelijk een nieuw profiel door S9 te zetten in werkput 7.

Als deze waarnemingen kloppen, hebben we met een zeer brede sloot of insteekhaven te maken die eindigde op een afstand van drie meter vanaf de aanbouw van de brouwerij. In de reconstructie is uitgegaan van een sloot van 8 meter breed, omdat in de zuidwesthoek van het opgravingsterrein, in werkput 8, de natuurlijke bodem is gezien.

Uit de twee coupes die door de oostelijke walkant zijn gezet, blijkt dat sprake is van meerdere vullagen (afb. 39 en 40). De onderste lagen met een dikte van maximaal 60 cm laten zich omschrijven als organische grijsbruine klei met her en der een stukje baksteen of hout. Hierin bevonden zich vooral keramiekscherven die rond 1600 kunnen worden gedateerd.

Afb. 39. Profiel door de oostelijke slootkant. De sloot wordt afgedekt door ophogingslagen met klei.

Afb. 40. Tweede profiel door de oostelijke slootkant.

Roodbakkend aardewerk is de meest algemene vondstcategorie, met hoofdzakelijk scherven van kookgerei en tafelwaar. Het gaat om fragmenten van grappen (r-gra-33, r-gra-54), bakpannen (r-bak-4), borden, koppen, een kom (r-kom-58), een vermoedelijke hengselpot (r-pot-57?), een pispot (r-pis-5) en een lekschaal. Bij de grappen zijn fragmenten met bakfouten op te merken, zoals barsten en resten van aangebakken klei. Vermoedelijk gaat

het hier om tweedekeus producten van een lokale pottenbakker. Ook bij het witbakkend aardewerk zijn grappen (w-gra-34) aanwezig. Naast het gebruiksaardewerk van de grove bakselsoorten zijn een scherf van een steengoed kan uit Raeren, fragmenten van minimaal twee majolica borden (m-bor-5) en een kom van Italiaanse faience tussen de vondsten te onderscheiden. De majolica borden zijn beschilderd met respectievelijk meerkleurige vruchten en een blauw schaakbordpatroon met kabelrand. Doorgaans worden dergelijke borden in de eerste helft van de 17de eeuw gedateerd. Meest indicatief voor de datering van de onderste lagen van de sloot is de aanwezigheid van fragmenten van borden uit het Noord-Duitse Wesergebied, die vanaf circa 1580 tot in de eerste decennia van de 17de eeuw massaal op de Nederlandse markt werden verhandeld. Eén van de borden (we-bor-1) is op de spiegel versierd met een hen van rode kleislib (afb. 41).⁶⁰ Ook het ontbreken van fragmenten van kleipijpen pleit voor een complexdatering rond 1600.

Afb. 41. Een bord van Weser aardewerk, versierd met een hen op de spiegel.

Afb. 42. De noordelijke slootkant tijdens het verdiepen voor het tweede profiel. In de sloot ligt een gevlochten mand.

60 49-C01.

Op de bodem van het spoor zijn verder twee opvallende vondsten gedaan: een gevlochten mand en een houten trog (afb. 42 en 43). De mand had een diameter van ruim 40 cm en een hoogte van 23 cm; de bodem had een diameter van circa 30 cm (afb. 44).

Afb. 43. De gevlochten mand in de slootvulling.

Afb. 44. De gevlochten mand is in zijn geheel uit de sloot gelicht om schoon te spoelen en documenteren. We zien hier de onderkant van de mand.

Oorspronkelijk had de mand twee handvaten, maar één van deze was niet meer aanwezig. In de bodem van Enkhuizen worden met enige regelmaat gevlochten manden gevonden. Een gebruik als haringmand ligt in de haringstad voor de hand, maar dit model lage mand werd voor allerlei goederen gebruikt. De mand was vervormd in de bodem en de sterke vergankelijkheid van de wilgentenen maken conservering lastig. Uiteindelijk is besloten deze niet te conserveren.

De tweede opvallende vondst is een houten trog (51-H01, afb. 45), een voorwerp dat niet eerder in Enkhuizen is opgegraven. Vanwege goede staat en zeldzaamheid is deze wel geconserveerd. De trog had oorspronkelijk een lengte van ongeveer 80 cm (er ontbreekt een stuk waardoor deze nu 71 cm meet). De grootste breedte is 34,5 cm en de hoogte 9 cm. De bodem is slechts 0,4 cm dik; de wanddikte is maximaal 2 cm en ter hoogte van de rand is deze 1 cm dik. In de platte rand aan de kopse kant is een gaatje aanwezig, mogelijk een ophanggaatje. De houtsoort is bepaald; het gaat het om essenhout.⁶¹

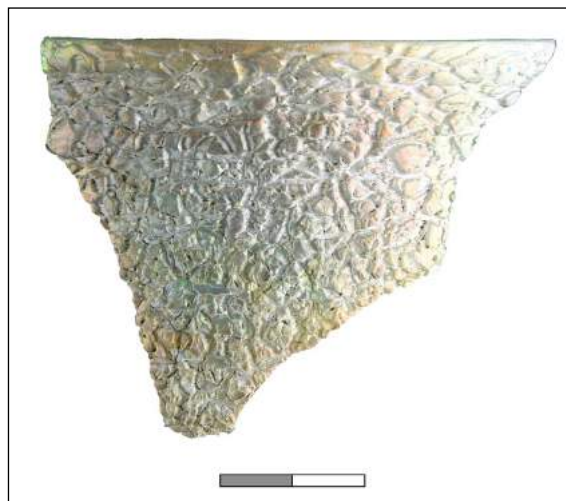

Afb. 45. Houten trog, gevonden op de bodem van de brede sloot, ca 1590-1625.

Geheel bovenin het spoor zijn ook scherven aangetroffen, maar deze zijn waarschijnlijk afkomstig uit de ophogingslaag die is opgeworpen toen de sloot al was gedempt. Door de druk van de grond is de slappe dempingslaag in elkaar gedrukt. We spreken in de archeologie van nazak. Uit deze laag is met name vroeg 17de-eeuws materiaal verzameld. Het betreft scherven van steengoed uit Raeren of het Westerwald en uit Frechen, lokaal gebakken gebruiksaardewerk, waaronder een bord (r-bor-6) van roodbakkende klei, een bord van Werra-aardewerk, een fragment van een Spaanse olijfoliekruike, een majolica bord en een bord van Italiaanse faience. De aanwezigheid van Werra-aardewerk en het ontbreken van Hollandse faience – dat rond 1620 op de markt verschijnt – impliceert een complexdatering in het eerste kwart van de 17de eeuw.

61 Houtsoortbepaling Sjoerd van Daalen, gerapporteerd via een e-mail.

Een opvallende vondst is een randfragment van een grote beker van ijsglas (gl-bek-4a), karakteristiek voor de eerste helft van de 17de eeuw (afb. 46).⁶² De wand van dit type glas is opzettelijk gecraqueleerd gemaakt door tijdens het productieproces een ten dele uitgeblazen hete glasballon in koud water te dompelen en dan opnieuw te verwarmen er verder in de gewenste vorm uit te blazen.⁶³

Afb. 46. Scherf van een beker van ijsglas, 17de eeuw.

Houten trog

Op de bodem van de sloot is een houten trog gevonden, die dus uit de late 16de eeuw dateert. Tegenwoordig bestaan houten troggen nog altijd en het model is onveranderd. Deze worden vrijwel uitsluitend gebruikt om deeg te kneden en daarom noemen we dit type trog ook wel deegtrog. In de 16de en 17de eeuw is een gebruik als deegtrog minder zeker. Op afbeeldingen van bakkerijen komen we de houten trog niet tegen. Wel zien we dit model houten trog op schilderijen die samenhangen met visserij.

Afb. 47. Schilderij van een vismarkt met rechts vooraan een houten trog met vissen, Joachim van Beuckelaer, 1568 (Metropolitan Museum of Art, inv.nr. DP375107).

62 6-G01.

63 Henkes 1994, 167-169.

Een houten trog komen we bijvoorbeeld tegen op schilderijen van Joachim van Beuckelaer (Antwerpen 1534 – ca 1574). Tot zijn oeuvre behoren diverse marktschènes, waaronder ook een aantal schilderijen van een vismarkt. Een van deze bevindt zich in het Metropolitan Museum of Art en dateert uit 1568 (afb. 47).⁶⁴ Rechts vooraan ligt een houten trog met daarin enkele vissen. Een tweede schilderij met dit thema, gedateerd 1567, bevindt zich in het Historisches Museum Bamberg en ook daarop is door Beuckelaer een houten trog met vissen afgebeeld.

In de 17de eeuw legden enkele schilders zich volledig toe op aan visserij gerelateerde onderwerpen. Een van hen was Pieter de Putter (ca 1600-1659), een schilder die werkte in Den Haag. Op een serie schilderijen van zijn hand is een interieur met een visser of een visser en zijn vrouw afgebeeld met allerlei vissersattributen, zoals vangnet, schepnet, kuip en ton (afb. 48).⁶⁵ Hij maakte duidelijk gebruik van voorwerpen die hij zelf in zijn atelier had staan want we zien op de verschillende schilderijen dezelfde voorwerpen terugkeren. Een van de voorwerpen op deze schilderijen is een ondiepe houten trog. Aardig detail is dat de trog een scheur vertoont die is gekramd.

Afb. 48. Schilderij van een visserswoning met allerlei visattributen waaronder een houten trog, Pieter de Putter ca. 1650 (privécollectie, geveild bij Christies's in 2014, foto RKD 0000150749).

Een afwijkend schilderij binnen zijn oeuvre is een schilderij van een vishandelaar binnen een marktgebouw (niet afgebeeld).⁶⁶ Geheel links loopt een man met houten trog in de handen. De Putter heeft verder meerdere visstillevens geschilderd. Ook op een aantal van deze schilderijen is een houten trog afgebeeld, waarbij opvalt dat de trog op meerdere van deze schilderijen is gekramd.⁶⁷

64 Metropolitan Museum of Art, inv.nr. 2015.146.

65 <https://rkd.nl/nl/explore/images/228373%20/%20203737>.

66 <https://rkd.nl/explore/images/220356>.

67 <https://rkd.nl/explore/images/254635/> 280789 / 37560.

Een van de schilderijen bevindt zich in de collectie van het Frans Hals Museum (afb. 49).⁶⁸

Afb. 49. Stilleven met vissersattributen en vissen; Pieter de Putter ca 1620-59 (Frans Hals Museum inv.nr. os 53-10).

Afb. 50. Stilleven met vissersattributen, anoniem ca 1650 (foto antiekhandel Jean Moust, Brugge; <https://www.jeanmoust.com/categories/still-lifes-and-animal-scenes/monogrammist-ag/item-1274340>).

68 Frans Hals Museum inv.nr. os 53-10.

Een andere schilder die veel stillevens met vissen maakte, was Pieter van Schaeyenborgh (Antwerpen ca 1600 – Alkmaar 1657). Ook op zijn schilderijen komt de houten trog regelmatig voor.

Tot slot kunnen we nog vermelden een anoniem schilderij van een stilleven met visgerei, dat bij een kunsthandel in Brugge is verkocht (afb. 50).⁶⁹ We zien hier een tafel met daarop een houten trog, steengoedkan, grape, vishengel, visnet, mand, tabakspijp en leren muil. Opvallend is dat ook deze trog een scheur vertoont die met een metalen plaatje is gekramd.

Ongetwijfeld kan een houten trog voor meerdere doeleinden zijn gebruikt, maar een gebruikt in de visserij is in de haringstad Enkhuizen het meest waarschijnlijk. Kennelijk was de bak erg geschikt om een glibberige vis in te leggen of vervoeren.

4.3.5 Deelconclusie

Rond 1594 is waarschijnlijk een complex van drie grote panden met daarachter een lange houten loods neergezet. Dit gebouwencomplex is te zien op de stadsplattegrond van Guicciardini uit 1634 en de kaart uit de kroniek van Brandt uit 1666. De enige houvast vormt een perceelsgrens die op de oudste kadastrale kaart uit 1823 nog aanwezig is. In de huidige situatie ligt deze grens ongeveer 10 meter ten noorden van de opgravingslocatie. Ervan uitgaande dat dit de rooilijn was, waren de panden van de brouwerij ongeveer 16 meter lang. Zowel bij een opgraving aan de Paktuinen als bij een opgraving aan de Lange Tuinstraat, beide net zoals de opgraving aan de Admiraliteitsweg gelegen binnen de stadsuitbreiding van 1590, bleek een perceelsbreedte van ongeveer 6,9 meter standaard te zijn. In de reconstructie zijn we uitgegaan van deze breedte. Gezamenlijk waren de drie panden dan bijna 21 meter breed. Dit was dan ook de lengte van de aanbouw; de breedte van deze aanbouw was 5 meter. Dat levert een exact vierkant grondplan van 21 bij 21 meter op.

Als deze reconstructie klopt, had de brouwerij geen erf. Wel was er een onbebouwde strook grond tussen de brouwerij en het water van de Burgwal, die ongetwijfeld is gebruikt voor het laden en lossen van goederen. Mogelijk was hier een luifel of overdekte gang aanwezig, met aan het eind een toegang tot het secreet, die op de Burgwal loosde. Aangebouwde luifels kwamen veel voor in de stad.

Binnen de lange loods was een zeer grote waterput aanwezig. Het zou kunnen dat binnen dit gebouw nog meer waterputten lagen, maar die bevinden zich dan buiten het opgravingsareaal. Het brouwen van bier met water uit een waterput komt ons vreemd voor. We associëren brouwerijen met schoon rivierwater en in steden waardoorheen een rivier stroomde, zoals Amersfoort en Delft, waren dan ook veel brouwerijen te vinden. Dit bier werd door heel Nederland en ook naar het buitenland verhandeld. Kleinere lokale brouwerijen op locaties waar geen schoon rivierwater voor handen was, maakten gebruik van waterputten. Een mooi voorbeeld van zo'n brouwerij is te zien op een tekening van Cornelis Pronk uit 1732 van het voormalige klooster Nazareth in Oene in Gelderland (afb. 51). Na 1629 kwam dit klooster met kloosterbrouwerij in particuliere handen en in de tijd van Pronk was het nog altijd een brouwerij. We zien op het erf een grote put met hefboomconstructie, ook wel een sprengelroede of putgalg genoemd.⁷⁰ Het water werd via een houten goot door een gat in de muur de brouwerij in geleid.

⁶⁹ <http://www.jeanmoust.com/categories/still-lifes-and-animal-scenes/monogrammist-ag/item-1274340>.
⁷⁰ Alberts 2017, 291.

Afb. 51. Tekening van de gebouwen van het voormalige klooster tot Oen door Cornelis Pronk in 1732 (collectie Universiteit van Leiden). Hier was in de 18de eeuw een brouwerij gevestigd. Duidelijk te zien is de grote waterput met hefboom, waaruit water werd gehaald die via een houten goot door een gat in de muur naar de brouwovens werd geleid.

Het bier van dit soort kleine brouwerijen werd in die tijd dan ook zeker niet als kwaliteitsbier beschouwd, maar behoorde tot het goedkope bier voor het gewone volk. Dat de kwaliteit van lokaal gebrouwen bier in Enkhuizen wel eens te wensen overliet, blijkt uit een verklaring uit 1599 waarin enkele scheepslieden vertelden dat ze 18 tonnen bier overboord hadden gezet die door de brouwerij het Claverblat waren geleverd omdat "het bier was zo stinkend dat men het niet heeft mogen drinken".⁷¹

Ten zuiden van de brouwerij bevonden zich de achtererven van enkele percelen. De perceelsgrenzen zijn hier onduidelijk. Mogelijk was spoor S10 (fase 2) het einde van een perceelssloot. Uitgaande van een perceelsbreedte van circa 6,9 meter lag precies in het midden van dit spoor een perceelsgrens. Op de achtererven bevond zich een brede sloot, die ergens begin 17de eeuw is gedempt.

Een deel van de vondsten valt toe te schrijven aan de brouwerij. Op het eerste gezicht is opmerkelijk dat dit materiaal zich niet laat onderscheiden van afval van een huishouden. We zien het standaard tafel- en keukengerei. Deels kunnen de voorwerpen door arbeiders in de brouwerij zijn gebruikt, die hier een maaltijd nuttigden. We moeten ons echter realiseren dat hoogstwaarschijnlijk in de panden van de brouwerij ook werd gewoond, naar we aannemen door de brouwer en zijn gezin.

71 De Vries 1988. Meest waarschijnlijk is dat brak grachtwater is gebruikt voor het brouwen.

4.4 Fase 2 (1625-1700)

Rond 1625 vonden meerdere werkzaamheden op het terrein plaats. De brede sloot achterop de percelen is ergens rond die tijd (of nog iets eerder) gedempt, wat blijkt uit de vondsten in de bovenste vulling. Daarna zijn meerdere eenvoudige gebouwtjes op dat deel van het terrein verschenen. Het lijkt erop dat het aangrenzende perceel (nr 4) bij de brouwerij is gevoegd. Het terrein is rond deze tijd ook opgehoogd, zowel de percelen aan de zuidzijde als de onbebouwde strook grond. In de profielen zijn meerdere ophogingslagen van klei en haardas vastgesteld.

4.4.1 Bebouwing

Houten bak (S44)

Binnen het pand van de brouwerij zijn geen resten van een vloer aangetroffen. Ook die is dus bij de sloop volledig verwijderd. Wel bevond zich in de zuidwesthoek een kleine vierkante bak, bestaande uit twee wandjes van verticale planken van naaldhout (S44) tegen de toen bestaande muren van het pand (afb. 52). De bak had een afmeting van 1,10 bij 0,90 meter en was dus niet vierkant maar rechthoekig van vorm. De bak had geen bodem. Binnen de bak lagen losse gele bakstenen (19x9,5x4,5 cm) met kalkmortel (S38), die tijdens opvulling van het spoor in de bodem zijn beland. Mogelijk tonen ze aan dat het opgaand muurwerk van het pand van deze gele bakstenen was gemaakt.

Afb. 52. De houten bak S44 in de hoek van het pand, gemaakt van verticaal in de bodem geslagen planken.

De planken waren ongeveer 70 tot 80 cm lang en hadden wisselende breedtes (afb. 53). Waarschijnlijk gaat het bij alle planken om hergebruikt hout wat blijkt uit inkepingen en ijzeren spijkers die geen functie in de constructie hebben. Bovendien zijn op twee planken resten van een zwarte substantie, vermoedelijk verf, gezien.

Twee planken van de bak zijn dendrochronologisch onderzocht.⁷² Beide waren afkomstig van de grove den. Een van beide planken leverde geen datering op. De tweede plank is afkomstig uit een boom die groeide in het zuiden van Noorwegen en is gekapt na 1505.⁷³ Uit deze datering blijkt dus niet of de bak direct bij de bouw van het pand is gemaakt of dat deze later is toegevoegd.

Afb. 53. De planken van bak S44 waren in de bodem geslagen.

De functie van de bak is onduidelijk. Misschien was het een eenvoudige afvalbak voor haardas en ander afval, die zo af en toe werd geleegd.

Uit de bak komt een klein aantal vondsten. Een scherf van een grape en een scherf van een pispot van roodbakkerd aardewerk zijn waarschijnlijk met grond meegekomen waarmee de bak is opgevuld.⁷⁴ Het spoor bevatte verder de fragmenten van minimaal veertien tabakspijpen, die te plaatsen zijn in de periode tussen 1680 en 1700.⁷⁵

Afb. 54. Twee roemers uit bak S44, 1650-1700.

72 M11.

73 Van Daalen 2019.

74 V46.

75 Determinatie Jan van Oostveen.

Tot slot bevatte de houten bak twee grotendeels complete roemers (gl-roe-2) met een eivormige cuppa, versierd met braamnoppen op de schacht (afb. 54).⁷⁶ Dit model is vrij typisch voor de tweede helft van de 17de eeuw. Tot circa 1650 waren nog puntnoppen in gebruik en vanaf circa 1700 kwam de roemer met schaalvormige cuppa op en werd de schacht korter.⁷⁷ De diameter van de cuppa van de roemers bedraagt respectievelijk 6,5 en 7 cm.

Aanbouw 2

Ten zuiden van de eerder genoemde aanbouw met daar binnen de grote waterput bevond zich een tweede aanbouw. Hiervan is een rommelig stukje fundering (S12) van een zuidgevel gevonden, en een fundering met een hoek (S11), behorend bij de westgevel. De eerste fundering (S12) bestond uit allerlei soorten hele en brokken bakstenen, gestapeld met grijze klei. De tweede fundering (S11) was netter gemaakt en opgebouwd uit voornamelijk hele bakstenen (19x9x4,5 cm en 19x8x4 cm, afb. 55). De hoek in de aanbouw laat zich niet goed verklaren.

Afb. 55. De fundering van aanbouw 2.

Dat deze aanbouw bij de brouwerij behoort, blijkt uit een inpandige goot die vanuit de grote waterput kwam. Deze goot had vermoedelijk een houten bodem en slechts enkele resten van halfsteens wanden resteerden, opgebouwd uit diverse soorten bakstenen (S15 en S16). Mogelijk dienden de goten om overtollig water af te voeren.

76 46-G01, 46-G02.

77 Henkes 1994, 254-255.

4.4.2 Onbebouwde strook

Bestrating (S4)

Naast het riool was een klein stukje bestrating aanwezig, gemaakt van hergebruikte (brokken van) rode en gele bakstenen en plavuizen van 16x16 cm (afb. 56). De bestrating lag op een diepte van circa -1,60 NAP.

Afb. 56. Bestrating van bakstenen en plavuizen op de onbebouwde strook grond ten westen van de brouwerij.

Afb. 57. Ten westen van de brouwerij waren diverse kuilen en lagen met haardas en afval aanwezig, zichtbaar als oranje vlekken in de bodem.

Bakstenen goot (S36)

Vanaf de fundering van de westgevel liep een bakstenen goot richting de sloot. Hiervan resteerde slechts een halfsteens muurtje (S36), gemaakt van rood/gele bakstenen van 18x8,5x4 cm. Hierop heeft een goot binnen het pand aangesloten. Dit is een gebruikelijk fenomeen zoals blijkt uit diverse opgravingen. In vloeren, meestal gemaakt van plavuizen, bevonden zich houten of bakstenen goten die naar een schepputje in een hoek van het pand leidden of via een gat in de fundering in verbinding stonden met een goot buiten het pand. Bij schrobben van de vloer kwam men zo gemakkelijk van het vuile water af. De datering van de goot is onzeker.

Kuil S49

Op de onbebouwde strook grond naast de brouwerij waren meerdere askuilen en aslagen aanwezig (afb. 57). Een van deze is goed te zien in het noordprofiel van werkput 2 (bijlage 5). Aannemelijk is dat de haardas met afval van de brouwerij afkomstig is. Uit deze lagen komt keramiek uit de eerste helft van de 17de eeuw.⁷⁸ Een van de vondsten is een complete grape (r-gra-10) van roodbakkend aardewerk uit de eerste helft van de 17de eeuw (afb. 58).⁷⁹

Afb. 58. Grape van roodbakkend aardewerk.

4.4.3 Percelen 5 en 6

Na demping van de brede sloot verscheen op perceel 5 waarschijnlijk een eenvoudig gebouwtje, waarvan slechts enkele stukjes muur en een uitbraakspoor zijn teruggevonden. De sporen overschrijden de gereconstrueerde perceelsgrens, wat zou kunnen inhouden dat beide percelen zijn samengevoegd.

Muur S61 was een restant van een muur in NZ-richting. De aangetroffen muur was slechts een meter lang en bestond uit twee lagen bakstenen (19x9x4 cm) die in de late 16de eeuw kunnen worden geplaatst. Dit duidt op hergebruik van de bakstenen. De muur lag precies op lijn met de gereconstrueerde perceelsgrens en het zou hier dus om een tuinmuur kunnen gaan.

Uitbraakspoor S63 liep evenwijdig aan muur S61 op een afstand van ongeveer 2,30 meter. Dit spoor is over een lengte van 3,90 meter gezien en was opgevuld met grijze zandige klei met puin en mortel.

Ten oosten van dit uitbraakspoor en haaks hierop lag een kleine rommelige muur of poer S62 van diverse soorten bakstenen (16,5x8x3,5 cm en 18x9x3,5 cm). Mogelijk hoort ook paal S13 tot deze structuur die dan de locatie van de noordmuur van het gebouwtje zou kunnen weergeven. Ten oosten van uitbraakspoor S63 bevond zich een bakstenen goot, waarvan niet duidelijk is waarheen deze liep (afb. 59). De goot kwam uit het oosten en boog af naar het zuiden. De goot had een bodem van bakstenen met daarop halfsteens wanden (2 lagen). Een afdekking was niet meer aanwezig. Vaak worden dit soort goten afgedekt door natuurstenen plavuizen die op zijn kop zijn gelegd, dus met de gladde kant naar de binnenzijde van de goot. Of de goot alleen water afvoerde of ook als riool werd gebruikt, is onduidelijk. Onzeker is ook of deze inpandig of uitpandig lag.

⁷⁸ V29, V30, V31, V32, V38.

⁷⁹ 30-C01.

Kortom: het is erg onduidelijk wat hier heeft gestaan. Ook de functie en datering zijn onbekend. Te denken valt aan een eenvoudige werkplaats of stal. De sporen wijzen in ieder geval niet op een woonhuis.

Afb. 59. Bakstenen goot in de zuidoosthoek van het opgravingsterrein.

Afb. 60. Coupe door kuil of greppel S10. De vlekkerige laag onderin is de opvulling van sloot S9.

4.4.4 Kuilen met as en afval

Verspreid over het opgravingsterrein zijn divers kuilen met puin, haardas en afval gevonden, die niet altijd duidelijk aan een specifiek perceel kunnen worden gekoppeld.

Kuil (S10)

Precies op de veronderstelde perceelsgrens tussen perceel 4 en 5 was een langwerpige ingraving aanwezig. Waarschijnlijk was het een greppel die is aangelegd nadat de brede sloot was gedempt en die als perceelssloot fungeerde. Het spoor had een minimale lengte van 3,40 meter, een breedte van 1,50 meter en een diepte van meer dan 40 cm (afb. 60). Deze greppel is in de loop van de 17de eeuw opgevuld met puin en afval. Op basis van de keramiek valt niet te zeggen of dit bij de brouwerij hoort, maar tussen het puin is ook een steen van een ovenrooster gevonden (zie onder). De vondsten zijn dus in ieder geval deels afkomstig van de brouwerij.

Uit het spoor zijn een paar honderd keramiekscherven uit de 17de eeuw verzameld, waarbij onderscheid te maken is in minimaal 82 verschillende objecten. Diverse dubbelconische pijpenkoppen kunnen rond het midden van de 17de eeuw gedateerd worden.⁸⁰ Driekwart van het vondstmateriaal bestaat uit fragmenten van huishoudelijke gebruiksvormen van roodbakkend en witbakkend aardewerk. Het keukengoed is vertegenwoordigd door bakpannen (r-bak-4, w-bak-5), grappen (r-gra-11, r-gra-70) en deksels (r-dek-7), lekschalen (r-lek-8, w-lek-3), steelkommen (r-sk-2) en een komfoor (w-kmf-1). De tafelwaar bestaat vooral uit borden (r-bor-6) en koppen (r-kop-2, w-kop-3). Verder zijn scherven van enkele pispotten (r-pis-5), vuurtesten en een olielamp op te merken. Naast het grove aardewerk uit de regio zijn eveneens enkele importstukken van rode tot grijs gebakken klei in dit spoor beland. Naast een paar fragmenten van Weser- en Werra-aardewerk is een scherf van een grape van jydepotaardewerk uit Denemarken op te merken. Daarnaast is een fragment van een amfoor uit Portugal, herkenbaar aan de mica-schilfers in het rode baksel, uit de vulling verzameld. Een andere grove keramieksoort betreft steengoed. Dit baksel is vertegenwoordigd met enkele scherven van kannen uit Frechen en het Westerwald en een fragment van een pot (s2-pot-29?) uit Langerwehe. Tussen het materiaal uit Frechen is een halsfragment versierd met baardman-masker (s2-kan-32) op te merken. De gestileerde stijl van het applique past goed in de 17de eeuw ten opzichte van de meer verfijnde exemplaren uit de 16de eeuw.

Slechts circa 10% van de vondsten bestaat uit tinglazuuraardewerk en één scherf is van Chinees porselein. Het tinglazuuraardewerk bestaat vooral uit fragmenten van majolica, waarbij het vormenspectrum bestaat uit borden (m-bor-13), kommen en een kan. Daarnaast zijn enkele scherven van Hollandse faience uit het midden van de 17de eeuw vertegenwoordigd. Interessant is een randfragment van een plooi-schotel van Haarlemmer faience uit de plateelbakkerij van Willem Jansz. Verstraeten (afb. 61.1).⁸¹ De plooi-schotel is polychroom beschilderd in Italiaanse *a Raffaellesca* stijl met grotesken, karakteristiek voor de periode 1645-1655, toen Verstraeten zich concentreerde op een productie van Italiaanse navolgingen.⁸² Behalve Hollandse faience producten zijn ten minste zes producten uit Italië op te merken. Naast diverse scherven van onbeschilderde borden, zijn een paar fragmenten van borden van *berettino* en *compendiario* faience uit Ligurië aangetroffen. Opvallend is de aanwezigheid van een randfragment van een

80 Zie determinatierapport J. van Oostveen.

81 17-C02.

82 Baart 2008, 67-71.

Italiaanse kan (i-kan-1), polychroom beschilderd in *compendiario* stijl (afb. 61.2).⁸³ Al dit materiaal dateert hoofdzakelijk uit de eerste helft van de 17de eeuw. De eerder vermelde scherf van Chinees porselein betreft een bodemfragment van een kop uit de overgangperiode tussen de Ming en de Qing-dynastieën rond het midden van de 17de eeuw; de kop is beschilderd met simpele florale motieven.

Uit de kuil komen verder een schroefdop van een glazen fles en een oordje van Holland, geslagen tussen 1574 en 1579.⁸⁴ Dit muntje behoort tot de vroegste munten van de Republiek. Tot slot komt uit de kuil een baksteen van een ovenrooster.⁸⁵ Deze baksteen wordt besproken in paragraaf 4.2.2. Deze vondst toont aan dat kuil S10 bij de brouwerij hoort.

Afb. 61. Fragment van een bord van faience uit het atelier van Verstraeten in Haarlem, circa 1645-1655, en een kan van faience uit Ligurië in Italië, 1600-1650. Niet op schaal.

Kuil (S67)

Op de onbebouwde strook ten westen van de percelen 4, 5 en 6 lagen meerdere kuilen, die deels waren opgevuld met haardas en afval. Een van deze was kuil S67, ongeveer 2,5 meter lang en 1 meter breed. De ligging ten westen van perceel 4 maakt het aannemelijk dat deze bij de brouwerij hoort.

Hieruit zijn enkele tientallen keramiekscherven uit de 17de eeuw verzameld. Bijna al het materiaal is van roodbakkend en witbakkend aardewerk. Herkenbare vormen zijn twee bakpannen (r-bak-4, w-bak-3) en twee koppen (r-kop-2, w-kop-16). Deze vormen kunnen in de eerste helft van de 17de eeuw gedateerd worden. Daarnaast zijn verschillende grappen op te merken. Een afwijkende vorm is een randscherf van een ondersteek. Verder komen scherven van een pispot en een vuurtest voor. Overige vondsten zijn fragmenten van twee majolica borden die met blauwe florale motieven zijn beschilderd. Eén van de twee majolica borden is stilistisch na 1625 te dateren. Tot slot zijn vijf dikke steelfragmenten van tabakspijpen gevonden. Deze maken duidelijk dat de kuil in ieder geval na 1600 is gegraven.

De kuil bevatte verder een paar fragmenten van onder andere een medicijn- of cosmetica flesje en een beker (gl-bek-9b) van helder glas versierd met een wit *Vetro a fili* patroon en een blauwe rand in Venetiaanse stijl. Dit type drinkglas was vooral populair rond 1600.⁸⁶

83 17-C01.

84 V9.

85 9-BK01.

86 Henkes 1994, 170-176.

Kuil (S69)

Uit een tweede kuil of afvaldump langs de slootkant van de Burgwal zijn veertig keramiekscherven van minimaal twintig verschillende objecten verzameld.⁸⁷ Deze kuil lag geheel in de zuidoosthoek en hoort mogelijk bij perceel 5 of 6.

Zoals gebruikelijk zijn de grove keramieksoorten rood- en witbakkend aardewerk de grootste vondstgroep. Het vormenspectrum van deze baksels bestaat uit een bakpan (r-bak-4), een bord (r-bor-6) versierd met groen glazuur, diverse grappen (r-gra-10, r-gra-11) en koppen (r-kop-2, w-kop-16). Het meeste materiaal

Afb. 62. Bord van majolica beschilderd met een tulp, 1620-1640.

past qua datering in de eerste helft van de 17de eeuw. De r-gra-11 is een uit Bergen op Zoom afkomstig type dat in het tweede kwart van de 17de eeuw zijn intrede doet.⁸⁸ Verder zijn scherven van twee verschillende met kobaltblauwe verf beschilderde kannen uit respectievelijk Raeren en het Westerwald in de kuil terechtgekomen. De kuil bevatte ook scherven van minimaal zes majolica borden beschilderd met blauwe of polychrome decors. Een bordje (m-bor-16) met een diameter van 16 cm is archeologisch compleet aangetroffen (afb. 62).⁸⁹ Het bordje is meerkleurig beschilderd met een tulp, een decor dat goed aansluit op de tulpenmanie in het tweede kwart van de 17de eeuw. Het tulpendecor komt eveneens op tegels uit deze tijd voor.⁹⁰ Verder zijn scherven van een bord van Hollandse faïence beschilderd met een decor van Wanli-motieven, een Portugees faïence bord en een bord van Chinees kraakporselein op te merken. De aanwezigheid van Hollandse faïence in de kuil maakt het aannemelijk dat deze kuil na 1620 is gegraven. Vanaf die tijd begon dit nieuwe Nederlandse product van tinglazuuraardewerk het ouderwetse majolica geleidelijk aan van de markt te verdrijven. Aansluitend op de datering van de majolica en faïence scherven is een fragment van een dubbelconische pijp uit de periode 1620-1635 op te merken.⁹¹

Uit de kuil komen verder een knoop met een eenvoudig bloemmotief, een fragment van een keurlood en een duit van Overijssel die is geslagen tussen 1619 en 1633.⁹²

4.4.4 Losse vondsten keramiek

Tijdens de aanleg van de werkputten zijn diverse keramiekvondsten gedaan die niet aan een specifiek spoor kunnen worden gekoppeld. De meeste vondsten zijn afkomstig uit aslagen of -kuilen. Het is lastig te zeggen of de vondsten horen bij de brouwerij. Het zou kunnen dat hier haardas en afval is gedumpt van bewoners elders uit de stad. Het is dus zeer de vraag of de

87 Deze staat niet op de sporenkaart weergegeven.

88 Groeneweg 1992, 157, 160.

89 72-C01.

90 Korf 1981, 231-232; Pluis 2013, 411.

91 Zie determinatierapport J. van Oostveen.

92 V72.

vondsten iets zeggen over de eigenaars en bewoners van deze locatie. De noemenswaardige vondsten, behorend bij zowel fase 1 als fase 2, worden hier besproken.

Een van de vondsten is een bord dat wordt gerekend tot het Noord-Hollands slibaardewerk, dat vanaf vooral tussen 1580 en 1620 is gemaakt (afb. 63.1).⁹³ Het bord is voorzien van de typerende kabelrand. Opvallend is in dit geval dat deze kabelrand gecombineerd is met een slibmotief in een band tussen de centrale voorstelling en de rand. Dit slibmotief is typisch voor de Enkhuizer productie en wordt normaal als randdecor toegepast. We lijken met een hybridevorm of overgangsvorm te maken te hebben. Waarschijnlijk moeten we dit bord ergens eind 16de eeuw plaatsen.

Een ander bord uit de late 17de eeuw met gemarmerd slibdecor is als pottenbakkersafval te beschouwen (afb. 63.2).⁹⁴ Het slibdecor is uitgelopen en op de breuk is ook glazuur aanwezig. Aangezien dit decor vaak op Fries aardewerk wordt gevonden, is het de vraag of het hier om een lokaal product of toch om import gaat.

Verder is een scherf van een bord op standring met slibversiering van groene en witte V-motieven op te merken (afb. 63.3).⁹⁵ Dit type bord werd in de 17de eeuw in het plaatsje Ochtrup in het Duitse Münsterland vervaardigd en komt als bodemvondst in de regio West-Friesland slechts incidenteel voor.⁹⁶

Opvallend is de vondst van twee fragmenten van majolica borden uit de eerste helft van de 17de eeuw die als misbaksel gekwalificeerd kunnen worden (afb. 63.4 & afb. 63.5).⁹⁷ Bij een randscherf, beschilderd met een blauw aigrettemotief, is duidelijk aan de vele gebarsten luchtballen te zien dat het glazuur heeft gekookt. Vermoedelijk zijn ze afkomstig van een in Enkhuizen werkzame plateelbakker. Andere interessante vondsten van Hollands tinglazuuraardewerk zijn diverse fragmenten van borden van 17de-eeuwse faïence. Het gaat onder andere om een scherf van vroege faïence uit de periode 1625-1650, fijn beschilderd met een decor geïnspireerd op Chinees kraakporselein (afb. 63.6).⁹⁸ Verder is een randscherf van een bord (f-bor-1) van Haarlemmer faïence uit het midden van de 17de eeuw te onderscheiden (afb. 63.7).⁹⁹ Het bord is veelkleurig en rijkelijk beschilderd met grotesken in de *a Raffaellesca* stijl naar Italiaanse voorbeelden uit Deruta. Dit product is karakteristiek voor het repertoire van het atelier van de plateelbakker Willem Jansz. Verstraeten die tussen 1625-1655 in Haarlem werkzaam was.¹⁰⁰ Bij de opgraving zijn nog enkele stukken van dit atelier gevonden, zoals een scherf van een met putto beschilderd bord (afb. 63.8).¹⁰¹ Verder is een groot fragment van een Delfts bord op plat standvlak (f-bor-2) uit de tweede helft van de 17de eeuw het vermelden waard (afb. 63.9).¹⁰² Op de spiegel is in blauw een heilige geschilderd. Op basis van zijn attributen, een boek en een zwaard, moet het Sint Paulus voorstellen.

93 3-C01, 13-C04; wp2 (ten westen brouwerij).

94 13-C03, wp2 (ten westen brouwerij).

95 13-C05, wp2 (ten westen brouwerij).

96 Broel 1998, 135.

97 2-C02, wp2 (ten westen brouwerij); 7-C05, wp3 (perceel 4, 5 of 6).

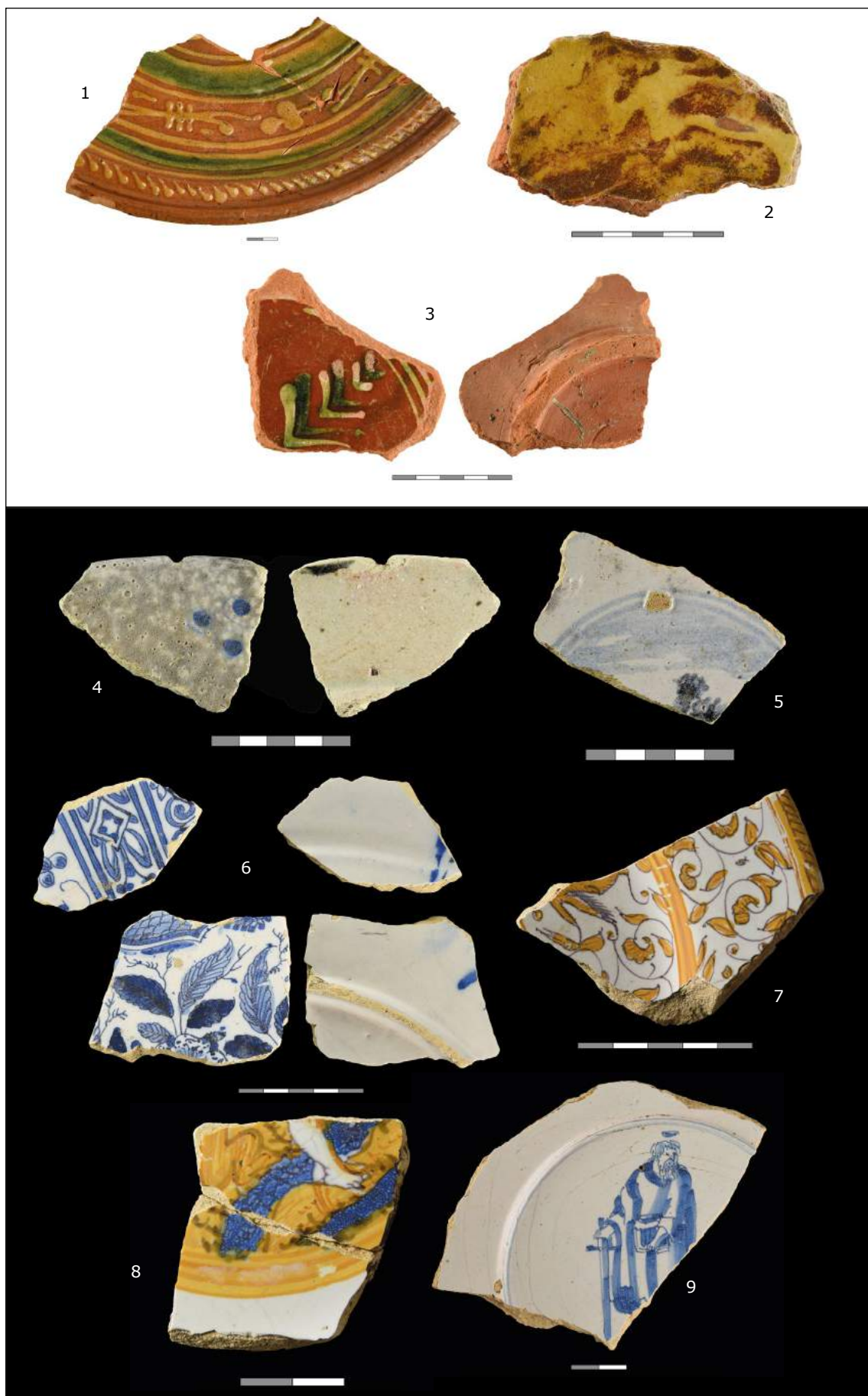
98 59-C01, wp7 (perceel 4, 5 of 6 of ten westen hiervan).

99 13-C01, wp2 (ten westen brouwerij).

100 Baart 2008, 53-66.

101 57-C03.

102 7-C01, wp3 mogelijk uit S10.

Afb. 63. Diverse scherven van keramiek uit fase 1 en 2, verspreid over het terrein gevonden. Niet op schaal.

Afb. 63. Diverse scherven van keramiek uit fase 1 en 2, verspreid over het terrein gevonden. Niet op schaal.

Bij de opgraving zijn meerdere scherven van 17de-eeuwse importstukken uit het Middellandse Zeegebied en China aangetroffen. Dit is gebruikelijk voor archeologisch onderzoek in de binnenstad van Enkhuizen. Naast een fragment van een Spaanse olijfolieamfoor en een scherf van een bord van Toscaans roodbakkerd aardewerk versierd met gemarmerde kleislib¹⁰³ zijn delen van borden en kommen van verschillende soorten Italiaanse faience gevonden. Het gaat onder andere om een spiegel van een *berretino* blauw bord beschilderd met een toren uit Ligurië¹⁰⁴, twee fragmenten van borden met *calligrafico naturalistico* decor¹⁰⁵ en een fragment van een polychroom beschilderde kom uit Montelupo.¹⁰⁶ Daarnaast is een onbeschilderd bord met oranje baksel op te merken waarvan het tinglazuur grotendeels is gecraqueleerd of afgeschilferd.¹⁰⁷ Producten met deze slechte glazuurkwaliteit worden dikwijls toegeschreven aan het plateelbakkerscentrum Napels.¹⁰⁸

Naast de Italiaanse importen zijn scherven van minstens vier verschillende borden (po-bor-1) en een kom (po-kom-4) van Portugese faience met blauw geschilderd kraakdecor te onderscheiden (afb. 63.10, 63.11 en 63.12).¹⁰⁹ Een van de borden heeft een opmerkelijk decor: op de spiegel zien we nog net een stukje van een helm met helmteken in de vorm van een dierfiguur en een krulvormige versiering. Het betreft dus een wapenbord, een zeldzame categorie onder de Portugese stukken. Helaas is onduidelijk welk wapen is afgebeeld.

Tot slot zijn nog diverse scherven van Chinees porselein het vermelden waard. Het gaat om fragmenten van borden en een kop van kraakporselein, en een bord (p-bor-1) en kom (p-kom-8?) uit de overgangperiode van het Chinese keizerrijk, midden 17de eeuw (afb. 63.13, 63.14 en 63.15).¹¹⁰

In algemeenheid kunnen we stellen dat de importkeramiek in hoeveelheid en soorten (baksels en decors) niet opvallend is op deze locatie. Het gaat om stukken die gangbaar waren onder brede lagen van de bevolking. Luxe en bijzondere stukken ontbreken.

4.4.5 Wandtegels

Bij de opgraving is een klein aantal fragmenten van wandtegels gevonden. Toch zijn deze vondsten van belang omdat ze informatie verschaffen over de herkomst van tegels in de 17de eeuw in Enkhuizen. Wandtegels werden in die tijd voornamelijk gebruikt in een schouw, langs een plint of in een voorraadhelder. Reeds in 1608 wordt een plateelbakker in Enkhuizen vermeld.¹¹¹ Of hij ook tegels fabriceerde, of alleen borden en ander gebruiksgoed, weten we niet. In 1616 ging de plateelbakkerij van Thomas Jansz van Boonen in Enkhuizen in productie. We hebben een beeld van zijn productie dankzij diverse conflicten waarover het een en ander notarieel is vastgelegd. In 1620 klaagde bijvoorbeeld ene Albert Jacobsz uit Hoogkarspel over een levering van 400 'tegelen ofte estricken' waarvan het glazuur afviel. In 1628 ging Thomas Jansz van Boonen een samenwerking aan met Wouter de Wolff en in het contract staat beschreven dat zij 'platelen, schalen, geschilderde steentgens ende andersints' zouden maken. Met de 'steentgens' werden wandtegels aangeduid. In 1634 ging hij opnieuw een contract aan met een andere stadgenoot en opnieuw is sprake van het bakken van 'schuttels en steentgens'. Hij wordt in die tijd zelfs 'tichelenbacker' genoemd. In een overeenkomst die hij sloot met

103 7-C04, wp3 (perceel 4, 5 of 6).

104 71-C01, wp8 (ten westen perceel 4, 5 of 6).

105 7-C02, 13-C06.

106 42-C02, wp5 (locatie brouwerij).

107 7-C03.

108 Jaspers 2007, 208-210.

109 42-C01, 71-C02, 20-C01.

110 59-C03, 57-C02, 57-C01.

111 Schram 2008, 15. Alle in deze paragraaf genoemde historische gegevens zijn hieruit afkomstig.

Claes Jansz Slijper in 1637 is sprake van de koop van 15000 gewone en 15000 fijne tegels. Deze 'teegelen of vermaelde steenies' werden echter nooit geleverd. In 1647 overleed Thomas, waarna de plateelbakkerij nog enige tijd is voortgezet door een nieuwe eigenaar.

Zeker is dus dat in Enkhuizen tussen 1616 en 1647 tegels zijn gemaakt en mogelijk al eerder en ook nog na 1647. Archeologisch is dit aantoonbaar: in Enkhuizen is productieafval van een plateelbakkerij gevonden, waaronder biscuit (halffabricaat) van wandtegels.¹¹²

De situatie in Enkhuizen is echter ingewikkeld. Zeker niet alle tegels uit de eerste helft van de 17de eeuw die in Enkhuizen worden gevonden, zijn ook in Enkhuizen gemaakt. De stad was een grote bouwplaats in de eerste helft van de 17de eeuw door de grote economische voorspoed die de stad kende en er was dus ook veel vraag naar tegels en ander bouw materiaal. We weten dat in 1611 een Delftse plateelbakker platelen en steentjes (tegels) aan iemand in Enkhuizen had geleverd.¹¹³ Er zijn dus ook Delftse producten op de markt gekomen. Enkhuizen lag op een knooppunt van vaarroutes waardoor gemakkelijk materiaal uit Amsterdam en Friesland hier terecht kwam. Aannemelijk is dat ook producten van de Hoornse plateelbakkerij, die een omvangrijke tegelproductie had, hier werden verkocht.

Deze mengelmoes aan tegels met verschillende herkomst zien we in de bodemvondsten terug. Vooralsnog is het lastig om specifieke decors aan Enkhuizer productie toe te schrijven. Vandaar dat we in dit hoofdstuk aandacht aan de tegelvondsten besteden.

Nistegel

Hoewel slechts een klein fragment van dit voorwerp is teruggevonden, is het toch een bijzondere vondst: een fragment van een nislvloertegel (afb. 64).¹¹⁴ Dat het om een nislvloertegel gaat, blijkt uit het feit dat de zijkant van de tegel voorzien is van een beschildering met krullen en strepen in blauwe verf en is geglazuurd. Deze kant van de tegel was bij een nislvloertegel in het zicht en werd dus netjes afgewerkt. Verder heeft de tegel een grotere dikte (22 mm) dan bij normale wandtegels het geval is. Ook het formaat van de tegel was groter, maar in dit geval is het formaat van de tegel niet meer te achterhalen.

Afb. 64. Fragment van een nistegel, ca. 1615-1650.

Nog net zichtbaar is dat de tegel is beschilderd met een bloempot. We zien de onderkant van deze pot (in blauw) met een gele band over de buik van de pot en een brede bruine voet met gele stam. Deze bloempot is een zeer bekend decor op wandtegels in de eerste helft van de 17de eeuw. De bloempot is voorzien van twee oren en uit de smalle Hals komt een symmetrisch boekje met twee goudsbloemen en drie niet thuis te brengen bloemen. Meestal staat deze pot binnen een ruit met uitgespaarde hoeken. We spreken dan van een kwadraattegel. Deze tegel komt als bodemvondst veel voor en ook bij de opgraving aan de Admiraliteitsweg zijn scherven van meerdere exemplaren aanwezig (afb. 65).¹¹⁵ Bij een ander bekend type staat de bloempot

112 Duijn 2011, 12.

113 Schram 2008.

114 65-BK02, wp8 (ten westen perceel 4, 5 of 6).

115 60-BK01, kuil S10B.

binnen een omlijsting zoals die ook voorkomt bij pompadourtegels. Beide typen zijn in diverse en misschien wel alle tegelbakkerijen in de eerste helft van de 17de eeuw gemaakt. Ze zijn zeker ook in Hoorn gemaakt bij de plateelbakkerij die daar tussen 1615 en circa 1650 heeft bestaan. Dat blijkt uit een fragment productieafval waarbij op de tegel een kleine baksteen is vastgebakken. Verder kennen we uit Hoorn ook een vondst van een geschulpte nistoptegel met een bloempot in kwadraat, waarvan we mogen aannemen dat deze in Hoorn is gemaakt.

De grote vraag bij het in Enkhuizen gevonden fragment is of deze is toe te schrijven aan Hoornse productie, een andere productieplaats, of dat we toch met Enkhuizer productie te maken hebben. Vooralsnog kennen we uit Enkhuizen slechts vijf nistegels, ondanks het grote aantal opgravingen dat de laatste jaren is verricht. Bij een opgraving aan de Vijzelstraat is een geschulpte nistoptegel met pompadourdecor gevonden.¹¹⁶ Een tweede identieke tegel is in de jaren 60 van de 20ste eeuw bij het Handvastwater gevonden.¹¹⁷ In het voormalige Waagmuseum bevond zich al in 1933 een nistoptegel met een mensfiguur en lelies in de hoeken. Verder is een nislvoertegel met zeewezen en wingerdbladeren in de hoeken bekend, die op basis van de weergave van de zee aan Amsterdamse productie wordt toegeschreven.¹¹⁸ Bij een opgraving tussen de Davidstraat en Romeinstraat is een nisrandtegels met bloempot met maskeron en kandelaber met Franse lelies opgegraven.¹¹⁹ Opvallend bij dit exemplaar is dat de rand is geglazuurd, maar niet beschilderd. Het fragment van de Admiraliteitsweg is dus de zesde nistegel.

Afb. 65. Wandtegels met bloempot, 1600-1650.

Afb. 66. Wandtegels met bloempot, 1600-1650, gevonden aan de Vijzelstraat en Paktuinen. Mogelijk zijn deze tegels in Enkhuizen gemaakt.

¹¹⁶ 341-131.

¹¹⁷ Particuliere vondst, collectie Archeologie Hoorn.

¹¹⁸ Met dank aan Peter Sprangers, in het kader van een onderzoek naar de Amsterdamse tegelproductie.

¹¹⁹ 446-281-BK01.

Een aanwijzing dat we met Enkhuizer productie te maken hebben, is de afwijkende weergave van de bloempot van wat we uit Hoorn kennen. De bloempot heeft in Hoorn standaard een eenvoudige bruine voet (dus zonder gele stam) en een witte band over de buik (dus niet geel). Uit Enkhuizen kennen we meerdere tegels met bloempot binnen een vierpas met uitgespaarde hoeken. Bij een opgraving aan de Vijzelstraat komen twee van deze wandtegels en aan de Paktuinen is een derde exemplaar gevonden (afb. 66).¹²⁰ Wellicht hebben we hier te maken met een Enkhuizer product, wat zou inhouden dat nistegels niet alleen in Hoorn maar ook in Enkhuizen zijn gemaakt. Meer vondsten en onderzoek zal hopelijk in de toekomst duidelijkheid verschaffen.

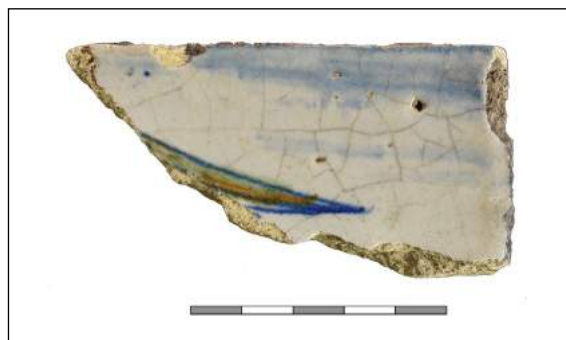
Tegeltableau

Bijzonder is verder een fragment van een tegel die heeft behoord bij een tegeltableau (dikte 13 mm).¹²¹ Op de tegel zien we groene bladeren tegen een lucht met blauwe strepen (afb. 67). Dat we met een tableau van meer tegels te maken hebben, blijkt uit de wijze van beschildering waarbij de bladeren deels buiten deze tegel vallen. De tegel kunnen we ergens tussen 1620 en 1650 plaatsen. Tegeltableaus uit de eerste helft van de 17de eeuw zijn zeer zeldzaam. Er zijn slechts weinig tableaus uit die tijd overgeleverd en als bodemvondst komen tableautegels zelden voor. We kennen daardoor geen parallel voor dit tableau. Ook de productieplaats is onbekend.

Afb. 67. Fragment van een tegel van een tegeltableau, 1600-1650.

Mogelijk hoort een fragment van een tweede tegel bij dit tableau.¹²² De tegel heeft een identieke dikte (13 mm) als de eerste tegel en we zien opnieuw een lucht met blauwe strepen met in dit geval een meerkleurig decor, mogelijk een vogel (afb. 68). Deze tegel komt uit het uitbraakspoor van de fundering van de brouwerij en is dus zeer waarschijnlijk uit dit pand afkomstig.

Afb. 68. Fragment van een tegel van een tegeltableau, 1600-1650.

4.4.6 Metaal

De meeste metaalvondsten kunnen niet aan een specifiek spoor worden gekoppeld. We noemen hier de meest opvallende vondsten uit de 17de eeuw, die dus zowel bij fase 1 als fase 2 behoren.

120 326-34-C58, 326-34-C59, 372-648-BK01.

121 13-BK01, wp2 (ten westen brouwerij).

122 41-BK01.

Munten

Bij de opgraving zijn 36 munten gevonden, waarvan de meerderheid uit de late 16de of 17de eeuw dateert. De meeste munten behoren tot het gangbare kleingeld, zoals duitjes uit Holland (3x), West-Friesland (4x), Friesland (1x), Utrecht (1x), Overijssel (1x) en Reckheim (2x) en oordjes uit Holland (2x) en Friesland (2x). In het graafschap Reckheim (Belgisch Limburg) werden duitjes uit de provincies van de Republiek nagebootst. Deze circuleerden naast de officiële duitjes en zijn een algemene verschijning onder de bodemvondsten. Verder is een duitje uit Kampen aanwezig, een van de steden in Overijssel met een eigen muntslag. Deze duitjes komen incidenteel voor.

Afb. 69. Buitenlandse munten uit fase 1 en 2, verspreid over het terrein gevonden.

Onder de munten bevinden zich vier zilveren exemplaren: een stuiver van Zwolle¹²³, een dubbele stuiver van Overijssel, een 2-stuiverstuk van Kampen uit 1678 en een indetermineerbare munt. Ook deze munten zijn gangbaar kleingeld.

Opvallend is het relatief hoge aantal munten van buitenlandse herkomst.¹²⁴ Buitenlands kopergeld was hier niet gebruikelijk als betaalmiddel. Voor zilvergeld ligt dat anders omdat daar het gewicht van het zilver bepalend voor de waarde was.

De eerste buitenlandse munt is een brûlé van 12 sols van Luik, geslagen onder Ernestus hertog van Beieren en bisschop van Luik (afb 69.1).¹²⁵ Op de voorzijde staat een gevierendeeld wapenschild van Palatinat en Beieren, met het opschrift ERNE BA DV X.EPS LEOD (Ernestus Bavaria dux episcopus Leodiensis = Ernestus van Beieren, bisschop van Luik). Op de keerzijde staat het perroen van Luik (een stenen zuil met rijksappel) binnen een parelrand, met aan weerszijden de waarde-aanduiding XII - SOV. Het opschrift luidt: AVDIATVR ALTERA PARS (men moet ook de tegenpartij horen). Op de munt staat geen jaartal, maar bekend is dat deze

123 48-M01.

124 Determinatie en beschrijving: Frank Postma.

125 57-M01.

is geslagen in 1594. De munt had de waarde van een half oord.

De tweede buitenlandse munt is een liard van Nevers en Rethel, geslagen onder Carlo I Gonzaga in 1609 (afb. 69.2).¹²⁶ Op de voorzijde staat een buste naar rechts, met in de afsnede 1609 en het omschrift CAR. GONZ. D. NIV. ET. RETH (Carlo I Gonzaga hertog van Nevers en Rethel). Op de keerzijde staat een gekroond wapenschild met het omschrift SVP. PRINCEPS. ARCHENSIS (Soevereine prins van Arches).

Opvallend is dat naast deze Franse munt nog twee munten uit Frankrijk komen: een double tournois van Hendrik III uit de jaren tachtig van de 16de eeuw en een sterk afgesleten munt die ook als double tournois is te identificeren.

Tot slot is een munt uit Portugal aanwezig (afb. 69.3).¹²⁷ Deze is sterk afgesleten en daardoor niet exact te determineren. Zichtbaar is het wapen van Portugal; waarschijnlijk is het een stuk van 5 reis.

Voor al deze koperen munten geldt dat ze als bodemvondst in deze regio weinig voorkomen. Een mogelijke verklaring is dat het buitenlandse kleingeld als betaalmiddel is gebruikt door zeelieden in de brouwerij, of daar door hen is verloren. Duidelijk is dat de munten in verband met de Enkhuizer zeevaart zijn te brengen. Vanuit Enkhuizen werd veel gevaren op Noord-Frankrijk en Portugal.

Keurloden

Onder de metaalvondsten vormen keurloden een grote groep met in totaal 28 exemplaren. De meeste van deze loodjes kunnen niet aan een specifiek spoor worden gekoppeld. Keurloden dienden vooral ter keuring van lakense stof. Een klein aantal is toe te schrijven aan een specifieke productieplaats. Een van deze is een staallood, aangebracht ter goedkeuring van de kleur verf, van Hoorn.¹²⁸ Van dit lood is slechts een fragment teruggevonden waarop het wapen van Hoorn en de randtekst 'GROOT STAEL VAN HOORN' leesbaar is (afb. 70.1). Een ander lood dat is toe te schrijven aan een specifieke stad, is een loodje uit Stendal in Duitsland (afb. 70.2).¹²⁹ Loodjes uit deze Duitse stad worden regelmatig gevonden in Nederland.

Naast keurloden voor lakense stof zijn ook keurloden voor haringnetten aanwezig. Deze loodjes worden veel in Enkhuizen gevonden, wat niet verwonderlijk is gezien de enorme hoeveelheid haringnetten die hier is gebruikt. In totaal kunnen zes loodjes als haringnetloodjes worden geïdentificeerd. Haringnetten werden gemaakt van hennepgaren en de teelt van hennep concentreerde zich in het oosten van Zuid-Holland en aangrenzend Utrecht. Daar werden dan ook de meeste netten geproduceerd, maar ook Enkhuizen kende een eigen productie. Vanuit de stedelijke overheden werd nauw toegezien op de kwaliteit. Het gebruik van keurloden is bekend vanaf de 16de eeuw. Op initiatief van het College van de Grote Visserij werd in 1624 een uniform systeem van keuring van netten ingevoerd. In de keur staat voorgeschreven dat aan ieder net een lood moest worden bevestigd met op de ene zijde het wapen van de stad en op de andere zijde de naamletter van de keurmeester.

Het bestaan van deze loodjes is pas enkele jaren geleden achterhaald en een eerste overzicht van vondsten uit Enkhuizen is gepubliceerd.¹³⁰ Sindsdien zijn vooral in Enkhuizen, de haringstad, veel vondsten gedaan. Op een locatie aan de Raamstraat zijn negentien exemplaren gevonden, daterend uit de vroege 17de eeuw.¹³¹ Verondersteld wordt dat op die locatie een visser woonde,

126 73-M01.

127 33-M01.

128 42-M02.

129 21-M01.

130 Schrickx 2016.

131 Duijn 2016b.

die ook een visrokerij had. Bij een grote opgraving tussen de Davidstraat en de Romeinstraat zijn 22 loodjes voor haringnetten gevonden, afkomstig uit Schiedam, Oudewater, Montfoort, Woerden en Enkhuizen.¹³²

Afb. 70. Keurloden voor laken en haringnetten.

Bij de Admiraliteitsweg zijn twee loodjes toe te schrijven aan Montfoort (afb. 70.3).¹³³ Op beide loodjes (diameter 29 en 30 mm) staat op de voorzijde een stempel met een poortgebouw met aan weerszijden twee molenijzers. Op de achterzijde is geen stempel aanwezig. Dit type lood is in het rapport van de opgraving aan de Davidstraat / Romeinstraat, waar één exemplaar is gevonden, voor het eerst aan Montfoort toegeschreven. Bij eerdere opgravingen was de herkomst nog onduidelijk. Het stempel op het loodje is identiek aan die op de oudste afbeeldingen van het stadszegel, namelijk een poortgebouw met zadeldak, kantelen en valhek met aan weerszijden de molenijzers. Dit zegel was in gebruik vanaf de 14de eeuw tot in ieder geval 1568. In de 17de eeuw werd een nieuw stadswapen gehanteerd met een toren in plaats van poort (oudste afbeelding uit 1617). Dit type keurlood kan dus vóór 1617 worden gedateerd. Eén loodje is afkomstig uit Schiedam (afb. 70.4).¹³⁴ Op de voorzijde staan drie zandlopers en de letters SD van Schiedam. Op de achterzijde staat de letter E, die verwijst naar de keurmeester. Het gebruik van keurloden voor haringnetten is historisch in Schiedam bekend vanaf in ieder geval 1565. Er waren toen vier keurmeesters die werden aangeduid met de letters A, B, C en D. Later is kennelijk het aantal keurmeesters uitgebreid tot in ieder geval vijf, gezien het gebruik van de letter E.

¹³² Schrickx 2019.

¹³³ 21-M02 en 48-M04.

¹³⁴ 21-M03.

Twee loodjes komen uit Enkhuizen (afb. 70.5).¹³⁵ Beide zijn voorzien van de drie haringen van het stadswapen en op de andere zijde van de letters DO. Op een van beide loodjes is een jaartal zichtbaar, mogelijk 1605. De letters DO zijn de initialen van de keurmeester. Tot slot is één loodje afkomstig uit Edam.¹³⁶ Op de voorzijde staat de koe met sterren van het stadswapen en op de achterzijde de letter C. We kennen slechts enkele andere vondsten van haringnetloodjes uit Edam.

Overig

Een ongewone vondst is een deel van de gevestbeugel met pareerbeugels van een degen (afb. 71.1).¹³⁷ De greep ontbreekt en de ijzeren kling ontbreekt. Het wapen dateert waarschijnlijk uit de late 16de of vroege 17de eeuw.

Bij de opgraving is verder het kraantje van een tapkraan gevonden (afb. 71.2).¹³⁸ Hoewel het verleidelijk is deze vondst in verband te brengen met de brouwerij, is dat verband niet direct te leggen. Tapkranen zijn een algemeen verschijnsel; ze komen bij nagenoeg iedere opgraving voor. Tot slot zijn het vermelden waard: een eenvoudig versierd messing boekbeslag (afb. 71.3)¹³⁹ en een versierde riemtong (afb. 71.4).¹⁴⁰

Afb. 71. Diverse metalen voorwerpen uit fase 1 en 2, verspreid over het terrein gevonden.

135 45-M01 en 78-M01.

136 77-M02.

137 59-M01.

138 71-M03.

139 4-M01.

140 59-M02.

4.4.7 Deelconclusie

Rond 1625 werd de brede sloot gedempt. Waarschijnlijk werd op dat moment het perceel 4 bij de brouwerij gevoegd. De brouwerij bleef in gebruik. In enkele kuilen op het erf werd afval gedumpt. Vondsten die duidelijk met de brouwerij in verband te brengen zijn ontbreken. Wel is huishoudelijk afval gevonden, waarschijnlijk van de bewoners en wellicht ook personeel van de brouwerij. Achterop perceel 5 en 6 verscheen een bouwsel, dat niet meer valt te reconstrueren en waarvan de functie ook niet meer achterhaald kan worden.

4.5 Fase 3 (18de eeuw)

In de 18de eeuw vonden geen aantoonbare verbouwingen aan de brouwerij plaats. Ook op de andere percelen zijn geen nieuwe structuren verschenen. Het gemetselde riool was niet meer in gebruik. Mogelijk stond een secreteet direct aan de slootkant. Op basis van de gevonden keramiek kunnen we de afbraak van de brouwerij plaatsen rond 1800. Of de brouwerij toen nog als zodanig in gebruik was, weten we niet. Het kan zijn dat deze al eerder buiten bedrijf was en dat het pand een andere functie had gekregen.

Afb. 72. Zuidprofiel werkput 5 (zie bijlage 5). Hierin zijn twee uitbraaksporen zichtbaar: kuil S45 en een uitbraakspoor van muur S52.

4.5.1 Gebouwen

Afvalput (S45)

Pal achter pand 1, maar binnen de veronderstelde aanbouw met waterput, bevond zich een vierkant spoor van ongeveer 1 bij 1 meter groot, met een restant van een halfsteens muurtje langs de rand (S45). Dit muurtje van maximaal 5 lagen was gemaakt van rode en gele bakstenen van 17x8,5x3,5 cm. Dit formaat wijst op een datering in de 17de eeuw. De functie van het spoor is onduidelijk. Een mogelijkheid is dat het oorspronkelijk een volledige bakstenen bak was, met niet alleen wanden maar ook een vloer, en dat hierin water vanuit de naastgelegen waterput geschept of gepompt kon worden. De vraag blijft dan nog steeds wat

het doel hiervan was. Een andere optie is dat het spoor, net zoals bij de houten bak binnen het pand is verondersteld, een afvalbak was. In het profiel is te zien dat het spoor is uitgebroken en opgevuld met grond, puin, mortel en afval (afb. 72). Uit het spoor komt een groot aantal vondsten, daterend tussen 1760 en 1790.¹⁴¹ Deze horen met zekerheid bij de brouwerij en daarom wordt hieraan wat uitgebreider aandacht besteed.¹⁴²

Keramiek

Uit de kuil komen 126 keramiekscherven, waarbij onderscheid kan worden gemaakt in ten minste 39 verschillende objecten. Daarnaast zijn fragmenten van ten minste zeven tabakspijpen aangetroffen. De samenstelling van het keramisch vondstmateriaal is karakteristiek voor de tweede helft van de 18de eeuw. Naast steengoed uit Frechen en het Westerwald is roodbakkend en witbakkend aardewerk uit Brabant, Friesland en het Nederrijns gebied op te merken. Verder komen Friese majolica en Delftse faience voor en tot slot is serviesgoed van Chinees porselein en Engels industrieel aardewerk tussen de vondsten vertegenwoordigd.

Naast scherven van steengoed kannen is een pispot (s2-pis-3) van steengoed uit het Westerwald te herkennen. Het roodbakkend aardewerk bestaat vooral uit kookgerei vervaardigd in Bergen op Zoom en Oosterhout, en ander keukengoed uit Friesland. Opvallend is de aanwezigheid van fragmenten van twee grote kommen (r-kom-30, r-kom-74), vermoedelijk beide afkomstig uit Bergen op Zoom. Mogelijk hebben ze een functie gehad in de brouwerij, bijvoorbeeld als reservoir voor graan of hop. Naast het keukengoed zijn minimaal vier borden (r-bor-7) op plat standvlak uit het Nederrijns gebied versierd met kleislib tussen de vondsten vertegenwoordigd. Het witbakkend aardewerk bestaat vooral uit producten uit Friesland. Meest herkenbaar is een grape (w-gra-22?) versierd met vlekken van mangaanoxide. Dit type aardewerk wordt wel vlekkengoed genoemd en een typisch product van de 18de-eeuwse Friese keramiekindustrie. Eveneens van Friese origine is een majolica bord in blauw beschilderd met een landschap op de spiegel. Dergelijke borden werden in de 18de eeuw op grote schaal vervaardigd in Harlingen en Makkum. Het vormenspectrum van de Delftse faience bestaat uit vijf borden op standvlak (f-bor-3, f-bor-5), een kom en een zalfpot. De borden zijn beschilderd met simpele blauwe florale motieven. Het decor is vluchtig aangebracht en getuigt van weinig luxe (afb. 73.1).¹⁴³ De hoeveelheid Aziatisch porselein is ten opzichte van de overige vondsten opmerkelijk hoog. Van de 39 voorwerpen zijn er acht als porselein aan te merken. Het gaat enkel om 18de-eeuws porselein, ouder serviesgoed ontbreekt tussen de vondsten uit de kuil. Het gaat om scherven van kopjes, schotels en een oor van vermoedelijk een theepot, gemodelleerd in de vorm van een bamboesteel. Het meeste materiaal is afkomstig uit China en is versierd met blauw geschilderde florale motieven. Een wat luxere schotel (p-bor-1) en een kop (p-kop-1) zijn tevens aan de achterzijde voorzien van een laag van bruine ijzerengobe (afb. 73.2).¹⁴⁴ Dit serviesgoed wordt tot het kapucijnerwaar gerekend en was erg populair in de 18de eeuw, getuige de duizenden vondsten uit onder andere het VOC-wrak De Geldermalsen, gezonken in 1752.¹⁴⁵ Verder bevatte de kuil eveneens een scherf van een kop (p-kop-8) van Japans porselein beschilderd met florale motieven in Imari-stijl (afb. 73.3).¹⁴⁶ Tot slot is een kopje (iw-kop-1) van Engelse *creamware* op te merken (afb. 73.4).¹⁴⁷ Dit type industrieel vervaardigd

141 V47.

142 Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

143 47-C04.

144 47-C01.

145 Christie's Catalogus 1986, 103.

146 47-C02.

147 47-C03.

aardewerk is rond 1760 door de pottenbakker Josiah Wedgwood op de markt gebracht. Enkele decennia later werd het roomkleurige aardewerk met een spierwit baksel vrijwel overal in Engeland geproduceerd. De aanwezigheid van *creamware* in de kuil maakt aannemelijk dat dit spoor na 1760 is gevormd. De meeste pijpenkoppen uit het spoor dateren tussen 1760 en 1790 en daarmee kan de sluitdatering rond 1790 geplaatst worden. Een steelfragment met de letters M.MON is te relateren aan de Goudse pijpenmaker Maarten Monk die tussen 1771 en 1804 werkzaam was.¹⁴⁸ Op basis van deze vondst kunnen we stellen dat de kuil tussen 1771 en 1790 is gegraven.

Afb. 73. Keramiek uit kuil S45, 1760-1790.

Glas

Naast keramiekscherven zijn diverse fragmenten van een kelkglas, minstens vier flessen en meerdere vensterglazen gevonden. Het kelkglas (gl-kel-1) heeft een typisch 18de-eeuwse vorm. De cuppa is trompetvormig en de stam is recht en lang. Hoewel de vorm gekopieerd is van de luxe Engelse loodglazen is het voorwerp vervaardigd van goedkoop continentaal sodaglas. Bij de flessen zijn diverse vormen op te merken. Naast fragmenten van een klein medicijnflesje (gl-fle-11), een meerhoekige hoge fles (gl-fle-4) en een bolle wijnfles

148 Zie determinatierapport J. van Oostveen.

is de bodem van een opvallend grote fles met een diameter van 20,5 cm in de kuil aangetroffen (afb. 74).¹⁴⁹ Bijzonder aan deze fles is de afgeplatte achterzijde, waardoor een D-vorm is ontstaan. Zodoende kon de fles gemakkelijk op een plank tegen de wand gezet worden. Dit type fles ontstond rond 1700 en werd tot ver in de 18de eeuw geproduceerd. Ze stonden bekend als 'lamsbout' of 'Halbe runde' in Thüringen, het gebied waar ze doorgaans geblazen werden. Deze lamsbouts hadden een gemiddelde hoogte van een halve meter en dienden hoofdzakelijk als opslag van sterkedrank. Uit overlevering bewaarde exemplaren zijn dikwijls beschilderd met historische figuren, heraldische voorstellingen of zeegezichten (afb. 75).¹⁵⁰ In het proeflokaal van de Amsterdamse distilleerderij Wynand Fockink staan meerdere lamsbouts samen met bolle flessen tentoongesteld op planken aan de wand (afb. 76). Hoewel deze opvallende vormen als likeurflessen te boek staan, is het mogelijk dat er ook bier uit geschonken werd in de brouwerij.

Afb. 74. Bodem van een grote voorraadfles met platte achterzijde, een zogenoemde 'lamsbout', 18de eeuw.

Afb. 75 (links). Grote voorraadfles van het model 'lamsbout' beschilderd met olieverf en goudverf met een afbeelding van stadhouder Willem III, ca 1720-1740 (afbeelding uit: Soetens 2001, 122).

Afb. 76 (rechts). Interieur van slijterij Wynand Fockink in Amsterdam met op de bovenste plank van de stellingkast een serie beschilderde voorraadflessen.

149 47-G01.

150 Soetens 2001, 122.

4.5.2 Percelen 5 en 6

Kuil (S10B)

Precies naast greppel S10 is een kuil aangetroffen, die tijdens de opgraving hetzelfde spoornummer als de greppel heeft gekregen (S10). Bij de uitwerking van het vondstmateriaal blijkt het duidelijk om twee verschillende vondstcomplexen te gaan. Dat de sporen naast elkaar liggen, hangt waarschijnlijk samen met een perceelsgrens. De kuil (S10B genoemd) had een afmeting van 1,80 meter bij circa 1,50 meter en bevatte veel grof puin en mortelbrokken en veel keramiekscherven.¹⁵¹ Het gaat dus deels om afbraakpuin en deels om huishoudelijk afval. De vondsten laten zich dateren tussen circa 1750 en 1780. Het is de vraag of de vondsten bij de brouwerij behoren. De kuil lijkt grotendeels te liggen op perceel 5.

Keramiek

Uit de kuil zijn 259 keramiekscherven verzameld, waarbij ten minste tachtig individuele objecten zijn te onderscheiden.¹⁵² Het vondstmateriaal dateert hoofdzakelijk uit de 18de eeuw. Op basis van verschillende goed dateerbare ovoïde pijpenkoppen is te veronderstellen dat dit spoor is gevormd in de periode 1750-1780.¹⁵³ Bijna de helft van het vondstmateriaal bestaat uit gebruiks aardewerk van respectievelijk roodbakkende en witbakkende klei. De samenstelling van de voorwerpen is karakteristiek voor een 18de-eeuws Westfries huishouden: kookgerei uit Brabant, ander keukengoed uit Friesland en met kleislib versierde borden (r-bor-7) op plat standvlak uit het Nederrijns gebied. Het Brabantse kookgerei is hoofdzakelijk vertegenwoordigd met bakpannen (r-bak-6) en cilindrische grappen (r-gra-51) uit Bergen op Zoom (afb. 77.1 en 77.2).¹⁵⁴ Eveneens van Bergse origine is een tweetal doofpotten (r-pot-3) (afb. 77.3).¹⁵⁵ Typisch Fries zijn de grote voorraadpotten op standing met kraagrand (r-pot-60), voorzien van één of twee geknepen worstoren (afb. 77.4).¹⁵⁶ Naast de functionele waren uit eigen land was het steengoed uit het Westerwald een populair product. Van dit baksel kan een archeologisch complete simpele schenkan (s2-kan-69) opgemerkt worden (afb. 77.5).¹⁵⁷

Vrij algemeen is de categorie tinglazuuraardewerk in dit vondstcomplex. Naast ten minste één bord (m-bor-11) van Friese majolica en wat losse majolica scherven zijn minimaal achttien Delftse faience borden (f-bor-1, f-bor-2, f-bor-3, f-bor-6, f-bor-31), evenals een kom en een vaas van faience tussen de vondsten te onderscheiden. De meeste Delftse borden zijn in blauw beschilderd met simpele bladmotieven. Daarbij is een serie van meerdere exemplaren op vlakke bodem (f-bor-3) met vrijwel exact hetzelfde decor te herkennen (afb. 77.6).¹⁵⁸ Mogelijk waren deze borden het dagelijkse serviesgoed van de vroegere eigenaren. Een ander type bord met uitgeschaafde standing (f-bor-6) getuigt van wat meer artistiekheid. Dit object is beschilderd met een vogel in een tuin, een decor geïnspireerd op Chinees porselein (afb. 77.7).¹⁵⁹

151 V61.

152 Door de grote hoeveelheid vondsten en de aanwezigheid van veel puin is niet alles verzameld.

153 Zie determinatierapport Jan van Oostveen.

154 61-C11, 61-C12; Groeneweg 1992, 99-102.

155 61-C13.

156 61-C14; Van der Meulen & Smeele 2005, 278-279.

157 61-C01.

158 61-C07, 61-C08.

159 61-C06.

Afb. 77. Keramiek uit kuil S10B, 1750-1780.

Afb. 77. Keramiek uit kuil S10B, 1750-1780.

De hoeveelheid Aziatisch porselein in het spoor is tamelijk opmerkelijk. Het gaat om ten minste twaalf objecten, waarvan een klein percentage uit de 17de eeuw dateert. De meeste stukken passen in de tijd waarin het spoor is gevormd. De oudste vondsten zijn een paar fragmenten van borden van Chinees kraakporselein uit de eerste helft van de 17de eeuw (afb. 77.8).¹⁶⁰ Verder zijn diverse stukken in de Kangxi-periode te dateren. Het gaat onder andere om een kom en een bord uit de vroege 18de eeuw versierd met blauw geschilderde florale motieven. Beide voorwerpen zijn gemerkt. Bij de kom gaat het daadwerkelijk om de karakters van keizer Kangxi, het bord is voorzien van een figuraal artemisia blad, algemeen voorkomend op vroeg 18de-eeuws Chinees porselein (afb. 77.9 en afb. 77.10).¹⁶¹ Naast de standaard blauw beschilderde vormen uit de 18de eeuw komen ook scherven van een schotel en een kom voor met een laag van ijzerengobe op de achterzijde. Dit type porselein wordt aangeduid als kapucijnerwaar en is karakteristiek voor het standaard repertoire van de 18de-eeuwse Chinese porseleinbakkers. Tot slot bevinden zich twee opmerkelijke stukken Japans porselein tussen het vondstmateriaal. Naast een fragment van een vroeg 18de-eeuwse kom beschilderd in Imari-palet (onderglazuur blauw met overglazuur rood en goud decor) is een archeologisch complete bijzondere schotel (p-bor-6) uit de late 17de eeuw met overglazuur rode en groene beschildering het vermelden waard (afb. 77.11).¹⁶² Het decor bestaat uit rode bloemen met groene bladeren rond een centrale cirkel. Uit archeologisch opgegraven afval van de plateelschilders in Akea-machi, een wijk in het Japanse productiecentrum Arita, is een

160 61-C04.

161 61-C03, 61-C02; www.gotheborg.com.

162 60-C01, 61-C05.

schotel met een vergelijkbaar decor bekend, hoewel het in dat geval om een onderglazuur blauwe beschildering gaat. De schotel met overglazuur decor uit Enkhuizen wordt gedateerd in de periode 1670-1680, iets vroeger dan het blauw beschilderde exemplaar.¹⁶³ Deze Japanse vondsten zijn veel zeldzamer dan het Chinees porselein dat in de 17de en 18de eeuw en masse naar Nederland werd verhandeld. De Japanse importen waren in die tijd doorgaans ook veel duurder. Naast het serviesgoed van Aziatisch porselein is tot slot tussen het afval nog een scherf van een kopje van Engels industrieel steengoed uit de periode 1735-1780 op te merken. De Engelse keramiekindustrie zou in de loop van de tweede helft van de 18de eeuw de verouderde producten van Chinees porselein en Delftse faience van de Nederlandse markt verdrijven. De geringe hoeveelheid Engelse keramiek in dit spoor komt overeen met de datering van de overige vondsten. Vooral vanaf de jaren 1770 worden grote hoeveelheden Engels serviesgoed verhandeld naar Nederland.

Tot slot moet worden opgemerkt dat in de kuil ook enkele Mediterrane importstukken zijn aangetroffen die minstens een eeuw ouder zijn. Het gaat om een kleine scherf van een Portugese kan en fragmenten van een ploischotel en twee borden van Italiaanse faience. Opvallend is ook de aanwezigheid van twee scherven van een kom (ri-kom-1) van Toscaans roodbakend aardewerk versierd met gemarmerde kleislib uit de eerste helft van de 17de eeuw. Het is bij deze scherven de vraag of ze in de 18de eeuw zijn weggegooid of dat ze als opspit in de kuil zijn beland. Aangrenzend lag immers een 17de-eeuwse greppel, die in de 17de eeuw is opgevuld en waarin zich scherven importkeramiek bevinden (S10). In de tweede helft van de 18de eeuw kwam antiek Chinees porselein regelmatig voor, maar Mediterrane keramiek was niet meer gangbaar. Aangezien het hier om kleine scherven gaat, gaan we uit van opspit en zeggen deze dus niets over de eigenaren van het materiaal uit de kuil.

Bouwkeramiek

Onder het puin in de kuil bevonden zich fragmenten van wandtegels, die alle zijn te dateren in de 17de eeuw. De oudste tegels (dikte ca 13 tot 14 mm) worden gerekend tot de majolicaproductie uit de eerste helft van de 17de eeuw. De jongste tegels (dikte ca 9 tot 10 mm) zijn uitgevoerd in faiencetechniek en dateren rond 1700.

Grotendeels compleet is een tegel die typisch voor de jaren 20 en 30 van de 17de eeuw is, namelijk een tegel met dubbele kievitsbloem in een gekartelde ruit en met grote lilies in de hoeken (afb. 78.1).¹⁶⁴ Hoewel dit een zeer algemene tegel is, die in veel plateelbakkerijen gemaakt moet zijn, is het toch de moeite waard deze hier te bespreken. Dit type tegel met tulp of kievitsbloem is zeker in Hoorn gemaakt: we hebben productieafval en deze tegel komt meermaals als kaarsnisteel voor. In het algemeen kunnen we stellen dat bij de Hoornse tegels geen krullen zitten aan de steeltjes boven de bloemen, de ruiten op de hoeken altijd zijn voorzien van een ossenkopmotiefje en de bloemen gestippeld of gearceerd zijn. De hier gevonden tegel wijkt op deze drie punten af en lijkt dus geen Hoorns product te zijn. Of we met een Enkhuizer tegel te maken hebben, valt vooralsnog niet te zeggen.

Een andere tegel die het vermelden waard is, is een complete tegel met daarop een boogschutter en lilies in de hoeken (afb. 78.2).¹⁶⁵ Verder zijn enkele fragmenten van schepentegels gevonden. Op het grootste fragment zien we een schip in ruwe zee, met ossenkoppen in de hoeken (afb. 78.3).¹⁶⁶ Waarschijnlijk is deze gemaakt in Harlingen omstreeks 1670. In deze tijd

163 Vriendelijke mededeling door dhr. K. Ohashi (wetenschappelijk adviseur van het Kyushu Ceramic Museum), met dank aan: Akemi Kaneda.

164 60-BK02.

165 61-BK01.

166 61-BK02.

was er zeker geen Enkhuizer en ook geen Hoornse productie meer en kwamen dus alle tegels uit andere productiecentra. Schepentegels zullen zeker in Enkhuizen in de smaak zijn gevallen, al is het aantal bodemvondsten tot nu toe gering.

Afb. 78. Wandtegels uit kuil S10B.

Glas

In het spoor bevonden zich diverse bodemfragmenten van minimaal twee bolle flessen, een cilindrische fles en een vierkante kelderfles (gl-fle-135?). Opmerkelijk is het ontbreken van kelkglazen of andere drinkglazen.

4.5.3 Beschoeiing

Tot deze fase behoort een beschoeiing van de sloot die nu nog bestaat. Deze beschoeiing bevond zich op een afstand van ongeveer 1,5 meter uit de huidige waterkant. Deze kwam tevoorschijn tijdens de sanering van een vervuilde spot en is digitaal getekend als werkput 1. De beschoeiing bestond uit planken van naaldhout met aan de waterkant op regelmatige afstand palen van naaldhout (S2). Een van de planken (van de grove den) is dendrochronologisch onderzocht, maar dit heeft geen datering opgeleverd.¹⁶⁷ Vondsten rondom de beschoeiing tonen aan dat deze zeker in de 18de eeuw bestond, maar het is mogelijk dat de beschoeiing al in de 17de eeuw (dus in fase 2) is gemaakt.

Zowel voor als achter de beschoeiing bevond zich veel afval, dat onder één vondstnummer is verzameld. De keramiekscherven dateren hoofdzakelijk uit de 17de en de 18de eeuw. Naast

¹⁶⁷ M1.

standaard keukengoed van rood- en witbakkend aardwerk uit Brabant en Friesland is Delftse faience een algemeen vertegenwoordigde keramieksoort. Ook serviesgoed van Chinees porselein komt tussen het vondstmateriaal voor met zowel scherven van kraakporselein uit de eerste helft van de 17de eeuw als fragmenten van schotels en kopjes uit de 18de eeuw. Opvallende vondsten zijn scherven van een bord (i-bor-1) van Italiaanse faience en een kom (po-kom-4) van Portugese faience (afb. 79.1 en 79.2).¹⁶⁸ Het bord is meerkleurig beschilderd in a Raffaelesca stijl met een figuur in een landschap op de spiegel en grotesken op de vlag. Vermoedelijk is het een product uit Deruta.¹⁶⁹ De kom heeft een geribbelde wand en is in blauw beschilderd met Wanli-motieven. Het jongste materiaal bestaat uit industrieel aardewerk uit Engeland, daterend in de tweede helft van de 18de eeuw. Een laatste interessante vondst is een kopje (ep-kop-4) van vermoedelijk Engels porselein uit de 18de eeuw in blauw beschilderd met Chinese landschapjes (afb. 79.3).¹⁷⁰ Dit zogenaamde *soft-paste porcelain* onderscheidt zich van de Chinese equivalent vanwege het ontbreken van de gebruikelijke grondstof kaolien in de klei. Opmerkelijk is ook de craquelé in het glazuur. Vanaf het midden van de 18de eeuw waren onder andere in Staffordshire, Worcester, Liverpool en Londen porseleinfabrieken gevestigd waar porselein in Chinese stijl werd vervaardigd.¹⁷¹

Afb. 79. Scherven rondom beschoeiing S1.

Tot de vondsten behoren verder twee kleine keurloden en een snorrellood (afb. 80).¹⁷² Een snorrellood is een platte loden schijf met gekartelde rand en twee gaatjes in het midden. Het werd bevestigd aan aan touw en maakte een snorrend geluid bij het aantrekken of ronddraaien van dit touw. Dit was een veelgebruikt kinderspeelgoed. Bij de opgraving zijn nog twee van deze snorreloden gevonden.¹⁷³

168 1-C02 & 1-C01.

169 Jaspers 2007, 236, cat. 189.

170 1-C03.

171 Barker & Halfpenny 1990, 90.

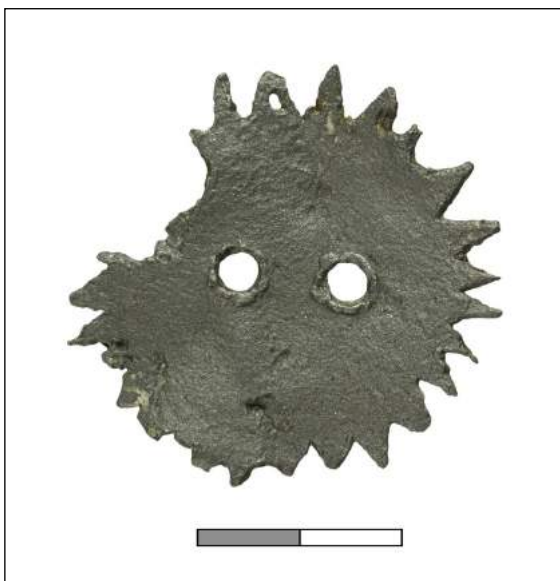
172 01-M01.

173 V48 en V65.

Dit materiaal is achter en voor de beschoeiing gedumpte en het is dus zeer goed mogelijk dat dit elders uit de stad komt.

4.5.4 Afbraak

Fase 3 eindigt met de afbraak van het brouwerijcomplex. Op basis van boven beschreven vondstcomplexen moet deze afbraak na 1790 worden geplaatst. Op het terrein was een laag aanwezig, die als afbraaklaag is geduid vanwege de aanwezige puin en mortelresten. De grote waterput, die bij fase 1 is besproken, is dichtgegooid met puin. Het precieze jaar van afbraak valt op basis van de archeologische resultaten niet te zeggen. Waarschijnlijk is dit jaar wel uit het oud archief van Enkhuizen te achterhalen. Voor sloop was goedkeuring van het stadsbestuur nodig. De sloop zal ergens rond 1800 hebben plaatsgevonden.

Afb. 80. Snorrelood, gevonden rond beschoeiing S1.

4.5.5 Metalen voorwerpen

Een klein aantal metalen voorwerpen dateert uit de 18de eeuw. Hieronder bevinden zich duitjes uit West-Friesland (2x), Gelderland (2x), Overijssel (1x) en Utrecht (1x). Een leuke vondst is een VOC-duit van West-Friesland uit 1792 (afb. 81.1).¹⁷⁴ De VOC-duiten waren bestemd voor gebruik in Azië. Tegenwoordig zijn ze als verzamelaarsobject zeer algemeen omdat de duiten vanuit Azië weer terug naar Nederland komen. Als bodemvondst zijn ze hier echter zeldzaam omdat de munten hier dus niet als betaalmiddel werden gebruikt. Het aantal VOC-duiten uit de bodem van de VOC-steden Hoorn Enkhuizen, bij archeologische opgravingen gevonden, is op twee handen te tellen.

Andere voorwerpen die in deze periode zijn te plaatsen, zijn een zilveren knoop versierd in filigrain-techniek (afb. 81.2)¹⁷⁵, een penvormige kurkentrekker met oog (afb. 81.3)¹⁷⁶, een klein model schuimspaan (afb. 81.4)¹⁷⁷ en het kraantje van een kraantjeskan (afb. 81.5).¹⁷⁸

4.5.6 Deelconclusie

In de 18de eeuw vonden geen aantoonbare bouwwerkzaamheden plaats. De brouwerij was in ieder geval in 1746 nog in functie en is rond 1800 afgebroken. Opmerkelijk is de aanwezigheid van enkele dure stukken keramiek tussen het afval uit enkele kuilen, maar dit materiaal is deels niet afkomstig van de brouwerij. Dit doet wel enige welvaart van de bewoners van dit stadsdeel vermoeden. Historisch onderzoek zou hier duidelijkheid over kunnen verschaffen, maar dat is in het kader van dit archeologische rapport niet uitgevoerd.

174 4-M03.
175 4-M02.
176 71-M02.
177 65-M01.
178 48-M03.

Afb. 81. Diverse metalen voorwerpen uit fase 3, verspreid over het terrein gevonden.

5. Synthese

5.1 Inleiding

De opgraving aan de Admiraliteitsweg heeft ondanks een aantal beperkingen, zoals verstoringen van de bodem veroorzaakt door de funderingen van het veilinggebouw van Bloemenlust uit 1930 en de bodemsanering, een interessante aanvulling op de geschiedenis van Enkhuizen opgeleverd. Deze stad kende een korte periode van ongekeerde economische voorspoed die stedenbouwkundig tot uiting kwam in een grote stadsuitbreiding, de aanleg van havens en de bouw van veel nieuwe huizen, pakhuizen, scheepshellingen, touwbanen, zoutketen, kuiperijen, haringhangen en andere aan scheepvaart en visserij gerelateerde bedrijfsgebouwen. De meeste opgravingen vinden plaats op locaties waar al eeuwenlang wordt gewoond. Voor ons beeld van de stad zijn opgravingen van andere gebouwen dan woonhuizen van groot belang. In dit geval is een gedeelte van een brouwerij met bijbehorend erf archeologisch onderzocht. Enkhuizen kende in de 17de eeuw meerdere brouwerijen en ook die waren verbonden met de maritieme functie van de stad. Ze leverden immers bier voor aan boord van de schepen.

5.2 Ontwikkeling van het gebied

Een onderzoeksthema waaraan voor dit gebied weinig aandacht is besteed, is de Bronstijd. Voor onderzoek naar huisplattegronden, inrichting en gebruik van erven en landschap is de locatie vanwege de geringe omvang en de grote mate van verstoring van de mogelijk aanwezige resten door bebouwing uit de Nieuwe Tijd niet geschikt. Wel is het van belang vast te stellen of dit gebied in de Bronstijd werd gebruikt en dat blijkt inderdaad het geval te zijn: op het terrein was een bewerkte laag uit de Bronstijd aanwezig, evenals enkele sporen zoals een kuil, kleine greppel en mogelijk ploeg- of eergetouwspoor. Dit wijst erop dat het gebied een tijd lang werd gebruikt als akkerland. We hebben te maken met een perifere zone van de Bronstijdbewoning. Iets meer richting het westen, aan de Burgwal, lag de natuurlijke bodem hoger en was zandiger dan bij de Admiraliteitsweg. Daar lag duidelijk een akker gezien de vele eergetouwkrassen.

Na de Bronstijd heeft hier veen gegroeid, waarvan op delen van het terrein nog een sterk gecomprimeerd pakket restveen aanwezig was. Na ontginning in de Middeleeuwen is sprake van een veenweidegebied. Ontginningsloten of andere sporen uit de Middeleeuwen zijn niet aangetroffen.

5.3 Bouwrijp maken

In 1590 ving Enkhuizen aan met een grote stadsuitbreiding, waartoe ook het terrein aan de Admiraliteitsweg behoort. Bij meerdere opgravingen is een dik ophogingspakket aangetroffen, opgeworpen op initiatief van de stad. Tussen de Paktuinen en Nieuwe Haven was bijvoorbeeld een pakket van klei en veen aanwezig van circa 1,7 tot 2,1 meter dikte. De lage ligging van het gebied, het overstromingsgevaar vanuit de haven en de noodzaak om de vrijgekomen klei en veen bij graven van het water in de directe omgeving kwijt te raken, speelden een rol. Hierna werden de percelen systematisch uitgezet. Bij de Lange Tuinstraat, niet ver van het plangebied, zijn de percelen niet op initiatief van de stad, maar perceelsgewijs door de kopers van de percelen opgehoogd. Eenzelfde situatie hebben we hier, maar de eigenaar besloot het perceel voorafgaand aan de bouw van de brouwerij nauwelijks op te hogen. Op het veen was

slechts een dunne kleilaag van 10 tot 20 cm dik aanwezig. Een mogelijke verklaring is dat de eigenaar haast wilde maken met de bouw en geen tijd wilde kwijt raken aan zetting van de bodem. Na ophogen moest een perceel een tijd lang braak blijven liggen; daar was zich men toen ook al van bewust. Het looppniveau lag bovendien al relatief hoog in vergelijking met andere delen van de stad waardoor de noodzaak tot ophogen minder was.

Zowel bij de Paktuinen als Lange Tuinstraat is een standaardbreedte van 6,9 meter voor de percelen vastgesteld (ca. 21 Drechterlandse voet). Bij de Lange Tuinstraat waren de percelen 30 meter lang. Deze maten zijn als basis gebruikt voor de reconstructie van de bebouwing aan de Admiraliteitsweg.

Opmerkelijk is de aanwezigheid van een brede sloot, die ongeveer 3 meter achter de panden van de brouwerij eindigde. Mogelijk hangt deze samen met activiteiten van de bewoners van de buurpercelen. Op de bodem van dit water is een mand en een trog gevonden, die beide met visserij in verband kunnen worden gebracht.

5.4 Brouwerij rond 1594

Bij de Lange Tuinstraat is vastgesteld dat de teruggevonden huizen tussen 1592 en 1596 zijn gebouwd. Bij de Admiraliteitsweg wordt een bouwjaar rond 1594 verondersteld. Voorafgaand aan de opgraving was onbekend dat hier een brouwerij heeft gestaan. Wel was bekend dat ergens in deze omgeving brouwerij De Hoek stond. In de 18de en 19de eeuw is als gevolg van sloop alle bebouwing verdwenen en zijn zelfs perceelsgrenzen als het ware uitgewist. Het is daardoor zeer lastig om de 17de-eeuwse bebouwing te reconstrueren en historische gegevens aan percelen te koppelen. Op de stadsplattegrond uit de kroniek van Brandt uit 1666 is een gebouwencomplex in de buurt van het plangebied te zien. Op basis van de opgraving kunnen we stellen dat dit brouwerij De Hoek was en valt precies te zeggen waar deze gebouwen stonden. Bovendien kan op basis van dendrochronologisch onderzoek worden gezegd dat deze gebouwen omstreeks 1595 zijn neergezet. De oudste historische vermelding dateert van 1594, zodat we ervan mogen uitgaan dat de brouwerij in of kort voor 1594 is gebouwd.

Overigens was brouwerij De Hoek zeker niet de enige brouwerij in Enkhuizen. De Vries heeft de namen van diverse brouwerijen achterhaald. Rond 1630 zouden er zo'n vijftien brouwerijen in de stad zijn geweest. Enkhuizen kwam daarmee binnen Noord-Holland als bierstad na Amsterdam en Haarlem (ca. 48 brouwerijen) op de derde plaats.

Bij de opgraving is een hoek van het meest westelijke gebouw teruggevonden. Dit gebouw was gefundeerd op slieten en deze funderingstechniek werd bij grote gebouwen toegepast. Het gebouw zal dan ook zeker meerdere verdiepingen hebben gehad. Het grootste gedeelte van dit gebouw, evenals de twee panden ernaast, viel buiten het opgravingsterrein. Deze panden fungeerden als pakhuis voor graan en mout, opslag van biervaten en wellicht waren er ook een rosmolen om het mout te pletten en een mouterij, hoewel de combinatie van brouwerij en mouterij meer iets van de 18de eeuw is. Hierachter stond een dwarspand, dat een veel lichtere constructie had. Bij de opgraving zijn enkele simpele bakstenen poeren gevonden. We kunnen het pand het beste omschrijven als houten loods. Hierin bevond zich een ronde waterput van uitzonderlijk groot formaat. Dergelijke putten zijn typisch voor brouwerijen en uit enkele in de put gevonden stenen van een ovenrooster blijkt dat er een of meer ovens geweest zijn.

Over het uiterlijk en de indeling van de brouwerij komen we verder niet veel te weten. Van de muren resteerde vrijwel geen baksteen meer en vloeren waren niet meer aanwezig. Wel is afbraakpuin gevonden, waaronder veel fragmenten van wandtegels. Enigszins een beeld kunnen we ons vormen aan de hand van prenten van andere brouwerijen, zoals die van

brouwerij 'De Drie Leliën' in Haarlem uit 1627 (afb. 82). We zien drie grote panden aan een water met veel biervaten op de kade. Deze brouwerij gebruikte overigens rivierwater zoals te zien is aan de hefbomen.

Afb. 82. Schilderij van brouwerij de Drie Leliën in Haarlem, door Jacob Adriaensz Matham in 1627 (collectie Frans Hals Museum, Inv.no. os i-254).

Op het erf stond een secrete die loosde op een gemetseld riool en deze waterde af naar de Burgwal aan de westzijde van het perceel. Ergens rond 1700 is deze buiten gebruik gesteld, wat kan samenhangen met dichtslibben van het riool, maar ook met het naar buiten plaatsen van de beschoeiing langs de sloot.

De brede sloot achter de brouwerij is rond 1625 gedempt, waarna het terrein werd opgehoogd. Wellicht speelde wateroverlast een rol om deze ingreep te doen. Op het perceel hebben in de 17de eeuw meerdere eenvoudige gebouwtjes gestaan, waarvan de plattegronden en de functie niet meer valt te achterhalen.

Verspreid over het perceel zijn diverse kuilen gegraven waarin hardas en afval is gedumpt. De oudste kuil bevatte materiaal van rond 1600 en de jongste kuil kan rond 1790 worden geplaatst. De vondsten zijn deels in verband te brengen met de brouwerij. We zien vooral eenvoudig gebruiksgoed. Opvallende vondsten zijn de bodem van een grote glazen fles met platte achterzijde en twee glazen roemers, die als proefglaasjes gebruikt zouden kunnen zijn. Aanwijzingen voor een tapperij zijn er niet: de opgraving heeft weinig scherven van flessen en drinkglazen opgeleverd. Onder de vondsten vallen enkele koperen buitenlandse muntjes op. Deze zijn een ongewone verschijning en wijzen mogelijk op de aanwezigheid van zeelieden, die de muntjes op zak hadden.

Verder valt op dat meerdere vondsten in verband kunnen worden gebracht met visserij. Op de bodem van de sloot lagen een houten trog en een gevlochten mand, die beide met visvangst samenhangen. Verder zijn diverse haringnetloodjes gevonden, die ter keuring aan haringnetten bevestigd waren. Hoe deze voorwerpen hier zijn beland, weten we niet, maar we kunnen wel vaststellen dat dit soort vondsten overal in de bodem van Enkhuizen worden gedaan. De (haring)visserij speelde in deze stad een prominente rol.

5.5 Afbraak en herontwikkeling

Ergens rond 1800 is de brouwerij gesloopt. De muren van de panden zijn tot de onderste stenen afgebroken, vloeren van bakstenen of plavuizen zijn verwijderd en wandtegels afgebikt. Slechts de grote waterput hebben de slopers in de bodem laten zitten. De grondige sloop van gebouwen is typisch voor Enkhuizen. Het puin leverde nog iets op als pad- of dijkverharding in een stad waar economisch weinig meer gebeurde. Zelf op terreinen waar huizen al waren gesloopt, werden door timmermannen, metselaars of andere arbeiders de bakstenen van fundamenteën, waterkelders of waterputten uitgegraven. Het stadsbestuur poogde hiertegen op te treden omdat dit gevaar opleverde voor de zeeweringen en kades. Houten funderingen bleven uiteraard in de bodem achter, zoals de slietenfundering van de brouwerij. Het grootste gedeelte van de funderingen bevindt zich nog in de bodem buiten het opgegraven areaal. Naar verwachting bevinden zich daar ook de funderingen van de brouwovens.

Na afbraak van de brouwerij was het terrein lange tijd onbebouwd. In 1930 verrees hier het veilinggebouw van Bloemenlust. Dit pand is in 2018 afgebroken.

Afb. 83. Het pand van Bloemenlust, voorafgaand aan de sloop.

Afb. 84. Het pand van Bloemlust, voorafgaand aan de sloop.

6. Conclusie en beantwoording onderzoeksvragen

In hoofdstuk 3 is overeenkomstig het Programma van Eisen een aantal onderzoeksvragen geformuleerd. In dit hoofdstuk wordt getracht op ieder van deze vragen een antwoord te geven op basis van de resultaten zoals beschreven in dit rapport.

In het kort kunnen we concluderen dat de onderzoekslocatie delen van meerdere rond 1590 uitgegeven percelen omvat. Op het westelijke deel van drie van deze percelen werd rond 1594 een brouwerij gebouwd, bestaande uit drie hoofdgebouwen met daarachter een houten gebouw waarin zich een grote waterput bevond. Ten zuiden van de brouwerij bevond zich een brede sloot die de achtergrens van enkele percelen vormde. Rond 1625 is deze gedempt en werd het terrein opgehoogd. Op de onbebouwde strook grond ten westen van de brouwerij werd haardas en afval gedumpt. Tevens waren meerdere afvalkuilen aanwezig, die deels aan de brouwerij kunnen worden gekoppeld. Rond 1800 werd de brouwerij tot nagenoeg de laatste steen aan toe afgebroken.

1. Bronstijd

1.1 Zijn sporen uit de Bronstijd aanwezig?

Op de natuurlijke lichtgrijze kleilaag was een donkergrijze kleilaag uit de bronstijd aanwezig, die is ontstaan door grondbewerking. Deze werd afgedekt door een laag natuurlijk gevormd veen. Bij de opgraving is niet het volledige gebied tot op het niveau van de natuurlijke kleilaag verdiept. Bovendien waren diverse sporen aanwezig uit de Nieuwe Tijd, waaronder een brede sloot, die ervoor hebben gezorgd dat het Bronstijdniveau ter plekke niet meer aanwezig was. De mate van aanwezigheid van sporen uit de Bronstijd is daardoor niet goed vast te stellen. Met zekerheid dateren een kleine kuil en een kleine greppel uit die periode. Er zijn dus sporen uit de Bronstijd aanwezig.

1.2 Wat valt op basis van die sporen over het gebruik van het terrein in de Bronstijd te zeggen?

Het terrein lijkt extensief te zijn gebruikt in de Bronstijd. Sporen die wijzen op een nederzetting, zoals paalkuilen en huisgreppels, zijn niet geconstateerd.

2. Pre-stedelijke fase

2.1 Zijn ontginningssloten of jongere sloten aanwezig binnen het plangebied? Wat is de oriëntatie? Wanneer zijn de sloten gegraven en wanneer zijn de sloten gedempt?

2.2 Zijn in het plangebied archeologische vondsten, sporen en structuren aanwezig van vóór de grote stadsuitbreiding van 1590-1607?

2.3 Wat is de datering en zijn deze te koppelen aan specifieke complextypen?

2.4 Wat is hun relatie met de natuurlijke omgeving (paleolandschap), middeleeuwse ontginning en stadsontwikkeling van Enkhuizen?

Sporen en vondsten uit de pre-stedelijke fase zijn niet aangetroffen. Het gebied waarin het onderzoeksterrein ligt was sinds de Middeleeuwen verkaveld. Er moeten dus (ontginnings) sloten aanwezig zijn geweest. Deze lagen soms op vrij grote afstand van elkaar, waardoor deze niet binnen het relatief kleine onderzoeksterrein hoeven te liggen.

3. Bouwrijp maken terrein

3.1 Hoe is het terrein opgehoogd?

Opvallend is dat voorafgaand aan de eerste bebouwing nauwelijks is opgehoogd, wat in de stad wel gebruikelijk is. Op het veen bevindt zich slechts een dunne laag opgebrachte klei en daarop

ligt direct het loopniveau. We hebben hier dus niet te maken met een door de stad uitgevoerde ophoging, waarna percelen zijn uitgezet.

3.2 Wat is de precieze datering van deze ophoging (ergens periode 1590-1607)?

De precieze datering van de ophoging valt niet aan te geven. Echter: de bebouwing kunnen we rond 1594 dateren (zie onder) en daaruit kunnen we afleiden dat het terrein in dat jaar of niet lang daarvoor bouwrijp is gemaakt.

3.3 Is gebruik gemaakt van stadsafval? Waar kwam dit materiaal vandaan?

Er is geen gebruik gemaakt van stadsafval.

3.4 Is gebruik gemaakt van houten schotten? Hoe en waarvan zijn die schotten gemaakt? (hergebruikt scheepshout?)

Er is geen gebruik gemaakt van houten schotten.

3.5 Hoe dik is het ophogingspakket?

De oudste ophogingslaag is slechts 10 tot 20 cm dik.

3.6 Is binnen het ophogingspakket een gelaagdheid te ontdekken en wat zegt dit over de fasering van de ophoging en de wijze van aanbrengen?

Binnen het oudste ophogingspakket is geen gelaagdheid aanwezig. Wel valt te zeggen dat het terrein rond 1625 is heringericht en ook opgehoogd.

4. Huizen en erven

4.1 Wanneer zijn de huizen gebouwd?

Rond 1594 is een gebouw neergezet, gefundeerd op slieten. Hiervan is slechts een kleine hoek teruggevonden; de rest van de bebouwing lag buiten het opgravingsterrein en bevindt zich dus nog in de bodem. Afgaande op de stadsplattegrond uit de kroniek van Brandt uit 1666 bestond de bebouwing uit meerdere bouwdelen: drie panden naast elkaar en een dwarspand daarachter.

4.2 Wat is de aard van deze bebouwing? Gaat het om woonhuizen of om huizen met een industrieel/ambachtelijke functie?

Voorafgaand aan de opgraving is verondersteld dat de gebouwen een ambachtelijke functie hebben gehad. Uit de opgraving blijkt dat we te maken hebben met een brouwerij: in het houten dwarspand bevond zich een waterput van een uitzonderlijk groot formaat. Dergelijke grote waterputten zijn typisch voor brouwerijen die geen gebruik maakten van vers (rivier) water. Tussen het afbraakpuin in de put zijn bakstenen van een ovenrooster gevonden: deze zijn afkomstig van de brouwoven. Uit historische gegevens valt te achterhalen dat hier ergens de brouwerij 'De Hoek' moet hebben gestaan.

4.3 Welke informatie geven de resten over de constructie en indeling van de gebouwen?

De fundering met slieten is een funderingswijze die werd toegepast bij grote panden. De slieten konden een groot gewicht dragen. We hebben dus te maken met een groot bakstenen pand. Het dwarspand was veel lichter gefundeerd dan de hoofdgebouwen: bij de opgraving zijn hier eenvoudige bakstenen poeren gevonden waarop een houten gebouw heeft gestaan. Hierbinnen lag de genoemde waterput.

4.4 Wanneer zijn de gebouwen gesloopt?

De gebouwen zijn rond 1800 gesloopt. Dat blijkt uit de datering van de jongste keramiekvondsten uit twee afvalkuilen. Rond deze tijd, toen het economisch slecht ging, werden veel panden in de stad gesloopt. Het resultaat is te zien op de oudste kadastrale kaart uit 1823: de bebouwing aan hele straten in dit stadsdeel is nagenoeg verdwenen. Tegenwoordig is hier geen pand uit de 17de eeuw meer te vinden.

4.5 Hoe lang en breed waren de percelen?

De exacte perceelsomvang valt niet vast te stellen.

4.6 Zijn op de achtererven waterputten, beerputten en/of afvalkuilen aanwezig? Wanneer zijn zij gemaakt en buiten gebruik gesteld? Kunnen de putten worden gekoppeld aan percelen?

De grote waterput lag achter het hoofdgebouw, maar binnen een houten loods. Deze overkapping was uiteraard handig om te voorkomen dat regenwater in de put terecht zou komen. Bovendien kon men hier droog werken als water uit de put gehaald werd.

Op het erf is geen waterput of waterkelder gevonden. Mogelijk maakten de bewoners van de panden – aannemelijk is dat hier ook werd gewoond – gebruik van dezelfde waterput als de brouwerij.

Een beerput was ook niet aanwezig. De verklaring hiervoor is duidelijk: het perceel grensde aan een brede sloot. Aanvankelijk was een gemetseld riool aanwezig die loosde op deze sloot. Halverwege de 17de eeuw heeft men deze buiten gebruik gesteld en is waarschijnlijk een secreteet boven de sloot gemaakt.

Op het erf lagen veel afvalkuilen, die deels waren opgevuld met haardas. Uit deze kuilen is veel keramiek verzameld. De voorwerpen geven een beeld van de mate van welstand van de bewoners van de brouwerij en van enkele kleine huizen in de omgeving.

5. Materiële cultuur

5.1 Wat kan op basis van vondstmateriaal worden gezegd over het consumptiepatroon en de welstand van de bewoners van het plangebied door de tijd heen?

De keramiek die is verzameld bij de opgraving komt uit verschillende contexten: dempingslagen van een sloot, ophogingslagen, afvalkuilen en langs een slootkant. Niet al dit materiaal is afkomstig van de bewoners van de brouwerij, want er kan ook afval elders uit de stad zijn gestort. Daar komt bij dat in de 17de eeuw sprake lijkt van meerdere percelen met ook enkele eenvoudige huisjes. Algemene conclusies uit alle keramiekvondsten trekken, is dan ook lastig. Zoals gebruikelijk in de bodem van Enkhuizen zijn stukken 17de-eeuwse importkeramiek uit het Middellandse Zeegebied en fragmenten van Chinees kraakporselein op het terrein aangetroffen. Het hoge aantal scherven van Mediterraan aardewerk en Chinees porselein in verhouding met resultaten van archeologisch onderzoek in andere delen van Nederland hangt samen met de belangrijke rol die Enkhuizen speelde in de kustvaart naar Frankrijk, Portugal, Spanje en Italië en de invloed van de VOC-kamer in Enkhuizen. In de 17de-eeuwse vondstcomplexen is de aanwezigheid van relatief veel luxe importwaar niet opmerkelijk. Bijzonder is dat bij deze opgraving ook enkele buitenlandse munten zijn aangetroffen, zoals een liard van de vorst van Nevers en Rethel in Frankrijk uit 1609.

Opvallend is de hoeveelheid Chinees en in het bijzonder Japans porselein tussen het afval van de 18de-eeuwse bewoners. Vooral in de tweede helft van de 18de eeuw was er sprake van groot verval van de Enkhuizer economie. De gegraven kuilen uit juist deze periode bevatten tamelijk veel contemporair porselein. Hoewel de waarde van Chinees porselein in deze tijd

was afgenomen, waren de producten uit Japan kostbaar. Opvallend is evenwel dat luxe Engels serviesgoed en verfijnd glaswerk niet in deze sporen is aangetroffen. De tafelwaar bestaat hoofdzakelijk uit simpel beschilderde Delftse faience borden en schotels van goedkoop Nederrijns roodbakkend aardewerk.

5.2 Geven de vondsten informatie omtrent beroepen die door de bewoners van het plangebied werden uitgeoefend?

Op basis van de aanwezigheid van een zeer grote waterput is geconcludeerd dat hier een brouwerij gevestigd was. De materiële vondsten zijn niet specifiek met een brouwerij in verband te brengen. Wel zijn enkele bakstenen van een ovenvloer gevonden.

In een houten bak gerelateerd aan deze brouwerij bevonden zich twee nagenoeg complete roemers uit de late 17de eeuw. Roemers waren bestemd voor het drinken van wijn en niet voor bier. Wellicht zijn ze gebruikt als proefglazen. Een opvallende vondst uit een 18de-eeuwse kuil is een bodem van een grote fles met een platte achterzijde. Dit type fles, een lamsbout genoemd, stond dikwijls in proeflokalen van distilleerderijen. Dit zou kunnen inhouden dat hier in de 18de eeuw een destilleerderij zat. Interessant in dit verband is dat aan de Lange Tuinstraat in 1777 een slijterij in wijn, brandewijn en gedestilleerde wateren werd opgericht en in 1778 in een buurpand ook een tapperij. Brandewijn en andere sterke drank was in die tijd zeer populair. De grote fles van de Admiraliteitsweg kan echter ook zijn gebruikt voor bier.

7. Samenvatting

In dit rapport zijn de resultaten weergegeven van een opgraving op de locatie Admiraliteitsweg 39 in Enkhuizen. De onderzoeksvragen die voor het onderzoek zijn geformuleerd zijn te vinden in paragraaf 3.1, de methode van het onderzoek is beschreven in paragraaf 3.2.

Het onderzoek richtte zich op de sporen van bebouwing en bijbehorende structuren zoals die vanaf circa 1590, toen het terrein bij de stad werd gevoegd, en circa 1800 hebben bestaan. Op de 17de-eeuwse stadsplattegronden zijn meerdere gebouwen te zien die voorafgaand aan de opgraving niet precies waren te lokaliseren. De perceelsindeling zoals die rond 1590 tot stand is gekomen, is namelijk in dit stadsdeel in de 19de eeuw nagenoeg uitgewist. Er kon daardoor niet een zeer gespecificeerde verwachting worden opgesteld. Bij de opgraving zijn binnen de nieuwbouwcontour meerdere kleine werkputten aangelegd. Op basis van de opgravingsresultaten kunnen we vaststellen dat de onderzoekslocatie delen van meerdere percelen omvat. Op het westelijke deel van drie van deze percelen werd rond 1594 een brouwerij gebouwd, bestaande uit drie hoofdgebouwen met daarachter een houten gebouw waarin zich een grote waterput bevond. Ten zuiden van de brouwerij bevond zich een brede sloot die de achtergrens van enkele percelen vormde. Rond 1625 is deze gedempt en werd het terrein opgehoogd. Op de onbebouwde strook grond ten westen van de brouwerij werd haardas en afval gedumpt. Tevens waren meerdere afvalkuilen aanwezig, die deels aan de brouwerij kunnen worden gekoppeld. Rond 1800 werd de brouwerij tot nagenoeg de laatste steen aan toe afgebroken. Dat we met een brouwerij te maken hebben, blijkt niet alleen uit de zeer grote waterput – een typisch fenomeen voor brouwerijen – maar ook uit enkele speciaal voor een ovenrooster gevormde bakstenen. Bovendien is historisch bekend dat ergens in deze omgeving brouwerij In de Hoek heeft gestaan. De brouwerij stond inderdaad op een hoek en heeft tot ver in de 18de eeuw bestaan. De vondsten die op deze locatie zijn gedaan, zijn deels afkomstig van de brouwerij, deels van de belendende percelen en deels mogelijk ook elders uit de stad en hier gestort. Opmerkelijk zijn enkele voorwerpen die aan visserij kunnen worden gerelateerd, zoals een gevlochten vismand, een houten trog en meerdere keurloodjes voor haringnetten. De visserij, die de motor van de Enkhuizer economie vormde, heeft overal in de stad zijn neerslag op het bodemarchief gehad.

Literatuur

Alberts, L., 2016. *Brouwen aan de Eem. Amersfoort, een Stichtse bierstad in de late middeleeuwen*, Hilversum.

Baart, J.M., *Italiaanse Grotesken en Crabben in Haarlem. Het atelier van Willem Jansz. Verstraeten*, Haarlem.

Barker, D. & P. Halfpenny, 1990. *Unearthing Staffordshire. Towards a new understanding of 18th century ceramics*, Stoke-on-Trent.

Bartels, M.H., 2018. *Archeologische Advies, selectiedocument. Admiraliteitsweg 39, Enkhuizen, gemeente Enkhuizen (advies 18025)*.

Besteman, J.C., 1990. North Holland AD 400-1200: turning tide or tide turning?, in J.C. Besteman/J.M. Bos/H.A. Heidinga (eds.), *Medieval Archaeology in the Netherlands. Studies presented to H.H. van Regteren Altena*, Assen/Maastricht.

Bink, M., 2011. *Gemert, 't Gelind, De waterput van brouwerij 't Anker. Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven. BAAC-rapport A-10.0342*.

Blonk-vanden Bercken, A.L., A.A.A. Verhoeven, H. van Londen & J.W. Oudhof, 2020. *Ambachtelijke productie in steden. Een inventarisatie en analyse op hoofdlijnen van archeologische productie in steden in de late middeleeuwen en nieuwe tijd*. NAR 066, Amersfoort.

Boon, P., 1991. Voorland en inlagen. De Westfriese strijd tegen het buitenwater, in *West-Frieslands Oud en Nieuw* 58, 78-111.

Brandt, G., 1666. *Historie der vermaerde zee- en koop-stadt Enkhuisen, vervaetende haere herkomst en voortgangh. Mitsgaders verscheide gedenkwaerdige geschiedenissen, aldaer voorgevallen*, Enkhuizen.

Broel, J., 1998. "Weserware" aus Ochtrup. Ein Beitrag zur Ochtruper Irdenware des 17. Jahrhunderts, in: W. Elling (red.). *Ochtruper Irdenware*, Ochtrup, 128-136.

Brouwer, D., S. Centen, G. Brandt, 1938. *Tweede vervolg van de historie van Enkhuizen, in aansluiting op de "Historie van Enkhuizen" van G. Brandt, uitgave 1666, en het Vervolg door S. Centen, uitgave 1747, aanvangende 1679*, Enkhuizen.

Brozius, J., 2016. "Het woonhuis van Jan Albertsz Rotius (1624-1666) aan het Grote Noord", *Kwartaalblad Oud Hoorn* jrg. 38 nr.2, 52-58.

Christie's Amsterdam B.V., 1986. *The Nanking Cargo. Chinese export porcelain and gold, European glass and stoneware recovered by Captain Michael Hatcher from a European merchant ship wrecked in the South China Seas*, Amsterdam.

Daalen, S. van, 2019. Enkhuizen – Admiraliteitsweg 39. Dendrochronologisch onderzoek.

Duijn, D.M., 2011. *Het verhaal van een West-Friese Wereldstad. Een onderzoek naar de opkomst, bloei en neergang van Enkhuizen tot 1800 aan de hand van archeologische en historische bronnen*, Hoorn (Masterscriptie Universiteit van Amsterdam).

Duijn, D.M., 2016. *Een prehistorische akker onder een laat 16de-eeuwse wijk. Archeologisch onderzoek op het perceel Burgwal 30 in Enkhuizen*. West-Friese Archeologische Rapporten 98.

Duijn, D.M. & M.H. Bartels, 2013. *Archeologische Quick Scan. Admiraliteitsweg 39, "Bloemenlust". Enkhuizen, gemeente Enkhuizen (advies 13256)*.

Gawronski, J., 2017. 'Amsterdam – Spuistraat', *De archeologische kroniek van Noord-Holland 2016*, 32-35.

Groeneweg, G., 1992. *Bergen op Zooms aardewerk. Vormgeving en decoratie van gebruiks aardewerk gedurende 600 jaar pottenbakkersnijverheid in Bergen op Zoom, Waalre*.

Henkes, H.E., 1994. Glas zonder glans. Vijf eeuwen gebruiksglas uit de bodem van de Lage Landen. 1300-1800, *Rotterdam Papers 9*, Rotterdam.

Honingh, B., 2016. 'Haarlem- Scheepmakersdijk 21-23', *De archeologische kroniek van Noord-Holland 2015*, 72-81.

IJzereef, G.F. & J.F. van Regteren Altena, 1991. Nederzettingen uit de Midden en Late Bronstijd bij Andijk en Bovenkarspel. In Fokkens, H. & N. Roymans. *Nederzettingen uit de Bronstijd en de Vroege IJzertijd in de Lage Landen*. Nederlandse Archeologische Rapporten 13, Amersfoort.

Jaspers, N.L., 2007. *Schoon en werkelijk aangenaam. Italiaanse importkeramiek uit de 16de en 17de eeuw in Nederlandse bodem*. Doctoraalscriptie UvA.

Korf, D., 1981. *Nederlandse majolica*, Haarlem.

Meulen, A., van der & P. Smeele, 2005. *Fries Aardewerk. De pottenbakkers van Friesland 1750-1950. Het ambacht. De mensen. Het aardewerk*, Leiden.

Mulder, E.F.J. de & J.H.A. Bosch, 1982. *Holocene stratigraphy, radio-carbon datings and palaeogeography of central and northern North-Holland (The Netherlands)*. Mededelingen Rijks Geologische Dienst 36(3): 111-160.

Pluis, J., 2013. *De Nederlandse Tegel. Decors en benamingen. 1570-1930*, Leiden.

Roessingh, W. & E. Lohof, 2011. *Bronstijdboeren op de kwelders. Archeologisch onderzoek in Enkhuizen- Kadijken*. ADC-monografie 11. ADC Archeoprojecten, Amersfoort.

Schinning, F.C. & C.P. Schrickx, 2018. Programma van Eisen. Admiraliteitsweg 39, Enkhuizen.

Schrickx, C.P., 2012. *Vijf eeuwen Vijzeluin. Inventariseren archeologisch onderzoek binnen het plangebied De Vijzeluin in Enkhuizen*. West-Friese Archeologische Rapporten 25.

Schrickx, C.P. & D.M. Duijn, 2016. Nouveau Riche aan de Nieuwe Haven. Archeologisch onderzoek naar woon- en pakhuizen en het kantoor van de WIC tussen de Paktuinen en Nieuwe Haven in Enkhuizen, West-Friese Archeologische Rapporten 87, Hoorn.

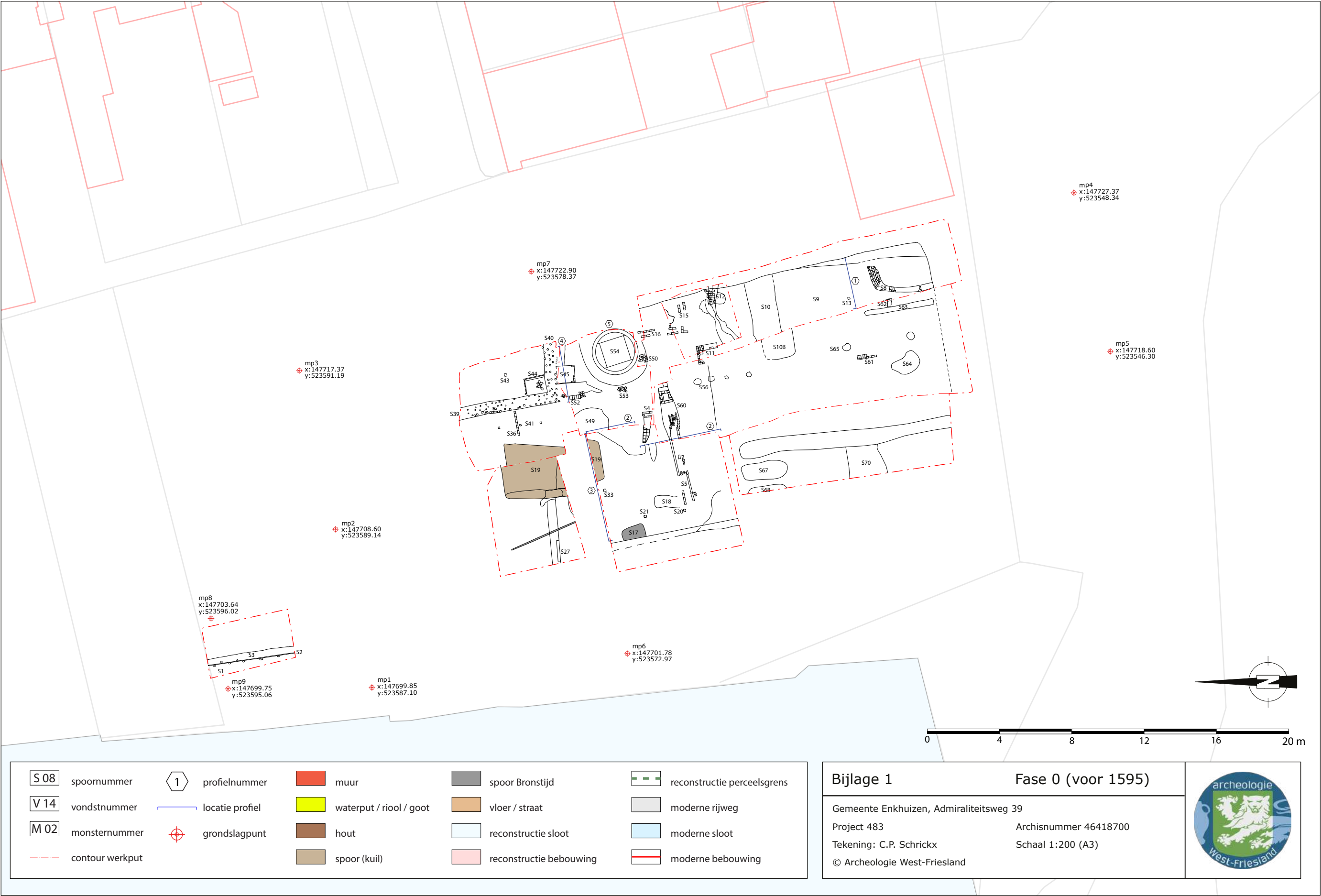
Schrickx, C.P. & B.C. ter Steege, 2018. Smeden, gieters en tappers in een nieuwbouwwijk uit de Gouden Eeuw. Archeologisch onderzoek aan de zuidzijde van de Lange Tuinstraat in Enkhuizen. West-Friese Archeologische Rapporten 123.

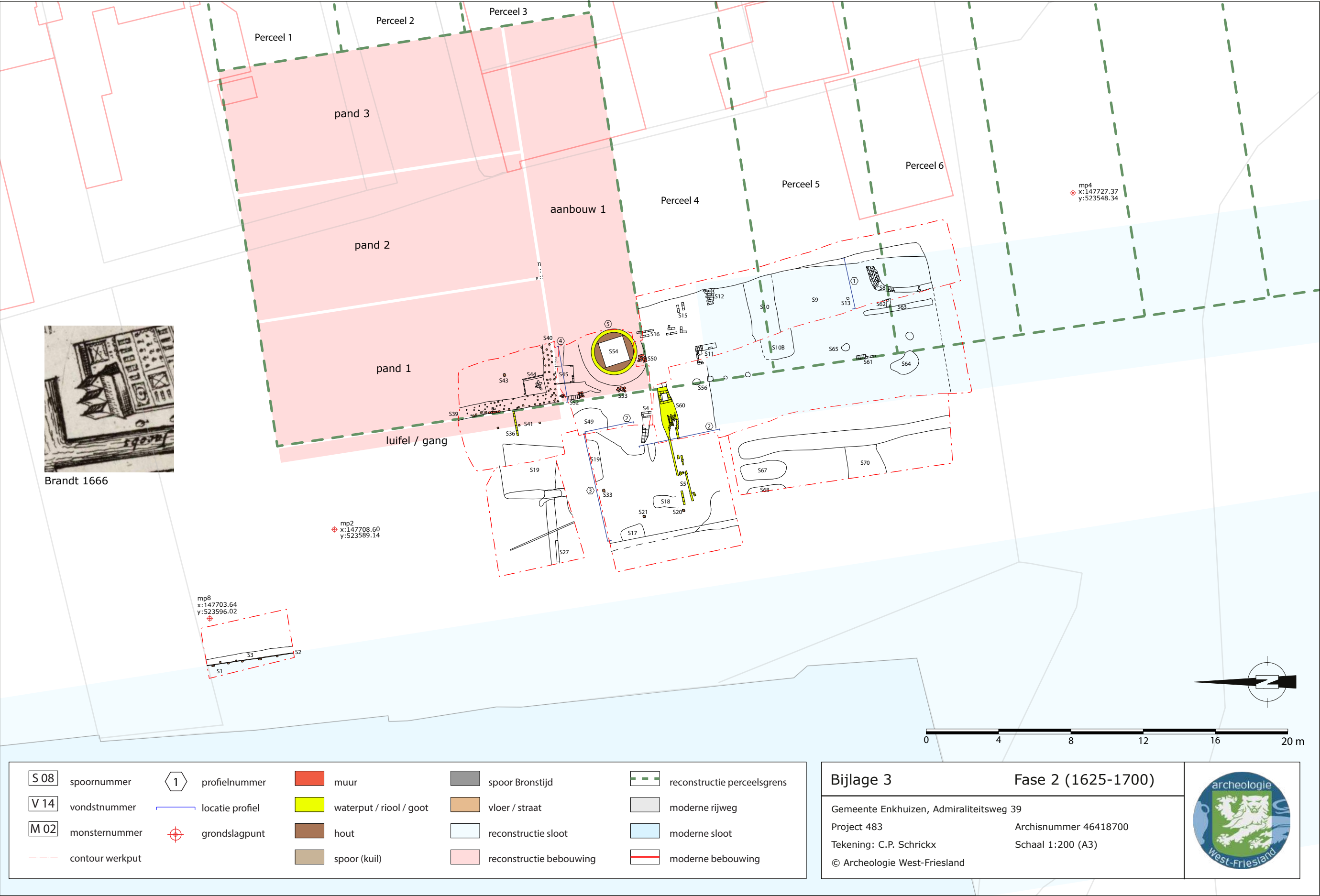
Soetens, J.A., 2001. *In glas verpakt: Packaged in glass. European Bottles. Their History and Production*, Amsterdam.

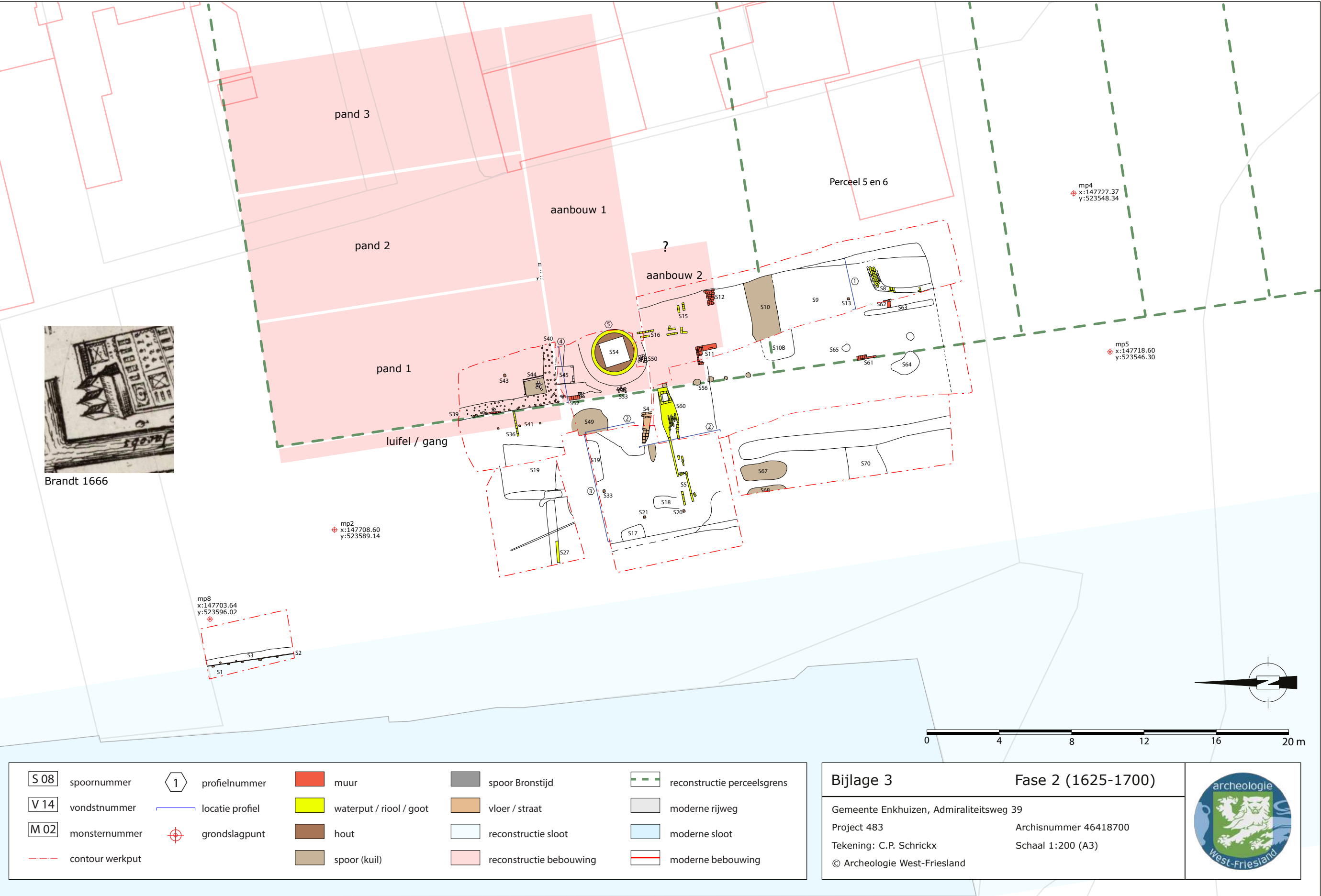
Verweij, P., 2015. *Dorre cijfers uit barre tijden. Het register van huwelijksafkondigingen van Enkhuizen over de periode 1577-1599*, in Steevast 2015, 77-101.

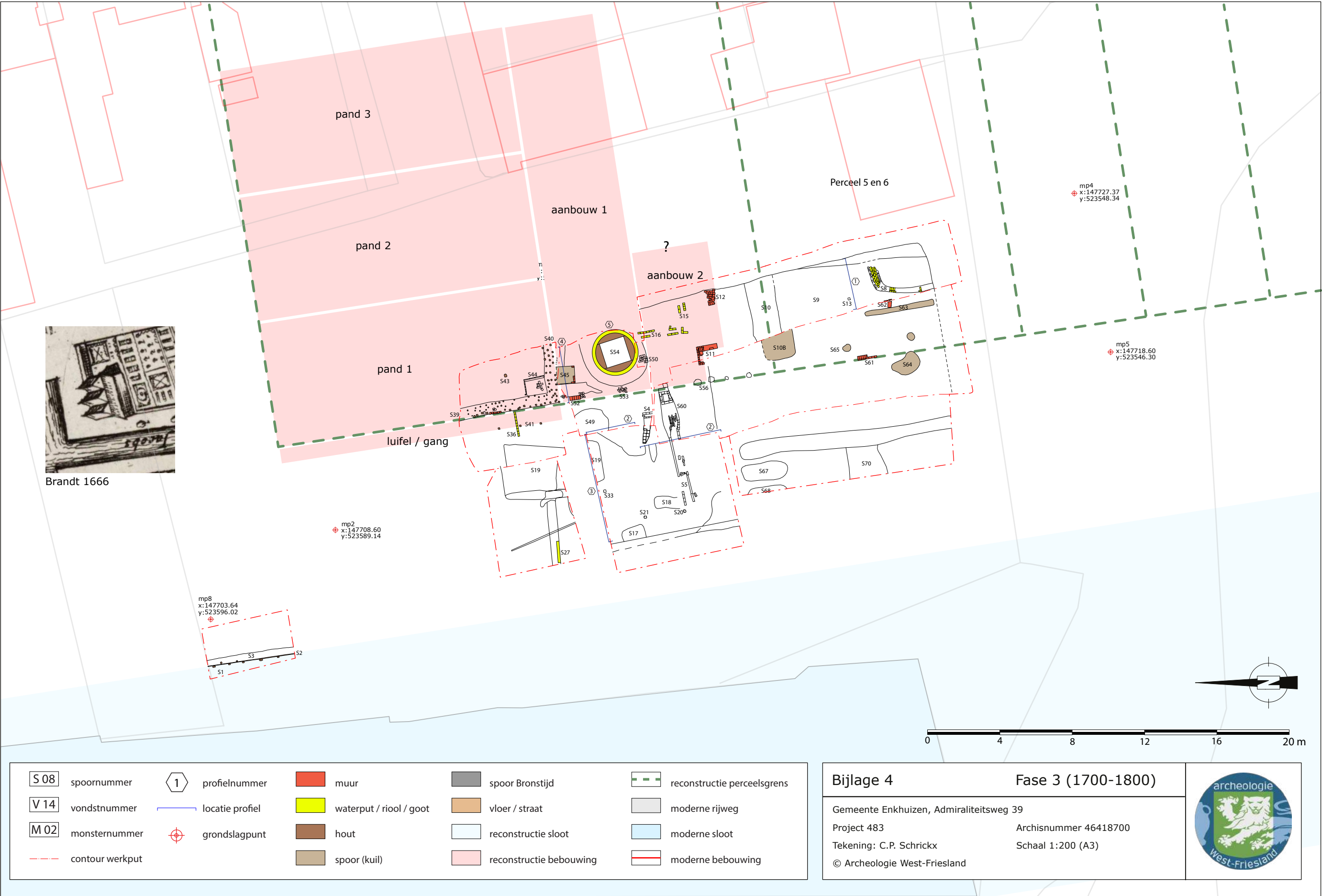
Vries, P.J. de, 1988. 'Bier en bierbrouwerijen in Enkhuizen', Steevast 1988, 5-23.

Walda, M., 2014. 'Daar het amoveren van gebouwen in deze dagen zo algemeen is'. *The management of decline and demolition in the Dutch towns of Hoorn and Enkhuizen: a historical perspective (1650-1850)*.

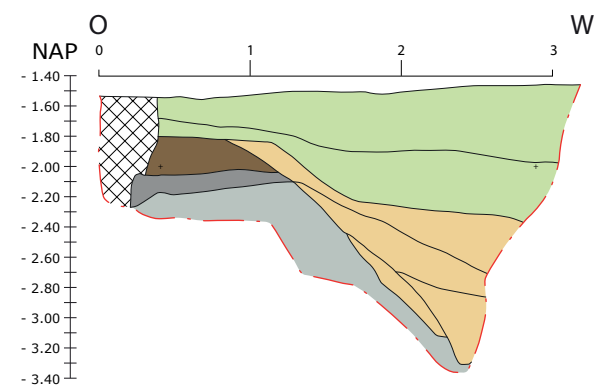

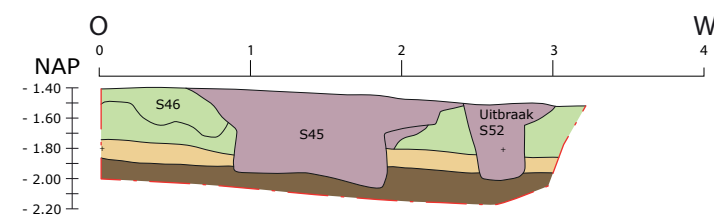

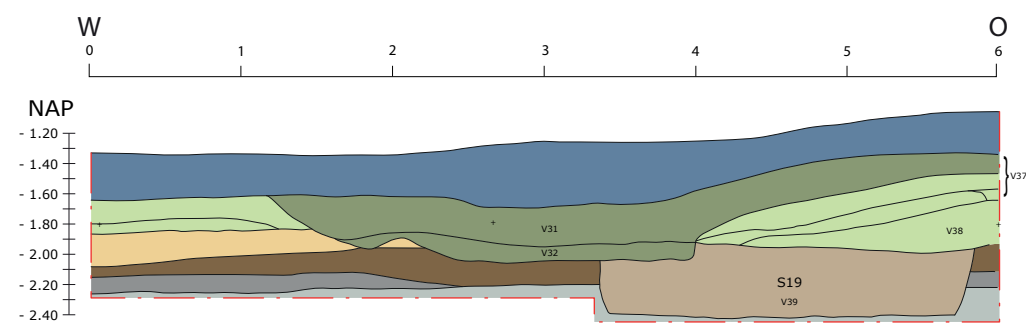
① Zuidprofiel wp3

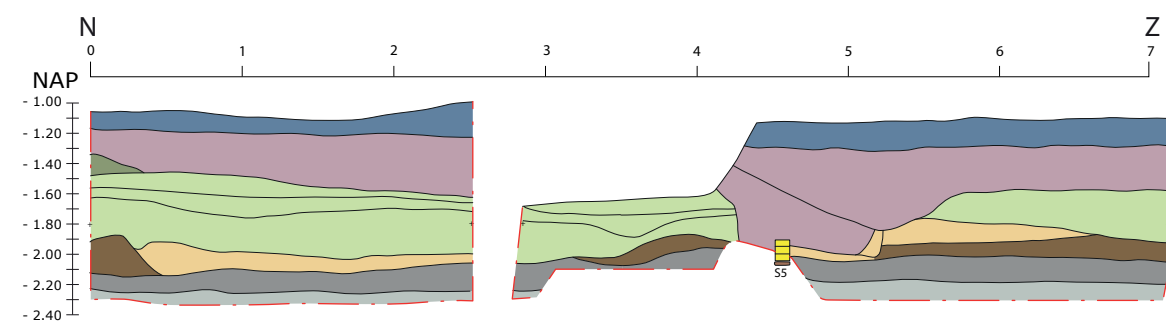
④ Zuidprofiel wp5

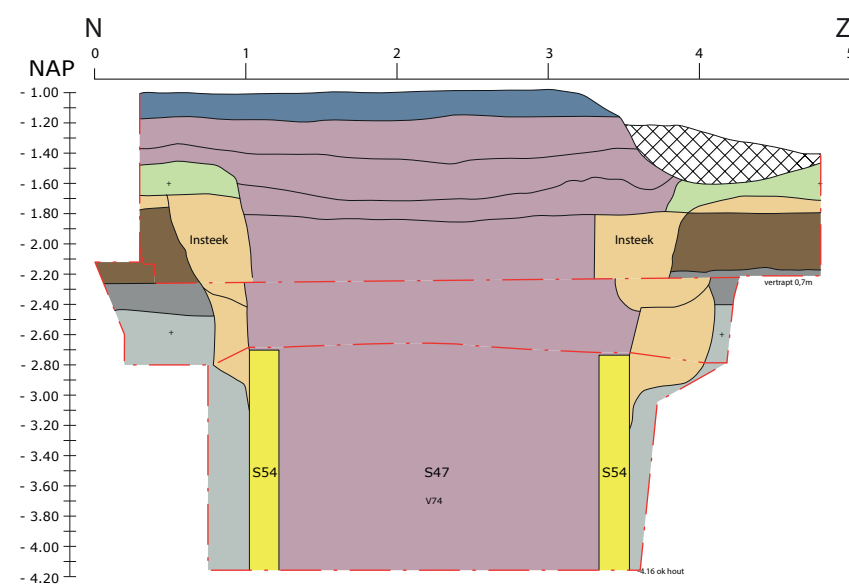
③ Noordprofiel wp2

② Oostprofiel wp2

⑤ Oostprofiel wp6

S 08	spoornummer		waterput en riool		fase 1: kuil		fase 3: afbraak ca 1800
V 14	vondstnummer		natuurlijke klei		fase 1: ophoging ca 1595		
---	contour profiel		(veraard) veen		fase 2: ophoging 1625-1700		
①	profielnummer		hout		fase 2: askuil		

Bijlage 5

Profielen

Gemeente Enkhuizen, Admiraliteitsweg 39

Project 483

Tekenaars C.P. Schrickx

© Archeologie West-Friesland 2020

OM-nummer 4641870100

Schaal 1:50 (A3)

